

శ్రీ
శ్రీ, గురుబోధనము.
శ్రీ పర బ్రహ్మణే నమః.

అనన్తగిరిటీకాసహిత శబ్ద-భాష్యముతో జేర్చిన
ఐతరేయోపనిషత్తు.

ఈ గ్రంథము -

శ్రీమదుభయవేదాన ప్రవర్తకులయిన
అరుపతి- గోపరం

శ్రీనివాసాచార్యుల వారిచే
లేఖన ప్రకాశించి బంబులులేనట్లుగా నిర్మించిరి.

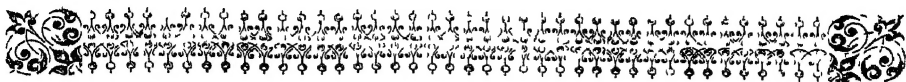
మహారాజులు వాసి - మహారాజులచే
ఉద్వేరిపుతేరి. చెంగల్వరాయ నాయకుల వారిచే
స్వీకరింపబడినది.

వేదాంతవిద్యావిలాసము ద్రాక్షరశాల గారి
చేతులగుండునది.

గౌరీవాహన శకాబ్దములు - ౧౭౭౨ వ
ప్రమాదసంవత్సర శాత్రుపతి శుద్ధిపంచమి శామ్యవాసరమున
ప్రచురింపబడినది.

౧౮౭౦ వ సం॥ నెప్ట్యంబరు నెల

Registered Copyright.

శ్రీ గురుభ్యోనమః

ఐతరేయోపనిషత్.

అవతరణికా.

౪౦. పరిసమాప్తం కర్మసహాపరబ్రహ్మవిషయవిజ్ఞానేన. సైషాకర్మణోజ్ఞానసహితస్య పరాగతిరుక్థ విజ్ఞానద్వారేణోపసంహృతా. ఏతత్సత్యం బ్రహ్మప్రాణాఖ్యం- ఏషషకోదేవః- ఏతస్యైవ ప్రాణస్య సర్వేదేవావిభూతయః- ఏతస్య ప్రాణస్యాత్మభానం గచ్ఛన్తేనతాం ప్యేరీష్యుక్తం. సోఽయం దేవతాప్యయలక్ష

అవతారికా

౪౦. ఆత్మాహ ఇత్యాదినా కేవలం విద్యారమ్యస్యావసరం యుక్తం కీర్తయతి (సు. సమాప్తం) బ్రహ్మసమాఖ్యే కర్మసహాయం ఇత్యాశక్త్యాహ (సైషేవ) (సరాగంబం) పరం బ్రహ్మం - ప్రాప్తవ్యం. ఫలమిత్త్యగ్నిః శుభసంహారమేవ హోదావారవేదరమ్యుని (ఎటట) బ్రహ్మసమానర్వేణభోజ్యేకసంయక్తోఽహా త్యాదిః పరిత్యజంప్రాణం సర్వైర్వశ్యవాచోభవతి ప్రాణస్వరూపమనేనవాక్తేనోపసంహృతమిలగ్గః అనేనప్రాణ ఏకవివర్త్యునిత్యాహ (ఏషషకో) తస్మాత్సాగ్రాగ్నయోదేవాకే ఇత్యాశక్త్యః * అస్యవాక్ అగ్నిః అథాతోఽస్యచ లయస్యేత్యాదినా ప్రాణస్యేవసహాయః- విజ్ఞానం ఇత్యుక్తమిత్యాహ (ఏతస్యైవేవ) ఏవంసర్వాత్ప్రాణస్యాత్మైవ విజ్ఞానాత్ కర్మసహితాత్ సర్వదేవతాత్కప్రాణం ప్రాప్తిర్యుక్తం * ప్రజ్ఞామయోదేవతామయో బ్రహ్మ మయోఽస్యలయోఽన్యసహాయదేవతా అప్యేతియఏవంవేదేభ్యనేనవాక్తేనోపసంహృతం బ్రహ్మం (ఏతస్యైవ) అథాదహోససహితేనకర్మణా కేవలాత్కర్మసమరూపావస్తానం లయంబం స్వాసదైర్వ్యధ్యర్థం కేవలాత్కర్మదానీమసర ఇతిభావః అత్రాప్తం సర్వాత్కేనాత్మాత్ప్రాప్తివ్యయక్రమోక్షస్యాశావాత్తదగ్ధం కేవలాత్కర్మవిద్యారమ్యసంయక్త ఇతికేవాజ్ఞీనాంబుధాపయతి (సోఽయమితి) ఏవస్యైవవిజ్ఞయోదేవతా. సుఖరూపస్వేనపురుషార్థత్వాన్మోక్షుర్వై- ససర్వైవయస్య

శం. ణః పరఃపురుషార్థః- ఏషమోక్షః- సచాయం యధోక్తేన జ్ఞానకర్తృసముచ్చయేన సాధనేన ప్రాప్తవ్యః - నాతఃపరమ స్త్రీత్యేకే ప్రతిపన్నాః. తాన్నిరాచికిర్దురుత్తరం కేవలాత్మజ్ఞాన విధానార్థమాత్మావాఇదమిత్యాద్యాహ. కథం పునరకర్తృసమ్బద్ధి కేవలాత్మవి

ఆ. కేవలాత్మస్వరూపావస్థాసన్యేత్వాహ (ఏషఇతి) ఆయమపిచేన్నోక్షః కేవలాత్మజ్ఞానేనాపిసాధ్యతే- తదాతదారమ్భాఽర్థవానిత్యాశక్త్యసవిశేషస్య మోక్షస్యసవిశేషేనైవసాధనేననిర్దిర్భుత్వేత్వాహ- (సచేతి) అత్తనస్సవిశేషత్వేనకేవలాత్మవిద్యాయా అథావాదపితస్యాహేతుత్వమిత్యాహ (నాతఃపరమితి) తస్మాత్తంప్రదర్శితస్మిరాకరణార్థత్వేనకేవలాత్మవిద్యావాక్యమవతారయతి (తానితి) (కేవలాత్మజ్ఞానేతి) నిర్విశేషాత్మవిషయత్వం, మత్కర్మనిష్ఠత్వం, కర్మానశ్చత్వలక్షణం కర్మాసమ్బద్ధిత్వం, ఇచ్చైవల్యమిహవివిక్షితం. సన్వాత్సావా ఇదమిత్యాదికథంకేవలాత్మవిషయం- * స ఇమాల్లోకానస్సజతేతిలోకస్సప్తిప్రతీతేః, తస్యాశ్చసవిశేషహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వేనపురాణేషుప్రసిద్ధేః, * తాభ్యోగామానయదిత్యాదివ్యవహారాణాం లోకేసవిశేషవిషయత్వప్రసిద్ధేః, పూర్వత్ర * అథాతోరేతసఃస్సృష్టిః ప్రజాపతేరేతోదేవా ఇత్యత్రప్రజాపతిశబ్దితస్య హిరణ్యగర్భస్య ప్రస్తుతత్వాచ్చ తస్యతద్విషయత్వస్యాచిత్వా, దితి * అత్మగృహీతిరిత్యధికరణ పూర్వపక్షన్వాయేనశక్తతే (కథమితి) సవిశేషవిషయత్వే సత్వాత్మవిద్యాయాః కర్మాసమ్బద్ధోపనిష్ఠ ఇత్యభిప్రేతోక్తం (అకర్మసమ్బద్ధితి) * అత్సావా ఇదమేకవిద్యాగ్రాసీదిత్యద్వితీయాత్మోపక్రమాత్, * ఏషబ్రహ్మష ఇన్ద్రీ ఇత్యాద్యనుక్రమ్య * సర్వంతప్రేక్షానేత్రం ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితమితి ప్రజ్ఞానశబ్దితప్రత్యగాత్మాధిష్ఠానత్వేన తిద్వ్యతిరేకేణ బ్రహ్మశబ్దితహిరణ్యగర్భాది ప్రపంచస్వాభావముత్వా * ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మత్వద్వితీయాత్మోపసంహారాత్, * సపితమేవపురుషంబ్రహ్మతతమపశ్యతి మధ్యేపరామర్శా, దృష్త్వాత్వాద్వితీయత్వస్యమానానైరాగమ్యత్వేనా పూర్వత్వాత్, * అముష్మిన్ స్వర్గేలోకేసర్వా కామానాప్నోఽమృతస్సమభవదితి స్వర్గశబ్దిరనిరతిశయసుఖాత్మకబ్రహ్మైవ్యక్తేనస్థితస్య తదన్తర్భూతవైషయిక సర్వానన్దప్రాప్తిలక్షణసలోక్తేః, స్పృహ్యద్యర్థవాదాత్, * స ఏతమేవనీమానంబిదావైతయా ద్వారాప్రాపద్యతేతిప్రవేశోక్తేః, * తస్యత్రయ ఆవసథాప్రయస్సప్నా ఇతిజాగ్రదాద్యవస్థాత్రయస్య స్వప్నత్వేనమిథ్యాతోష్ట్యుపపత్తే, శ్చ నిర్విశేషాద్వితీయాత్మచరత్వావగమేన గ్రన్థసాన్వేధానైరశ్శాన్వేనవకాఖ్యోకాదిస్పృహ్యతేశ్చాధ్యరోపావవాదాభ్యముత్తాత్మప్రతిపత్తస్య

౧౦ జ్ఞానవిధానార్థ ఉత్తరోగ్రంథాంతగమ్యతే. అన్యార్థానవగమాత్. తథాచసూర్వోక్తానాం దేవానామగ్న్యదీనాం సంసారిత్వం దర్శయిష్యత్యశనాయాదిదోషవత్త్వేన * తమశనాయాపిపాసా భ్యామన్యవార్జదిత్యాదినా. అశనాయాదిమత్సర్వంసంసారపవ. పరస్యతుబ్రహ్మణో²శనాయాద్యత్యయశ్రుతేః. భవత్వేవంకే వలాన్యజ్ఞానంమోక్షసాధనం - నత్వత్రాకర్త్యేవాధిక్రియతే- విశేషాశ్రవణాత్. అకర్మిణ ఆశ్రమ్యంతరస్యేహాశ్రవణాత్.

అ గృహ్యున్యారోహత్, పరమాత్మజేహన్యశబ్దేనగృహ్యతే ఇతరవత్ - యథేతరేషు సృష్టిశ్రవణేషు * తస్మాద్వా పరస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భుత ఇత్యేవమాదిషు పరస్యాత్మనోగ్రహణం, యథావేలరస్మిక్ - తాకితే ఆత్మశబ్దప్రయోగే ప్రత్య గాన్యైవముఖ్య ఆత్మశబ్దేనగృహ్యతే, - తథేహపిభవితుమర్హతి కుతః ఉత్తిరాద్వా చ్యాధ్దదర్శనాత్ ఇతి * ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాదిత్యధికరణనిర్దానన్యాయేనకే వలాత్పరత్వనిశ్చయాన్న సవిశేషపరత్వముత్తరగ్రంథస్యేత్యాహ (అన్యార్థేతి) యన్వైష ఏవమోక్షఇతి- తత్రాహ (తథాచేతి) తథా - సంసారిత్వభృదర్శ యిష్యతీత్యన్వయః తం - హిరణ్యగర్భస్యస్థూలరూపంవైరాజంపిల్లమశనాయాపి హిసాభ్యాం సంయోజితవాసీశ్వర ఇతిశ్రుత్యర్థః అశనాయాదిమత్త్వే²పినిరతి శయసుఖవత్త్వేన దేవతాభావస్యమాక్షత్వంస్యాదిత్యత ఆహ (అశనాయాదిమ దితి) అశనాయాదేర్ముఖ నియతత్వాన్నిరతిశయసుఖత్వం తస్మాన్నిర్ణమిలసంసారిత్వమిర్వగ్ధః యచ్చనిర్విశేషాత్ స్వరూపావస్థానస్యవిషయాదిరహితత్వేన నమా షిన్యసిరి- తదసత్-తిస్య*యో²శనాయాపిపాసేశోరంమోహంజరాంమృత్యుషు న్యేలిప్యశనాయాద్యత్యయశ్రుతే స్తస్మియతదుఖాప్రసక్తేః, స్వతత్త్వ * అనన్తో బ్రహ్మైవమజానాదితిశ్రుత్యంతరాత్, * అముష్మిక్స్వర్గేలోకే ఇతిహంస్వానన్ద రూపతాపగమాత్, స్వర్గశ్చస్యసుఖసామాన్య*త్వాత్, * అనన్తే స్వర్గేలోకే * బ్రహ్మైవదస్సర్వలోకమితి ఉత్తర్వంవిముక్తా ఇ యదిశ్రుతిషు బ్రహ్మనస్యేస్వ గృహ్యప్రయోగా, చ్చ తస్య విషయాభావే²పి పురుషార్థత్వాన్తోక్షత్వమిత్యాహ (పరస్యితి) ఏవంనిర్విశేషాత్పద్యాయామాక్షసాధనత్వమస్తేకృత్యతిస్యా న్నిర్విశేషత్వనియమరూపంవైవల్యంసంసృజతీతిపదాన్ సన్న్యాసమాత్మేపతి (భవన్యతి) విశేషాశ్రవణేహేవస్ఫుటయతి (అన్యోక్షితి) సన్న్యాసేనయర్థగ్ధః సకే హాది సహా నిష్కామ- నిష్కామస్థానాన్యోక్షితి²తే²చి²సంసృజిత్వనియమశ్చ

శం. కర్మచబ్బహుతీసహస్రలక్షణంప్రస్తుత్యానంతరమేవాత్మజ్ఞానంప్రారభ్యతే- తస్మాత్ కర్మేవాధిక్రియతే. నచకర్మాసమ్బద్ధ్యాత్మవిజ్ఞానం- పూర్వవదన్దేఉపసంహారాత్. యథాకర్మసమ్బద్ధినః పురుషస్యసూర్యాత్మనాస్థావరజగ్గమాది సర్వప్రాణ్యాత్మత్వముక్తంబ్రాహ్మణేన, మన్తేణచ * సూర్యఆత్మేత్యాదినా, -తదైవ * ఏషప్రప్తౌషభస్త్రి ఇత్యాద్యుపక్రమ్య సర్వప్రాణ్యాత్మత్వంయచ్చస్థావరజగ్గమం - సర్వంతత్ ప్రజ్ఞానేత్రమిశ్చుపసంహరిష్యతి. తథాచసంహితోపనిషది *ఏతంహ్యేవ బహ్వృగాహమాత్మ్యథేమీమాంసస్త ఇత్యాదినాకర్మసమ్బద్ధిత్వముక్త్యా * సగ్నేషు భూతేష్వేతమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షత ఇత్యుపసంహరితి.

ఆ. ఇత్యాస్తీత్యాహ (కర్మచబ్బహుతీసహస్రలక్షణమితి) తథాచబద్ధ్యాంకర్మసన్నిహితఇత్యర్థః (తస్మాదితి) అతోనకర్మశ్శాగరూపసన్న్యాసాన్త్రమా 2- స్తీర్మగ్ధః. ఏవమాత్మవిద్యాంకేవలాం కర్మాసమ్బద్ధినిమన్తేచ్యుత్సలస్యా అన్త్యస్తిర్వస్వనియమానిరాక్రమ్య- ఇదానిమన్తేకారంపరిత్యజతి (సచేతి) పూర్వప్రకర్మసమ్బద్ధిజ్ఞానవిషయస్యసర్వాత్మత్వోష్టేః, * ఏషప్రప్తౌషభాదినా 2- ప్రాప్తసంస్కారోష్టేః, స్తేనచలిజ్ఞేనాపస్యాత్మాత్మజ్ఞానస్య కర్మసమ్బద్ధిత్యానుమానా ద్విష్వగ్మహాసన్న్యాసోజ్ఞానస్యకర్మసమ్బద్ధిత్వమిత్యర్థః. సజ్జహవాన్యరిచ్యమాం (యథేత్యాదినా) (కర్మసమ్బద్ధినైతి) తస్య *ఏషహిమంగాకమగ్నాగ్ధౌ పురుషగోపణయ ఏష తపతీత్యాదినాసూర్యాత్మత్వముక్త్యాతస్యసర్వాత్మత్వం * తస్మాత్ పూర్వస ఆత్మాచక్షతే ఏతమేవసన్తమిత్యాదినా * ప్రాణయిచఇత్యేవం విద్యాదిర్యనేన, * ప్రాణోవై సర్వాజిభూతానిచేత్యనేన, చోర్తమిత్యర్థః. జగత్- ఇభ్యమస్య, అభ్యుహః- స్థావరస్య, సూర్యఆత్మేతిమన్తార్థః. (ప్రజ్ఞానేత్రమితి) ప్రజ్ఞాశక్తిత్రైహ్యసేత్వకమిత్యర్థః. సన్దంశన్యాసేనాప్యస్వరకర్మసమ్బద్ధ్యాత్మవిషయత్వనిలవదన్త సర్వాత్మత్వలిజ్ఞస్యకర్మసమ్బద్ధ్యాత్మనియతర్వమాహ (తథాచేతి) తథా సంహితోపనిషదిచేతిదకారాన్వయః. మహాత్మ్యే- బృహతీసహస్రాగ్నేశ్చేదీవతం- స్త్ర్యులమాత్మానం ఋగ్వేదినోవిచారయన్తీతి త్ర్యుత్వర్థః సంహితోపనిషది * స్త్ర్యుగ్నేత్వ్యక్తస్యాత్మనో *యాయజ్ఞస్యోల్పణంపశ్యేదిత్యాదివాక్యసర్వాణాం వసన్తూకర్మసమ్బద్ధప్రతీతే, రహస్యవిప్రజ్ఞాత్వోష్టేత్యాదికర్మసమ్బద్ధావగమాత్, తస్మాద

శం తథాతస్యైవ యోఽయమశరీరఃప్రజ్ఞాత్మేత్యుక్తస్య యశ్చ సావానిత్యపకమేవతదితివిద్యాదిత్యేకత్వముక్తం. ఇహాపి యమాత్మేత్యుపక్రమ్యప్రజ్ఞాత్మేత్వమేవప్రజ్ఞానంబ్రహ్మేతిదర్శయిష్యతి. తస్మాన్నాకర్మసమృద్ధ్యాప్రజ్ఞానం. పునరుత్యాయానస్థక్యమితిచేత్. కథం. ప్రాణోవాఅహమస్మ్యేష ఇత్యాదిబ్రాహ్మణేనసూర్యఆత్మేతిచనాస్త్రేణ, నిధారితస్యాత్మనఃఆత్మావాఇదమిత్యాదిబ్రాహ్మణేన యమాత్మేతిప్రశ్నపూర్వకంపునర్నిధారణంపునరుక్తమనస్థకమితిచేన్న- తస్యైవధర్మాస్తరవిశేషనిధారణార్థత్వాత్. నపునరుక్తతాదోషః. కథం. తస్యైవకర్మసమృద్ధిలోజగత్సృష్టిష్టితినంహారాదిధర్మవిశేషనిధారణార్థత్వాత్. కేవలంపాత్యర్థత్వాత్. అథవా - ఆత్మేత్యాదిపరోగ్రథసప్తర్థః ఆత్మనఃకర్మణోఽస్యత్రోపాసనాఽప్రాప్తకర్మప్రస్తావేఽవిహితత్వాత్. కేవలం ప్యాత్మోపాస్య ఇత్యేవమథే. భేదాభేదోపాస్యత్వాత్-ఏకపవాక్కాకర్మవిషయేభేదదృష్టిభావః, సపవా

శం సుకర్మసమృద్ధిర్నిత్యతాపా (తథాతస్యైవేతి) శక్తామపసంహరతి (తస్మాదితి) శక్తావాద్యేవనిధాన్యాశక్తానాశ్చ-తే (పునరుక్తేతి) సజ్గిహవాక్యం వివృణోతి (ప్రాణోవాఇత్యాదివా) ఖార్యోతగ్రాహ్యణయోరేకాగ్రత్యేవత్వమాణమపిప్రాణాతవిషయస్యా తచ్చనిధారితమితిపునరుక్తమిత్యర్థః సపిషశక్తాం శరీరజరతి (సగస్యేతి) రమేవప్రశ్నపూర్వకం వివృణోతి (కథమిత్వాదినా) (జగత్సృష్టి) సజగత్సృష్టిరాసమృద్ధత్యాదిత్రవణాదిత్యర్థః. ప్రకారాస్త్రేణ పునరుక్తపరజరతి (కేవలతి) ఏతమేవపరిహరంవా శక్తార్థంవదన్ వివృణోతి (అథవేతి) (రథణోఽస్యత్రేతి) కర్మాజ్యత్వం తదజ్ఞోక్తాద్యధికరణత్వజ్ఞానిసర్వగః అస్మాప్రాదితిచ్ఛేదోఽప్రాప్తత్వేహేతుమాహ (కర్మప్రస్తావణితి) అవిహితత్వాదితిచ్ఛేదేనోఽప్రత్యేకేతుః సవైవంస్వోక్తకర్మసమృద్ధిత్వనియమత్వాగాపత్తిః. కర్మాగ్రాదితత్వమాత్రస్యత్వానేఽపి కర్మసమృద్ధిత్వస్య సవిశేషవిషయత్వలక్షణస్య కర్మసముద్భితత్వలక్షణస్య చాత్మాగాత్ అజ్ఞీకారవాదేనాస్య పరిస్థోక్తేర్వా అనిష్కన్యకే కర్మనిష్కత్వం నియతమితిధావః. అత్రైవ పక్షే నిష్కామనగనూహ (భేదేతి) (భేదవృష్టితి) ఇదనయోపాస్య ఇత్యర్థః

కం. కర్మకాలే భేదేనాప్యపాస్య ఇత్యేవమపునరుక్తతా. * విద్యా
 జ్ఞాపిద్యాజ్ఞయస్తద్వేదోభయంసహ । అవిద్యయామృత్యుంతే
 ర్వావిద్యయామృతమృతమృతేతి, చ- కుర్వన్నేవేహకర్మాణిబ
 జీవిషేచ్ఛతంసమాశ్రితి, చ వాజినాం. నచవర్షశతాత్పరమాయు
 ర్మర్యానాం-యతఃకర్మపరిత్యాగేనాత్మానముపాసీత. దర్శితజ్ఞ
 తావన్నిపురుషాయుషోహ్నంసహస్రాణిభవన్తి. వర్షశతంచా
 యఃకర్మణైవవ్యాప్తం-దర్శితశ్చమన్త్రఃకుర్వన్నేవేహకర్మాణీ
 త్యాదిః. తథా *యావజ్జీవమగ్నిహోమశ్రంజుహోతి *యా
 వజ్జీవం దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేతేత్యాద్యశ్చ. *తంయజ్ఞ
 పాత్రైర్దహన్తీతిచ. ఋణత్రయశ్రుతేశ్చ. తత్రపారివ్రాజ్య

ఆ. (అభేదేనేతి) అహస్తయేత్సభః. *ఆత్మావాఇదమిత్యాదిపట్టస్యస్వపటే-ర్గవత్త్వ
 ముక్త్వాతస్యకర్మత్యాగేనాత్మజ్ఞానార్థత్వపక్షేబహుశ్రుతివిరోధమాహ (విద్యామి
 త్యాదినా) అవిద్యాశబ్దేనాత్రరక్షార్యంకర్మచ్యుతే నను *కుర్వన్నేవేహకర్మాణి
 తస్యకర్మనియతతోక్తావపితదన నరంసన్న్యాసఃస్వాదిత్యతలహ (సచేతి) *శతా
 యుర్వైపురుషఇతిశ్రుతేరిత్యర్థః ఇహపిబహుళీసహస్రాభ్యుస్యశస్త్రస్య*చ 199
 శతమక్షరాణాంసహస్రాణీర్ముక్త్వా * తావన్నిపురుషాయుషోహ్నంసహస్రా
 త్యుక్తత్వాత్ సంచత్సరశతమేవాయురిత్యాహ (దర్శితశ్చేతి) భవనీత్యసనర
 మితిశబ్దోద్రష్టవ్యః. పురుషాయుషస్వాహ్మమితిభాష్య పారస్పర్యం పురుషాయు
 షోహ్నమితితుసమాసా నైవభేదనిత్యత్వానిప్రాయేణకథిష్యన్నీయః పురుషాయు
 షశ్చేద్వర్షశతాధికంనాస్తి- తస్మిన్కథ్యపివకర్మసన్న్యాసఃస్వాత్ ౨౦౦౮౮ (వ
 ర్షశతశ్చేతి) తత్రమానమాహ (దర్శితశ్చేతి) ననుపురాణేషు శతానిరస్యా
 షోదశరథాదేఃశ్రుతత్వాత్ శతవర్షాననరంకర్మసన్న్యాసఃస్వాదిత్యా శబ్దస్యతా
 యుక్కుతివిరోధేనరస్యానర్థవాదత్వా, తథాక్షరాలేపివేదసంప్రదర్శనా
 పికర్మణావాస్తత్వశ్రుతే, వైసమిత్యాహ (తథాయావజ్జీవమితి) * బ్రహ్మ
 విరమేదితివచనాజ్ఞాననరంసన్న్యాసఃస్వాదిత్యాశబ్దస్యైవపాత్రైర్గ్రహణ విధా
 నాన్నేత్యాహ (తంయజ్ఞపాత్రైరితి) నను యావజ్జీవాదివార్యానాంసమివస్మ
 గార్హస్థ్యవిషయత్వంవత్సవం-అన్యథాబ్రహ్మచారిణో-వితద్విధిప్రసక్తాః . ౨౦౦
 శ్చగార్హస్థ్యాత్పూర్వంకర్మత్యాగఃస్వాత్ అతలహ (ఋణం) *బాయుహ్నం
 వేదాప్రహ్నంనీరిఋణవాదజాయితఇతిశ్రుతే * ఋణానిరిఋణాని

శం దిశాస్త్రం * వ్యుత్థాయాభియోచర్యం చరన్తీత్యాత్మజ్ఞానస్తుతి
 పరోఽర్థవాదః. అనధిక్యతార్థోవా. న - పరమాధ్యాత్మవిజ్ఞానేఫ
 లాదర్శనేక్రియానుపపత్తేః. యదుక్తంకర్మిణ ఏవచాత్మజ్ఞానం క
 ర్మసమృద్ధిచేత్యాది- తన్న- పరంహ్యేష్టకామంసర్వసంసారదో
 షవర్జితంబ్రహ్మహుహస్తీత్యాత్మత్వేనవిజ్ఞాతేకృతేనకర్తవ్యేనవా
 ప్రయోజనమాత్మనోఽపశ్యతఃఫలాదర్శనేక్రియానోపపద్యతే.
 ఫలాదర్శనేఽపినియుక్తత్వాత్-రోతీతిచేన్న- నియోగావిషయా
 త్వదర్శనాత్. ఇష్టయోగమనిష్టవియోగంచాత్మనః ప్రయోజనం
 పశ్యంత్యదుపాయార్థీయోభవతి - సనియోగస్యవిషయోద్యుష్టో

ఆ నోహిషేనవేశయేదిత్స్యతేశ్వర్యః తతశ్చతదపాకరణార్థంతేనాపిగార్హస్థ్యమే
 వప్రతిపత్తవ్యం - న సన్న్యాసఇత్యర్థః * యదహరేవవిరజే తదహరేవప్రవ
 ర్జేత్ * వ్యుత్థాయాఽభియోచర్యచ్చరన్తి * బ్రాహ్మణః ప్రవర్జేద్యహదితి
 శ్రుతిస్మృత్యోఃకాగతిత్యతః (తత్రేతి) (జ్ఞానస్తుతి) సర్వసన్న్యాసే
 నాప్యాత్మజ్ఞాతవ్యఇతిజ్ఞానస్తుతిః ప్రతీయతఇతితత్పరఇత్యర్థః విధిత్వేఽపికర్మాన
 ధిక్యతాన్యగ్రావివిషయత్వమేనేత్యాహ (అనధిక్యతేతి) తన్నాన్నాకర్మనిష్టేవవి
 ద్యా- కిన్దుకర్మినిష్టాతత్సమృద్ధినిచేతిష్ఠితం తదేతత్పిద్యాస్తీపహరతి (నేతి) విషం
 హిక్మినిష్టావిద్యాస్యాత్ - యదివిషమేఽపికర్మానుష్ఠానంస్యాత్. తదపిప్రయోజ
 నార్థితయావాస్యాత్సామ్యజన- నియోగబలాద్వాప్రాభాకరమతఇవనిత్యకర్తృణి. త
 త్రనాద్యఇత్యాహ (పరమార్థేతి) సజ్జిహవాక్యంవివృణ్వన్నిషేధార్థేఽధ్యాహ
 రపూర్వకంసంభాగంవివృణోతి (యదుక్తమిత్యాదినా) (కర్మసమృద్ధిచేతి) క
 ర్మాణ్యోక్తాద్యాశ్రయ మిత్యర్థః పరమార్థేతివాక్యాంశం వివృణోతి (పరమితి)
 అర్థప్రాప్త్యర్థమసర్థంవృత్త్యర్థంవా కర్మస్యాత్ - నోభయమపితివక్తుం విశేషణద్వ
 యం. దోషపదేనరాగద్వేషాభావేనాపిప్రవృత్త్యభావంమాచయతి. ప్రాగనుష్ఠిత
 కర్మణావ్యసమృద్ధేకర్తవ్యేనసమృద్ధి దూరాపాస్తఇతివక్తుంకృతేనేత్యుక్తం ద్వితీ
 యంశక్యతే (ఫలాదర్శనేఽపితి) మమేదం కార్యమితిబోధాహనియోగస్య విష
 యోనియోజ్యః. కార్యేస్వకీయత్వజ్ఞానంచతజ్జన్యఫలాధి నః సచాత్మనోఽసజ్జిత
 జ్ఞానినోమమేదమితిబుద్ధిర్భవతి. అతోసతస్యనియుక్తత్వమిత్యాహ (సనియోగేతి)
 తదేవోపపదయతి (ఇష్టేతి) మమేదంకార్యమితిబోధాభావేఽపిచేన్నియుజ్యేత.
 తస్మిరాజనూయాదికం బ్రాహ్మణాదినాకర్తవ్యంస్యాదగ్నిష్టమాదికాన్సర్వదాక

శం. లోకే. నతుతద్విపరీతనియోగా విషయబ్రహ్మత్వదర్శి. బ్ర
త్వత్వదర్శ్యపి సకాచేన్నియుజ్యేత- నియోగావిషయోఽపి సక
శ్చిన్ననియుక్తఇతి సర్వంకర్మసర్వేణ సర్వదాకర్తవ్యంప్రా
తి. తచ్చానిష్ఠం. నచసనియోక్తుంశక్యతేకేనచిత్ - ఆత్మా
స్యాపితత్ప్రభవత్వాత్. నహి స్వవిజ్ఞానోఽన్తేనవచసాస్వయ
యుజ్యతే. నాపిబహువిత్స్వామ్యవివేకినాభృత్యేన. ఆత్మా
స్యనిత్యత్వేనతి స్వాతంత్ర్యాత్ సర్వాకప్రతినయోక్తృత్వ
మర్థమితిచేన్న- ఉక్తదోషాత్. తథాపి సర్వేణ సర్వదావిశే
కర్మకర్తవ్య మిత్యుక్తోదోషోఽపరిహార్యపవ. తదపిశాస్త్రే
చేత్. యథాకర్మకర్తవ్యతాశాస్త్రేణకృతా - తథాతదప్ర

ఆ. కర్తవ్యంస్యాత్, - నిర్దిష్టతత్వా విశేషాదిత్యాహ (బ్రహ్మత్వత్వేతి) సకశ్చ
యుక్తఇతసజ్ఞయేనసర్వోఽపినియుక్తపవేత్వద్ధః. కిచ్చ- నియోక్తాప్యస్యకిం
కశ్చసమరుషః- వేదోవా అద్యేవిదుషఃశ్చరాత్తత్వజ్ఞానాత్ సర్వనియోక్త
సస్వనియోజ్యేనాస్వనియోజ్యత్వంస్యాత్ అచ్చపిరోహాన్మనఃపృవరిత్యాహ (
నఇతి) తస్యైవసర్వనియోక్తృత్వాదిత్వద్ధః సస్వస్వనియోజ్యత్వాభావేఽప్యా
యేనవిద్యాన్నియోజ్యఃస్యాదిదిద్వితీయమాశ్చక్ర్యతస్మాత్సూయస్యేశ్వరతాహః
స్వస్వజ్ఞానపూర్వకత్వాత్ స్వవచనేన స్వస్వనియోజ్యత్వమేకత్రకర్తృకర్మవిరో
హస్సమన్వితత్యాహ (ఆత్మాయన్యాపీతి) కిచ్చ-న్యాకరణాదేత్యుక్తృపాటి
దిశ్చేదైకదేశాద్భవిషయత్వదర్శనేనవేదన్యాపీశ్వరజన్యస్యేశ్వరజ్ఞేదైకదేశవిషయ
నాల్పజ్ఞత్వాదపృథకజ్ఞేశ్వరనియోక్తృత్వమయుక్తమిత్యాహ (నాపిబహువిది
(అవివేకినేతి) అల్పజ్ఞేనేత్వద్ధః. అచేతనత్వాద్వాస్యావివేచిత్వం భృత్యేన
నియుజ్యతఇత్యనుషజ్ఞః. ననువేదస్యేశ్వరజ్ఞానపూర్వకత్వపక్షేపూర్వోక్తమి
షజ్ఞేపితస్యనిత్యత్వపక్షేనాయందోషఇతిశబ్దేత (ఆత్మాయస్యేతి) సర్వోఽ
తసస్వనియోక్తృత్వంసనఃపృవరిత- తస్యచేనసఘర్షత్వాదిరూపైరపిహ (సేన)
యోక్తృత్వమభ్యవేత్వాపి దోషమహా (ఉక్తిదోషాదిం) ఏవమివప్రణాం (
థాపీతి) అనియోజ్యస్యాపిచేత్కర్తవ్యంవిదుషః- దిన్నవిత్తం-విహారికర్మసర్వ
సర్వదాపికర్తవ్యం- సజ్ఞోచేహేత్యభావాదిల్పద్ధః అసజ్జేబ్రహ్మత్వజ్ఞానస్య
కర్తవ్యతాయాశ్చశాస్త్రేణకృతత్వాదుభయోరపిశాస్త్రీయోఽప్రామాణ్యవిశేష
కదాచిదాత్మజ్ఞానం, కదాచిత్కర్మానుష్ఠాన, జ్ఞాన్యాదిశక్తే (ఏవమీద)

శం జ్ఞానం తస్యైవకర్మణశ్చాస్త్రైరివిధీయత ఇతిచేన్న - విరుద్ధార్థబోధకత్వానుపపత్తేః. నహ్యేకస్మిక్కృతాకృతాసమ్బద్ధిత్వం తద్విపరీతత్వంచబోధయితుంశక్యం - శీతోష్ణతామివాగ్నేః. నచేష్టయోగచిక్ష్ణా, త్వనోఽనిష్టవియోగచిక్ష్ణా, చశాస్త్రకృతా-సర్వప్రాణినాం తద్దర్శనాత్. శాస్త్రకృతంచేత్తదుభయం-గోపాలాదీనాంసదృశ్యేత-అశాస్త్రజ్ఞత్వాత్తేషాం. యద్విస్వతోఽప్రాప్తం-తచ్ఛాస్త్రైరిబోధయితవ్యం. తచ్ఛేత్కృతకర్తవ్యతావిరోధ్యాత్మజ్ఞానంశాస్త్రైరికృతం-కథంతద్విరుద్ధకర్తవ్యతాం పునగుత్పాదయేచ్ఛీతతామివాగ్నా, తమత్తవభానా, నబోధయత్యేవేతచేన్న- * సహజత్యేతివిద్యాత్ * జ్ఞానంబ్రహ్మేతిచోపసంహా

ఆ విద్యుః (యతేతి) స్వాభావికాకర్తృత్వబోధేనసకృదుత్పన్నేనైవకర్తృతాబోధకత్వానన్నపునశాస్త్రైరికర్తృత్వబోధః సమ్భవతిత్యాహ (నేతి) కృతాకృతేత్యత్రాకృతమితి-ఇదానిమకృతం, ఇతఃపరంకర్తవ్యం, యత్-తదుచ్యతే ఏవంతావన్నియోగాదిపయకర్తృత్వరహిత్యాద్విదుషః ప్రయోజనాధిత్వాభావాచ్చసంక్షేప్యతం ఇదానీంస్వరచిహ్నానిష్టసంయోగవియోగరూపప్రయోజనాధిత్వాభావేఽపివిదుషః * స్వర్గకామాయజేతేతిశాస్త్రేణవసాధీయతకత్వాశక్త్యస్వభావతః ప్రాప్తప్రయోజనాధితానువాదేనతదుపాయమాప్రంశాస్త్రైరిబోధ్యతే- సగుసాధీయతే-అన్యథా ఆశాస్త్రజ్ఞానం తద్వితానస్యాదిత్యాహ (సచేచ్ఛేతి) ౧౨ స్రదిక్ష్వాశబ్దేనఫలచ్ఛామాశ్రముచ్యతే నకుకర్తృమిచ్ఛా-ఫలతదయోగాదితి. సగుర్వతాకృతసమ్బద్ధిత్వంతద్విపరీతత్వజ్ఞవిరుద్ధత్వాన్నబోధయితిచేచ్ఛాస్త్రం-తస్మిన్కృతాకృతాసమ్బద్ధిత్వమేవమాబోధీదిత్యాశక్త్యైరస్యమానాన్తరసిద్ధత్వేనావశ్యంశాస్త్రబోధ్యత్వేనక్రవ్యేతద్విపరీతత్వస్యమానాన్తరసిద్ధస్యనశాస్త్రబోధ్యత్వం-విరుద్ధత్వాదిత్యాహ (యద్ధీతి) తచ్ఛేదితి-నిశ్చయాత్. కృతేనతదంకృత, మిదంకర్తవ్య, మిదిజ్ఞానవిరోధీత్యర్థః కర్తవ్యతాం - తద్జ్ఞానమిత్యర్థః. విధ్యభావేనవేదాంతానామతాదృగాత్తబోధకత్వమిత్యాశక్త్యైపురుషస్యకర్తవ్యాభిముఖీకరణార్హత్వాద్విరోహశ్చజ్ఞానాభిముఖీకరణార్థంవిధిస్వరూపస్యార్థవాదస్యసత్త్వాత్, స్వరూపబోధకస్యతత్పరవాక్యస్యాపిసత్త్వా, చ్యేనైవమిమ్యత్తరమాహ (నబోధయత్యేవేత్యాదినా) ఉపసంహారాదిత్యనేన తత్సహచరితం * ఆత్మావా ఇదమిత్యాద్యుపక్రమణితాత్పర్యభిజ్ఞంసూచయితి జ్ఞానోత్పత్త్యనువాదితాయా ఏవశ్రుతేర్వలాప

౪౦. రాత్, *తదాత్మానమేవావైత్ *తత్త్వమసీత్యేవమాదివాక్యా
 నాంతత్పరత్వాత్, ఉత్పన్నస్యబ్రహ్మత్వవిజ్ఞానస్యా బాధ్యమా
 నత్వాన్నానుత్పన్నం భ్రాంతంవేతి శక్యంవక్తుం. త్యాగేఽపిప్ర
 యోజనాభావస్య తుల్యత్వమితిచేత్ * నాకృతేనేహకశ్చనేహ
 స్మృతేః. యఆహుర్విదిత్వాబ్రహ్మవృత్తానమేవకుర్యాదితి-తేషా
 మప్యేషసమానోదోషః ప్రయోజనాభావఇతిచేన్న- అక్రియా
 మాత్రత్వా ద్ద్వ్యభానస్య. అవిద్యానిమిత్తోహి ప్రయోజనస్య

ఆ పునుత్పత్తిశబ్దానకార్యేత్వాహ (తదాత్మానమితి) తదితి - జీవరూపకావస్థై
 తంబ్రహ్మత్వద్ధః భాన్దోగ్యబలాదప్యేవమేవేతివదన్ గతిసామాన్యన్యాయగదర్శ
 యతి (తత్త్వమసీతి) అనేన * తద్ధాస్యవిజ్ఞానవివాక్యశేషోఽపుపాద్యం
 *అయమాత్మాబ్రహ్మత్వాదికమాదికబ్ధాద్ధః కర్తృత్వబోధకరర కాణ్డవిరోధాదు
 త్పన్నమపిజ్ఞానంబ్రాహ్మత్యాశబ్ద్యుత్పన్నయథాప్రాప్తకర్తృత్వానువాదేనోపా
 యమాత్రపరత్వాన్నవస్తు పరవేదానజన్యజ్ఞానబాధకత్వమిత్వాహ (ఉత్పన్నస్యే
 తి) (నానుత్పన్నమితి) వాక్యశ్రవణానంతరమకర్తృత్వాహమితిజ్ఞానస్యానుభవ
 సిద్ధత్వా, న్నానుభవకతేతి విపరీతజ్ఞానాదర్శనా, చ్చ వోధయంవక్తుంశక్యమిత్వద్ధః
 విదుషః ప్రయోజనతృప్త్యాఽభావాన్నకర్మడిప్రవృత్తిరిత్యుక్తం తన్నితత్వాగేఽపి
 ప్రయోజనాభావాత్ తత్రాపినప్రవృత్తిఃస్యాదితిశబ్దతే (త్యాగేఽపి) అస్య
 విదుషఃకృతేన- కర్మకాలార్థోనాస్తి అకృతేన- కర్మాభావేనాపీహ- అంగేఽస్మిన్
 నీతిగీతానుసారణాత్ త్యాగేఽపిప్రయోజనాభావస్య తుల్యత్వమితివేదిత్యన్వయః.
 శబ్దామేవవివృణోతి (యఆహురితి) కర్మత్వాగస్య వ్యాపారాన్వితత్వేవ్యాపార
 రస్యక్షేత్రాత్కతత్వాత్తదనుష్ఠానం ప్రయోజనాపేక్షితంస్యాత్ సత్త్వేతదసి
 క్రియాఽభావమాత్రమేవాదానీన్యరూపం తస్యదస్వాత్వసూచత్వాత్ స్వరూప
 ప్రయోజనత్వాన్నప్రయోజనాంతరాపేక్షత్వమితిపరహరం (సేతి) త్యాగస్యా
 న్యత్రక్షాత్ర వ్యాపారహేతుజన్యత్వాభావాన్నవ్యాపారత్వమితివదన్ అస్యప్రసాద
 వ్యాపారహేతుమాహ (అవిద్యేత్వాదిహ) యద్వా - వినుపరిధంయత్కానిపా
 వృత్తానమేవాదానీన్యమాత్రేణసిద్ధతీత్యాశబ్ద్యక్రియాహేత్వభావాత్ క్రియా
 ఽభావఇతివక్తుంతద్దేతుమాహ (ప్రయోజనస్యభావఇతి) ప్రయోజనస్య
 త్యర్థః. తస్యావస్తుభర్తృత్వేవిదుషోఽపితృప్త్యాస్యాదితిత్వన్నివేధం (సవమసిగ
 నవస్తుస్యభావఇత్యర్థః. వస్తుభర్తృత్వేహివిదుషావవిదుషాభ్యానుచ్ఛేదానుచ్ఛేదాదీనాం.

౪౦. భాగ్యవంతులను సుధర్మకర్మకర్తః సుధర్మప్రాణినాం తద్దర్శనాత్. ప్రయోజనతృప్త్యయోచ ప్రేర్యమాణస్య వాఙ్మనఃకాయైః ప్రవృత్తిదర్శనాత్, *సోఽకామయతజాయామేస్యాదిత్యాదిపుత్రవిత్రాదిపాక్ష్యలక్షణంకామ్యమేవేతి *ఉభేహ్యేతేషు సాధ్యసాధనలక్షణేషుణేషువేతివాజసనేయబ్రాహ్మణేఽవధారణాత్, అవిద్యాకామదోషనిమిత్తాయా వాఙ్మనఃకాయప్రవృత్తేః పాక్ష్యలక్షణాయాః విచక్షోఽవిద్యాదిదోషభావాదనుపపత్తిః. అభావాదక్రియామాత్రంవృత్తానం-నతుయాగాదివదనుష్ఠేయరూపంభావాత్కం. తచ్చ విద్యావత్పురుషధర్మశ్చితి సప్రయోజన మన్వేక్ష్యవ్యం. నహి తమసిప్రవృత్తస్యోదితే ఆలోకే యద్గర్త పజగకణ్డ

౪౧. సాహ్యాత్ సత్వేరదస్తీతత్ర హేతుమాహ (సర్వేలి) తదదర్శనాత్-తృప్తాయా అదర్శనాత్ తద్దర్శనాదివిచారేవస్తుస్వభావాఙ్మనసాం గోహలాదీనామపితృష్టాదర్శనాన్నవస్తుధర్మశ్చితికథజ్ఞివ్యోజ్యం తృప్తాయా అవిద్యాజన్యత్వముక్త్యాతస్యాః వ్యాపారహేతుత్వమాహ (ప్రయోజనేతి) దర్శనాదితత్పర్యా అవిద్యాకామదోషనిమిత్తాయా ఇత్యుత్తరత్ర హేతుత్వేనసమృద్ధ్యతే. సకేవలందర్శనమేవ-కిన్తు శ్రుతిరప్యస్తీత్యాహ (సోఽకామయతేత్యాదినా) *ఉభేహ్యేతేషు జేవివేతివాత్వేనచపుత్రవిత్రాదికామ్యమేవేతివాజసనేయబ్రాహ్మణేఽవధారణాదివ్యవస్థయః (పాక్ష్యలక్షణమితి) జాయాపుత్రదైవమానుష విత్తద్వయకర్తృభిః పశ్చాద్గిర్యోగాత్ పాక్ష్యలక్షణంకర్తేత్యర్థః. ఉభేఇత్యసౌర్వమాహ (సాధ్యసాధనేతి) ఏవంక్రియా హేతుమృదర్శ్యతదభావాదేవవిదుషః క్రియాఽభావోఽయత్సనిద్ధ ఇత్యాహ (అవిద్యాకామేతి) (పాక్ష్యలక్షణాయాఇతి) జాయాపుత్రదైవ విత్తమానుషవిత్తకర్తృభిఃపశ్చాద్గిర్లభ్యతే - సాధ్యత ఇతివైదికీప్రవృత్తిఃపాక్ష్యలక్షణేతు్యచ్యతే- పశ్చాద్గిర్లభ్యాయాగేనగోత్యావృత్త్యావక్రిచ్చదస్సమృద్ధోపచారాత్ * పశ్చాదు రాపక్షైః పాక్ష్యోయజ్ఞ ఇతిశ్రుతేత్యర్థః పాక్ష్యలక్షణాయాఇతిస్యాన వరమనుషపవ్రిత్యనుషజ్ఞః పుష్కానమిత్యస్యాన వరమయత్సనిద్ధమితిశ్రేయః ఏవంక్రియాఽభావస్యాదాసీన్యాత్సంస్థ పురుషస్వభావత్వేవాయత్సనిద్ధత్వేనసప్రయోజనావేద్యేత్యాహ (తద్వేలి) (పురుషధర్మశ్చితి) పురుషస్వభావ ఇత్యర్థః *జ్ఞాన దార్శన్యాజ్ఞాననివృత్తావయత్సతేవ నివృత్తిత్వం దృష్టావయమాహ (సహితి) పుష్కానస్య పుంవాపారాధీనత్వాభావే విధేరసవకాశాద్విదుషః

శం కాద్యపతనం - తత్కింప్రయోజనమితప్రశ్నార్థం. వ్యుత్థానం
తద్వ్యథప్రాప్తత్వాన్నచోదనార్థ ఇతి గార్హస్థ్యేచేత్ పరబ్ర
హ్మవిజ్ఞానంజాతం-తత్రైవాస్త్యమర్వతఆసనం- సతతోఽన్యత్ర
గమనమితచేన్న-కామప్రయుక్తత్వాద్గార్హస్థ్యస్య. *ఏతావాన్
వై కామఇతి, *ఉభేహ్యేతేషణేషవేత్స్య, వధారణాత్. కామని
మిత్ర పుత్ర విత్తాది సమృద్ధనియమాభావమాత్రం - సహి తతో
ఽన్యత్ర గమనం వ్యుత్థానముచ్యతే. అతో సగార్హస్థ్యేపవాకుర్వ
త ఆసనముత్పన్నవిద్యస్య. ఏతేన గురుశుశ్రూషా తపసోరవ్య
ప్రతిపత్తిర్విదుషఃసిద్ధా. అత్ర కేచిద్గ్రహస్థాః భిక్షాటనాది భ
యాత్ పరిభవాచ్చత్రస్య మానాః సూక్ష్మదృష్టితాం దర్శయ
స్త ఉత్తరమాచుః భిక్షోరపి భిక్షాటనాది నియమ దర్శనాత్

ఆ నియమేనవ్యుత్థానంసనివృత్తిశబ్దాతే (వ్యుత్థానంతర్జీవి) (తతోఽన్యత్రగమ
నమితి) పారివ్రాజ్యస్వీకారఇత్యర్థః కింగార్హస్థ్యశబ్దేనగృహలోఽపరిత్యగమా
నపురస్సరంపుత్రవిత్రాద్యభిమానఉచ్యతే - ఉచ్యమాన్లబ్ధిభారణం. నాద్యః-విద్య
యాఽవిద్యాకార్యాభిమాననివృత్తేరిత్యాహ (సకామేతి) సద్వితీయః - లిఖ్యే
ప్రభిమానరాహిత్యస్యకుల్యత్వాత్ సవైషంపారివ్రాజ్యలిఖే ఽప్యగమనాగృహ
తస్యాప్యసిద్ధితివాచ్యం- సర్వతోఽభిమానరాహిత్యేన సర్వసమృద్ధరాహిత్యంహి
పరమకంసపరివ్రాజ ఉపలక్షణం. స లిబ్ధిభారణం - శన లిబ్ధింభరణారణమి
త్సృతేః పరశ్చలిఖ్యేఽప్రభిమానసూన్యస్య పారివ్రాజ్యంసిద్ధమిత్యాహ (నామని
మిత్రేతి) (గార్హస్థ్యఇతి) అభిమానాత క ఇత్యర్థః తస్మిగురుశుశ్రూషాదాపద్య
భిమానోనస్యాదిత్యాశక్త్యేష్టాపత్తిరిత్యాహ (ఏతేనేతి) సయ పుత్రాటసమృద్ధస
యమరహితస్యాపిత్వన తేదేహధారణార్థినోభిక్షోః పరిగృహవాస గర్హణ భిక్షా
నాదిరవేనియమా ఽస్తిక్రియతే - తథాగృహనస్యాప్రభిమానసూన్యస్యైవసలో
దేహధారణార్థంగృహ వివాస్తావసనం- సభిక్షుకత్వం - అవిశేషా శబ్దాతే (స
త్రకేచిద్గ్రహస్థాఇతి) తేషాం సన్యాసామూలం - కిందుప్రభయవిద్రావశేషం
మూలమిత్యవహసన్నాహ (భిక్షాటనాదీతి) పరిభవః- పామనైక్రియదాన్తస
స్కారః (మాత్మేతి) కాక్వావ్యతిరేకేణస్థూలదృశ్యయజ్ఞత్వర్థః (భిక్షాటనా
దీతి) ఆదిశబ్దేన*ప్రాకృతీశమయ్యాచితమిత్యాదయ్యహ్యస్తే దేహధారణా
ప్రాగ్గీనః - భిక్షోరపి పూర్వేణాస్వయః సిద్ధావృత్తేనసమ్భూతస్య ప్రేషరి

౪౦ దేహధారణమాత్రాద్ధిసోగృహస్థస్యాపి సాధ్యసాధనైషణోభ
య వినిర్ముక్తస్య దేహమాత్రధారణార్థ మశనాచ్ఛాదనమాత్ర
ముపజీవతో గృహపనాస్తాసనమితి. న- స్వగృహవిశేషపరిగ్ర
హనియమస్య కామప్రయుక్తత్వా దిత్యుక్తోత్తరమేతత్. స్వగృ
హవిశేష పరిగ్రహభావేచ శరీరధారణమాత్ర ప్రయుక్తాశనా
చ్ఛాదనాద్ధిసః స్వపరిగ్రహవిశేషభావేఽర్థాద్భియుత్వమేవ. శరీ
రధారణార్థాయాం భిక్షాటనాదిషు ప్రవృత్తౌ యథా నియమో
భిక్షోః శౌచాదాచ- తథాగృహిణోఽపి విచక్షాంకామినోఽస్తు
నిత్యకర్తృసు నియమేనేప్రవృత్తిర్యావజ్జీవాదిశ్రుతినియుక్తత్వాత్
ప్రత్యవాయపరిహారాగ్నేతి. ఏతన్నియోగావిషయత్వేన విచక్షః
ద్రత్యుక్తమశక్యనియోజ్యత్వాచ్ఛేతి. యావజ్జీవాదినిత్యచోదనా

ఆ హుంఽస్తివా - సవేదిఃస్వాద్యేదామణమాహ (సన్వేతి) స్వగృహవిశేషజ్ఞే
స స్త్రీవిశేషగృహ్యతే. నద్వితీయః - స్త్రీపరిగ్రహపర వివద్రవ్యపరిగ్రహభికా
రాత్ తదభావేఽర్థాద్రవ్యపరిగ్రహనివృత్తిః తదభావే ప్రకారానైరేణజీవనానిర్దే
రద్ధాద్భిక్షాటనాదినియమ వివసిధ్యతీత్యాహ (స్వగృహేతి) సచపుత్రాదిపరిగ్ర
హితేనజీవనమస్త్వితిశబ్దః- తైరపిస్వస్వత్వేనసప్తర్థాభావేస్వకీయస్వాపి పరకీ
యద్రవ్యతుల్యత్వేన తత్రాపిభిక్షుత్వనియమాదితి. అన్యేతుభిక్షోరభిక్షాటనాదా
శసప్తగారాసంస్థానిత్యాదినియమః, శౌచాదాచాతుర్ముఖ్యాదినియమః, శృ
గ్యవాచ్యపరిహారార్థంయథేష్యతే - తథా యావజ్జీవాది శు తిబలాత్ ప్రల్బం
యపరిహారార్థంనిత్యకర్తృణినియమేన చ వృత్తిత్యాహుః తదనువదతి (శరీరధా
రణార్థాయామితి) అకుర్వత వివగృహేఽవసానంపూర్వమతేశ్చైర్ అస్మిన్న
తేవ్యగ్నిహూత్రాద్యుపాసమపిక ద్రవ్యమితిశబ్దతే (తథేతి) పూర్వమపరిగ్రహ
వ్యాప్త త్యర్థోభిక్షాటనాదివిషయోదృష్టశరీరధారణాచ యజ్ఞో నియమోదృష్టాస్త
త్వేనోక్తః ఇహతుసంభిక్షాటనాదిగత సప్తగారత్వాదివిషయోఽదృష్టార్థోదృష్టాస్త
త్వేనోక్తః ఇతిభేదః దూషయతి (వివదితి) తస్యసర్వనియోక్తీశ్వరాత్ప్రత్యాచ్య
సనియోజ్యత్వమిత్వాన్య కమిత్యాహ (అశక్యేతి) తన్నితచ్ఛ్రీతేరప్రామాణ్యేభి
క్షాటనాదినియమవిధేరపిత్యాదిత్యభిప్రాయేణ శబ్దతే (యావజ్జీవేతి) అవి
గమనియోజ్యేరత్ప్రమాణ్యంఘటతల్లితీనోక్తదోషఇత్యాహ (నేతి) తదుక్తః,

౪౦. నర్థకమితిచేన్న- అవిద్యద్విషయత్వేనాథ్యవత్త్వాత్ . యత్తు ఖ
త్తోః శరీరధారణమాత్ర ప్రవృత్తస్య ప్రవృత్తే ర్నియతత్వం -
తత్ ప్రవృత్తైర్నప్రయోజకం. ఆచమనప్రవృత్తస్య పిపాసాప
గమవన్నాస్యప్రయోజనార్థత్వ మవగమ్యతే. సచాగ్నిహో
త్రాదీనాం తద్వదర్థప్రాప్తప్రవృత్తినియతత్వోపపత్తిః. లగ్న
ప్రాప్తప్రవృత్తినియమోఽపి ప్రయోజనాభావేననుపపన్నప
వేతిచేన్న- తన్నియమస్య పూర్వప్రవృత్తిసిద్ధత్వాత్తదతిక్రమే

ఆ. తిలబ్ధింపరిహర్తుమనువదతి (యత్ప్రితి) చూషయీతి (తప్రవృత్తేరితి) ఆచమ
నవిధినా ఆచమనప్రవృత్తస్యాగ్నికోయఃపిపాసాపగమః- రస్యయథా (నాస్యప
యోజనార్థత్వం) ప్రయోజనం- ప్రవృత్తిః. తదర్థత్వం- నాచమనప్రవృత్తిస
యోజకత్వం. తద్వజ్జీవనార్థంనియతాప్రవృత్తస్యస్తత్రనియమః - నసంబోధ
ప్రవృత్తేః ప్రయోజకత్వార్థః. ఏతదుక్తంభవతి-నియోజ్యత్వాధావాత్తేఽలంబకం
విదోనియమవిధ్యనుపపత్తిరాశక్యతే తన్నయజ్యతే కథం నియోజ్యమితి
యోగసిద్ధ్యర్థమేత్యతే. నియోగశ్చప్రవృత్తినీచ్యర్థః ప్రవృత్తిశ్చేదస్యరస్యేధా
కింనియోగేన. అతఏవ దర్శనాక్షమాసనియోగాదేవావహనసనియమే ప్రవృత్తి
ధారత్రసస్పృశకానియోగోఽస్త్రీకియతే. తదభావేదసనియోజ్యాదేయేతి బ్రహ్మ
దోనియోజ్యత్వాధావేనసనియమవిధ్యనుపపత్తిరితి అగ్నిహోత్రాదిప్రవృత్తి
స్తు అస్యతోఽనిర్వృత్తేనతద్విధితవితత్రప్రవృత్తేర్వ్యవస్థైస్స రత్తిద్భగ్నంనియో
గేవాచ్యేతస్యతత్రనియోజ్యాపేక్షేతి వైషమ్యమాహ (సచాగ్నిహోత్రేతి) ని
యమవిధానియోజ్యానపేక్షాయామపి తస్యక్షాత్కరత్వాత్ ప్రయోజనాపేక్షేయ
త్వా - తదభావాన్ననియమః సిద్ధ్యతీతిశబ్దతే (లగ్నప్రాప్తే) అన్నియమస్యా
పిపూర్వవాసనావశాదేవ ప్రాప్తత్వాత్తత్రాపిసనియమవిధేరవశాత్ యేన
యోజనాపేక్షాస్యాదితిపరిహరతి (సతదితి) యద్యపిసంయతేనచాఽనియమేనచాఽ
తేటనాదినాజీవనానిధ్యతి- తథాపివిద్యోత్పత్తేఃపూర్వంవిద్యానిర్భయధనియమస్యా
నుష్ఠితత్వాత్తద్వాసనాప్రాబల్యాద్విద్యోత్పత్త్యనంతరమపనియమపిసంబంధిత
నానియమే-తద్వాసనాసాంనియమవాసనాధిరత్వ మమభిమాతత్వేనపునఃసంబంధిత
సస్యయత్సాధ్యత్వాత్ తత్స్తత్రనప్రసక్తత ఇభినియమోఽవ్యగ్ననిర్భయస్య
ఏతేనప్రత్యవాయపరిహారార్థమపినియమానుష్ఠానస్యనిరసం అస్యవిధిమన్వ
త్యవాయాప్రసక్తేరితి ఏవమితిక్రత్యాభ్యుత్థానస్యవిధినినాస్యయేనా సత్త్వేన

౪౦. యత్నకారవాత్. అర్థప్రాప్తస్యచ పుష్కలానస్య పునర్వచనా
ద్విదుషః కర్తవ్యత్వోపపత్తిః. అవిదుషాఽపి ముముక్షుణాం పారి
ప్రాప్త్యం కర్తవ్యమేవ. తథాచ * శాన్తోదాస్తత్తత్వాదివచనం.
శమాదీనాంచాత్మదర్శన సాధనానామన్యాశ్రమేష్వనుపపత్తైః.
* అత్యాశ్రమిభ్యః పరమంపవిత్రంప్రోవాచ సమ్యగృహి సఙ్ఖజ
ప్రమితచ శ్వేతాశ్వతరేవిజ్ఞాయతే. * నకర్మణానప్రజయాధనే
న త్యాగేనైకే అమృతత్వమానశురితచ. * జ్ఞాత్వానైషకర్మ్య

ఆ. తితక్మర్తవ్యతావిధిమపి విధిత్యా * పుష్కలాయేత్వాదిక మనుమోదతేవిద్వానిత్యా
హ (అర్థప్రాప్తస్యేతి) విధితః కర్తవ్యత్వోపపత్తిరిత్యర్థః సచవిధేః ప్రయోజ
నాభావేఽప్రవర్తకత్వమితివాచ్యం - ప్రేక్షాచ్ఛరణా భయదానాదివైధముఖ్య
ప్రాప్త్యర్థత్వేన విధేరర్థవత్త్వాత్. సచతస్యాపివైయర్థ్యంశక్త్యం - విదుషిపరమ
హంసేలోకసంజ్ఞిహర్థత్వాత్ తస్యతుసంజ్ఞిహస్యపూర్వాభ్యస్తమైత్రీకరుణాదివా
ససాప్రాప్త్యేన బ్రహ్మవిద్యోపదేశాదావప్రయోజనానపేక్షణాత్. యద్వా-
ప్తార్భకర్మాః ప్రదేశేహిబ్రియాదిప్రతిభానేనావిచారితయావజ్జీవాదిశ్చురిజనిత
కర్మకర్తవ్యరాత్రానాత్మనివ ర్తనేనవావిదుషాపుష్కలానవిధేరర్థవత్త్వోపపత్తిః. ఏవం
విదుషాపుష్కలానప్రసాధనేనవిద్యాయా అకర్మనిష్కత్వంసాధితం తేనైవచతస్యాః
కర్మాసమ్యన్తోఽపృథ్వాత్ సాధితః. ఇదానీంవిదిషురపిపుష్కలానం ప్రసాధయన్
విద్యాయాఃకర్మనిష్కత్వంకర్మాసమృద్ధిత్వచ్చ దూరాదపాదమిత్యాహ (అవిదుషా
పీతి) తత్ర శ్రుతిమాహ (తథాచేతి) * ఉపరతప్రితిక్షు సమూహితోభూత్వా
త్మనేవాత్మానంపశ్యేదితి శ్రుతిశేషః తత్ప్రపరతశజ్జేనసన్న్యాసో విహితఇతిభా
వః. శమాదిసాధనానాంపాక్ష్యల్యేనానుష్ఠానస్య గృహస్థాదిష్వసమృథా తద్విధినా
పృథ్వాదాఃప్యతే సన్న్యాసఇతి శ్రుతార్థాపత్తిమాహ (శమాదీనాఞ్చేతి) చశ
బ్రహ్మపరతశబ్ద్యసముచ్చయార్థః. నేదంవిద్వద్విషయం-తస్యసాధనవిధివైయర్థ్యాత్
కేంద్రవిదిమ విషయమితివక్తుమాత్మదర్శన సాధనానామిత్యుక్తం (అత్యాశ్రమి
భ్యి ఇతి) బ్రహ్మచర్యాదీన్ హంససన్న్యాసానానాశ్రమధర్మవదాశ్రమానతిక్ర
మ్యవర్తతే పరమహంసఇతిసోఽత్యాశ్రమిశబ్దేనోచ్యతఇతితద్విధిరత్రప్రతీయత
ఇత్యర్థః ఋషిసంజ్ఞజుప్తం- మస్త్రీసమూహైర్జ్ఞానిసమూహైర్వాసేవితం తత్త్వం
ప్రవాచేత్యర్థః. (నకర్మణేతి) త్యాగస్యసాత్మదమృతత్వసాధనత్వాభావేనామృ
తత్వసాధనం జ్ఞానంత్యాగేనానకుః - ప్రాప్తవర్తత్యభిధానేన జ్ఞానసాధనత్వేన

శం మాచరేదిత్స్యతేః * బ్రహ్మశ్రమపదేవసేదితచ. బ్రహ్మచ
ర్యాది విద్యాసాధనానాశ్చ సాకల్యే నాత్యాశ్రమిషూపవత్తే,
గ్రాహ్యేఽసమ్భవాత్; నచైవమాసమ్మన్నం సాధనం కస్యచిద
స్థస్యసాధనాయాలం. యద్విజ్ఞానోపయోగనిది గాన్త్యాశ్రమ
కర్తాణి- తేషాం పరంఫలముపసంహృతం దేవతావ్యయలక్షణం
సంసారవిషయమేవ. యదికర్మిణివిషపరమాత్మజ్ఞానమభిప్రయే-
సంసారవిషయవైషవ ఫలస్యోపసంగహోనోపావత్స్యతే. అగ్రస
లం తదితిచేన్న - తద్విరోధ్యాత్మవస్తుపిషయత్వా దాత్మపిగ్యా
యాః నిరాకృతసర్వనామరూపకర్మపరమాన్త్యా వస్తుపిషయం
జ్ఞానసమ్మతత్వసాధనం. నుణఫలసమ్బద్ధహి నిరాకృతసర్వవిశే

అ. త్యాగోఽత్రవిహితత్వం. (జాత్యేతి) ఆసాతలో బ్రహ్మజ్ఞాత్యాగశ్చయోగం
నైష్కర్మ్యం - కర్మత్యాగరూపంసన్న్యాసమాచరేదితవృత్త్యః (బ్రహ్మేతి)
బ్రహ్మజ్ఞానసాధనీభూతఆశ్రమః- బ్రహ్మశ్రమః సన్న్యాసపర్యంత్యః నిష్ప- ంవి-హ
కీయగచితాత్మా ఇత్యాదుపక్రమ్య * బ్రహ్మచారి వృత్తితః । హస్సంయమ
మచ్చిత్తోయక్త ఆనీతమత్పరత్వత్వసేవ బ్రహ్మచర్యాదిసాధనవిధి బలాదప్యన్యాయ
సన్న్యాసవిధిత్వాహ (బ్రహ్మచర్యాదీతి) సనుగ్రహస్సాసపి యుగచాలయాగ్ని
గమనలక్షణంబ్రహ్మచర్యం, కదాచిద్ధ్యానకాలే విరాకిత్వ, భృషస్పృహతత్వాది
జ్యోతస్యాపుష్కలత్వాత్తతోజ్ఞానానీత్యే, ధ్యానకాలేపత్తి సమృద్ధాస్రసరే న
ద్విధినైయధ్యాస, చ్చనైవమిత్యాహ (సచేతి) లతోసంర్మిన్యత్వంపరశసమ్మన్విప్వ
జ్ఞానశ్చజ్ఞానస్యేత్వం. యత్తుకర్మబ్రహ్మతీసహ వలయణంప్రసాద్యాత్మజ్ఞానం సా
రభ్యతత్త్వాదినా కర్మసమ్మన్విత్వముక్తం - లత్రాహ (యద్విజ్ఞానేతి) లక్ష్మ
పూర్వోక్తకర్మసమ్మన్విజ్ఞానం సంసారఫలకమస్యదేవ - లహ్యోపసంహృతమితిసం
త్సరమాత్మజ్ఞానమిత్యర్థః సనుపూర్వోక్తమేవపరమాత్మజ్ఞానం - తచ్చరకసమ్మన్వి
వేత్వాశక్త్యక్రియాకారకఫలకత్వేనోపసంహారా, త్వరమాత్మజ్ఞానస్యచయన్వి
లకత్వా, స్మృతతత్సరమాత్మజ్ఞానమిత్యాహ (యదికర్మిణివిషవేతి) కర్మనిష్కత్వేనో
క్తజ్ఞానమేవపరమాత్మజ్ఞానజ్యేదిర్వర్థః. పరమాత్మజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యుధివ్యగ్నాదుపద
వతాజ్ఞానస్య తత్సంసారఫలం-నాజ్ఞానఃపరమాత్మజ్ఞానస్యేతిసత్యము నిలవత్వవిరో
ధితీశక్త్యే (అజ్ఞేతి) పరమాత్మజ్ఞానస్యాద్యసమ్మన్వేతఫలసమ్మన్వాదిసర్వవిశేషరహి
తనిష్పిశేషవస్తువిషయత్వాన్నతస్యాజ్ఞానసమ్మన్విత్వం - యేనతదిశ్చవిషయం

౪౦. మాత్మవస్తువిషయత్వం జ్ఞానస్యసప్రాప్తితః. తచ్చానిత్యం - *య
త్రత్వస్యసర్వమాత్మైవా భూదిత్యధికృత్యక్రియా కారకఫలాది
సర్వవ్యవహారనిరాకరణాద్విదుషః, తద్విపరీతస్యావిదుషో *య
త్రహిద్వైతమివేత్యుక్త్వాక్రియాకారకపరమాపస్యైవ సంసార
స్యదర్శితత్వా, చ్చ వాజసనేయబ్రాహ్మణే. తథేహాపి దేవతా
వ్యయం సంసారవిషయంయస్ఫలమశనాయాదిమద్వస్త్యాత్మకం-
తత్ఫలముపసంహృత్యకేవలం సర్వాత్మవస్తువిషయజ్ఞానమృత
త్వాయవత్సామీతిప్రవర్తతే. ఋణప్రతిబద్ధశ్చ విదుషసీవ -
* సోఽయం మనుష్యలోకః పుత్రైశ్చైవేత్యాది లోకత్రయసా

౪౧. స్యస్యాదితి పరిహరతి (సతదితి) తదేవస్వప్రయతి (నిరాకృతేత్యాదినా) (త
చ్చానిత్యమితి) , ఆత్మావాదమిత్వాదేరుపక్రమాదివిజ్ఞేరాస్తనో నిష్కేషత్వసి
ద్ధేరిత్యర్థః వాజసనేయబ్రాహ్మణేన పరాత్మవిదః సర్వసమృద్ధశాస్త్రత్వముక్త్వా
అవిదుషఃసంసారఫలలోపేత్యేచ్ఛహ సంసారఫలస్యాతీతస్య జ్ఞానస్యసర్వమాత్మజ్ఞాన
త్వం - వత్సమాణస్యనిర్విశేషవస్తువిషయస్యైవతుపరమాత్మజ్ఞానత్వం ముక్తిఫలత్వ
ఇత్యేత్యాహ (యత్రేత్యాదినా) తథేహాపివాక్యైఫలపదద్వయపారే ఏకంఫల
పదంనిష్పాద్యత్వాద్ధకం నిష్పాద్యత్వాదపి సంసారవిషయం- సంసారాంతరభమితవ
త్తం. ఏవంకర్మాసమృద్ధిత్వంజ్ఞానస్యాప్రాయావజ్ఞీవాదిశ్రుతే. కర్తృత్వాగోసస
మృతవతీతియర్హార్థవాదినోక్తం - తత్రయావజ్ఞీవాదిశ్రుతేరివిద్వద్విషయత్వము
క్తమితి ఋణశ్రుతేరిదానీం గతిమాహ (ఋణేతి) ఋణస్యాసపాకృతస్యమను
ష్యాదిలోకస్రాపిం ప్రతిప్రతిబద్ధకత్వాత్తదగ్ధినోఽవిదుష ఏవార్థాపాకరణంక
ర్తవ్యం. నముముఖేః - ముక్తింప్రతిపాప్యప్రతిబద్ధకత్వా దిత్యర్థః నమఋణ
స్యముక్తింప్రత్యపిప్రతిబద్ధకత్వమస్తు - విశేషాభావాత్, * ఆనపాకృత్యమోక్షం
తు నేమహినోనృజర్యభగతిసంప్రతే, శ్చేత్వాశక్యాహ (సోఽయమితి) *సో
ఽయంమనుష్యలోకఃపుత్రైశ్చైవ జయ్యానాన్యేనకర్మణాపితృణాకోవిద్యయాదేవ
ణాకర్ణిశ్రుతేః పుత్రాదినాంపనుష్యలోకాది హేతుత్వావగచాత్ పుత్రాదిభిర
పాకర్తవ్యానాం పుత్రాద్విగావరూపాణామృణానాం లోకప్రయంప్రత్యేవప్ర
తిబద్ధకత్వం - పుత్రాదిసాధనాభావేన సాధ్యలోకాభావాత్ నముక్తింప్రతి-
పాప్యనదభావరూపపుత్రాదినాభ్యుత్పాదావత్, స్మృతేచ్ఛరాగిణంప్రతిసన్నాప్తి
సనిహార్థవాదమాత్రత్వాదిత్యర్థః సకేవలముక్తస్యాయతోముక్తింప్రత్యప్రతిబ

శం ధననియమాశ్రుతేః విదుషశ్చన్ద్రప్రతిబింధాభావోఽర్హితః అన్యథా
కార్థినః * కింప్రజయాకరిష్యామ ఇత్యాదినా. తథా * ఏతద్భి
న్నవై తద్విద్వాంసహమముషయః కావషేయా ఇత్యాది. * ఏ
తద్భిన్నవైతత్ పూర్వేవిద్వాంసోఽగ్నిహూతాః స్రావణహవా
ఞ్చశ్రుతి కాపేతకీనాం. అవిదుషస్తర్హ్యైశానపాకరణేపాఠ
ప్రాజ్యానుపపత్తిరితిచేన్న-ప్రాగ్దాన్తస్థ్యప్రతిపత్తేయుజిత్యా
సంభవాత్. అథకారానారూఢోఽప్యతీతేత్వాత్ - సర్వస్య

అ భక్తత్వం- కిన్దుశ్రుతితోఽపీత్యాహ (విదుషఇతి) శ్రుతిత్రయేన ప్రమేణ ప్రబోధ్య
యసరర్థజామసస్పృతానామప్రతిబింధకత్వం దగ్ధతం కావ-పి-యా ఇల్యస-సరం
* కిమర్థావయమభ్యేష్యమహ ఇతిశేషః ప్రక్షవ్యః. శబ్దాత్ (అవిదుషస్తగ్నిం)
యద్యప్యవిదుషోఽపి లోకత్రయం స్రత్యేవ ప్రతిబింధకత్వాన్నైకం స్రుతిప్రతిబింధక
త్వాభావాద్యసావ్యసాకరణీయత్వాన్ముముక్షోః పారివ్రాజ్యసమ్మనాదాశక్త్యాన
సమ్మవతి-తథాపి విద్వాంసహమముష్యక్షిణమా త్రేణేయం శబ్దా-యద్వా-
పరిహారానరంవత్పూశశ్చాద్రక్ష్యాన గృహస్థస్థైవవర్తప్రతిబింధకత్వం- అన్యేవ
తస్మిన్రాకరణాధికారాత్. తతశ్చ గార్హస్థ్యప్రతిపత్తేః ప్రాక్ బ్రహ్మచర్యవివముహ
తోః పారివ్రాజ్యం సమ్మవతీతపరిహరం (నేతి) యద్యప్యసనయనాననరమేష
ముణివ ర్తనేఽధికారసమ్మవతీతప్రాగ్దాన్తస్థ్యేవదయుత్తం-తథాపివిదిహిసాన
స్సాన్యనేఽధీరవేదవైవాధికార ఇతి అథీతవేదస్య గార్హస్థ్య ప్రతిపత్తేః ప్రాగ్ని
ద్రక్షవ్యం నను * జాయమానోవై ద్రాక్షణమృగీణముణివాజాయతే ప్రహ
చర్యేణ్విభోయిషేనదేవేభ్యః ప్రజయాపిల్వభ్యః పరి జాయమాన హోత్రస్యగ్గవ
త్వం ప్రతియత్ ఇత్యాశబ్దై ఋణితోవ్యక్తేః ప్రజాయానం సహాచార్యేణ
సై - అపిమ బ్రహ్మచర్యాధికరవృత్తాభావసం సహాచారానాహుత్యం గృహ
శబ్దోతి - జాయమానమాప్రసాసామర్థ్యాత్ - ఇన్ - ప్రాగ్దాన్తస్థ్యసాహాచార
త్రియాదే ఋణాభావప్రసక్తః ద్విజామ్యసలతణ్వేఽగ్నిహూతామగ్నిహూతామ
వన్యాన్యం. అతో జాయమానపదముధికారం గుప్తయతీతి జాయమానః - అగ్నిహూ
రసమ్మద్యమానఇతిపదద్వః తతశ్చరతః ప్రాసక్తసమ్మద్య త్యాహ (అగ్నిహూ
తి) (అనిమితి) బ్రహ్మచారిణోఽప్యగేవ్యగ్నిహూతర్యసమద్యసన్యగేవ్యగ్ని
చలోకప్రతిబింధాస్యాత్ - తచ్చానిద్యం - * అన్యేఽపి సహ ప్రాచీనాశ్రయ * అద
వగురువాసీనామిత్యాదినానురాపేతోఽప్రభుర్నైవీర్యగ్ధః సమేయంగాన్తస్థ్యాన్

౪౦. ఋణిత్య మిత్యనిష్ఠం ప్రసజ్యేత. ప్రతిపన్న గార్హస్థ్యస్యాపి
 * గృహోద్వనీభూత్వా ప్రప్రజ్యేత్ యదివేతరథాబ్రహ్మచర్యా
 దేవప్రప్రజేద్గృహోద్వావనాద్వేతి ఆత్మదర్శనోపాయసాధనత్వే
 నేష్యతపవ పారివ్రాజ్యం. యావజ్జీవాదిశ్రుతీనామవిద్వదము
 ముక్షువిషయే కృతార్థతా. ఛాన్దోగ్యేచ కేషాఞ్చిద్వాదశరా
 త్రమగ్నిహూత్రం హుత్వా తత ఊర్ధ్వంపరిత్యాగఃశ్రూయ
 తే. యత్త్వినధిక్యశానాం పారివ్రాజ్యమితి- తన్న- తేషాం పృ
 థగేవ * ఉత్సన్నాగ్నిరిగ్నికోవేత్యాదిశ్రవణాత్. సర్వస్మై

ఆ. ప్రాగేవసన్నాస్ససన్నిధిః - కిన్దువిధిబాధ్యహస్థస్యాపితదస్తీత్యాహ (ప్రతిపన్నే
 తి) (ఆత్మదర్శనేతి) ఆత్మదర్శనేయ ఉపాయాః - శ్రవణాదయః తత్సాధన
 త్వేనేత్యర్థః. సభర్షశ్రుత్యా పారివ్రాజ్యవిధివిరోధః - లస్యాఅపదానార్థవాదమా
 త్రత్వేన స్వాధ్యేతాత్పర్యాభావాత్ అన్యథా * తదవదానైరేవావదియతేతదవ
 దానానామవదానత్వం ఇత్యవదానమాత్రనిరస్యతోవ్యత్యైబ్రహ్మచర్యాదీనామప్య
 సనుష్ఠేయత్వప్రసక్తాదితిభావః. విషమపి యావజ్జీవాదిశ్రుతివిరోధఃసన్నాస్సస
 న్నుతేరిత్యాశంకా హ (యావజ్జీవేతి) విరక్తముముక్షుకాశ్రవిషయిణ్యాస
 న్నాస్ససశ్రుత్యాంవావజ్జీవాదిసామాన్యశ్రుతేరముముక్షునిషయే సన్తోచిత్యర్థః
 అగ్నిహూత్రవిషయకయావజ్జీవాదిశ్రుతేర్నాసమైవసన్తోచః - కిన్దుశ్రుత్యైవరే
 వైవ - ద్వాదశరాత్రాననర మగ్నిహూత్రత్యాగవిధాయీవ్యాసాపూర్వమేవస
 న్తోచితానతాం విరోధంశంకానీత్యాహ (ఛాన్దోగ్యైలి) కేషాఞ్చిచ్ఛాభినాం
 * త్రయోదశరాత్రమహరవాసాయజమానః స్వయమగ్నిహూత్రం జుహుయా
 దథాప్రసనః- తత్రైవసోమేన పశునావేష్టాన్దగ్నిసృప్యజతీం హ్రుయతఇత్య
 ధ్యః సనుపారివ్రాజ్యశ్రుతిరప్యనధిక్యతవిషయే సన్తోచితేత్యాహ (యత్త్వీతి)
 ఒచనాస్తరేదైవతేషాంతద్విధేర్నాస్యానధికారివిషయః - కిన్దుధికార్యేవేతిపరిహ
 రతి (నేతి) ఉత్సన్నాగ్నిః - సప్తాగ్నిః. నిరగ్నికః - అపరగృహీతాగ్నిరతిభేదః
 సృష్ట్యుపగృహీతత్వేనాపి పారివ్రాజ్యశ్రుతిర్బలీయసీత్యాహ (సర్వస్మైతి
 నేతి) * అపవదబ్రహ్మచర్యవాక్ప్రప్రజతి * బుద్ధాకర్మాణి * యమిచ్ఛే
 త్తమావసేత్ * గృహ్యచారిగృహస్థోవా వానప్రస్థోఽపభిషేకః । యఇచ్ఛేత్ పర
 మంస్థానకమైవ తమాంశ్చ త్రిమాశ్రయేదిత్యాదిముదిత్యుక్తిః * అధీత్యవిధిసంక్షేపాన్
 పుత్రానుతాపద్యధగతః ఇష్టాచకైలోయశ్చైర్మనోమాయే నివేశయేదిత్యాది

శం త్వం, సచాన్యతగర్తవ్య, మిత్యేతత్సిద్ధం. యత్తు విద్యాఞ్చవి
ద్యాఞ్చ యస్తేద్వేదోభయగ్ సహేతి - నవిద్యావతో విద్యయా
సహావిద్యాప్యేకదైవ వర్తత ఇత్యర్థః. కస్తస్మి. ఏకస్మిక్కాపురుషే
సహసమ్బుధ్యేయాతామిత్యర్థః. యథా శుక్తికాయాం రజతశు
క్తికాజ్ఞానే' ఏకస్యపురుషస్య. * దూరమేతేవిపరీతేవిషూచీ అవి
ద్యాయాచవిద్యేతీతిహికారకే - తస్మాన్నవిద్యాయాంసత్యామ
విద్యాసమ్భవోఽపి. * తపసాబ్రహ్మవిజిజ్ఞాసస్వేత్వాదిశ్రుతేః
తపఆది, విద్యోత్పత్తిసాధనం గురూపాసనాది, చ కర్మావిద్యా
త్మకత్వాదవిద్యోచ్యతే. తేన విద్యాముత్పాద్యమృత్యుం- కామ
మతితరతి. తతో నిష్కామస్యక్తైషణోబ్రహ్మవిద్యయాఽమృత
త్వమశ్నుత ఇత్యేతమర్థందర్శయన్నాహ- * అవిద్యయామృత్యు
స్తీర్త్వావిద్యయాఽమృతమశ్నుతేతి. యత్తుపురుషాయఃసర్వం
కర్మజైవవ్యాప్తం * కుర్వన్నేవేహకర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం స

ఆ. ది. తిమిరవృష్టుపలబ్ధం - ద్విచంద్రాదీతివివేకః. (సచాన్యదితి) వైదికంకర్తేత్వ
ర్థః. సమవిద్యయా అవిద్యాయాః సహభావశ్రవణాద్విరుషోఽపి తస్మాల్లకామా
నికంస్యాదేవేతితస్మిమిత్రా యథేష్టచేష్టాస్యాదిత్యతలహ (యత్త్వీతి) యత్తువి
ద్యాభ్యేతివచనం - తస్య నాయమర్థ ఇతితస్యేతిశబ్దాభ్యాహారేణవాక్యంయోజ్యం.
(ఏకస్మిన్మితి) కాలభేదేనస్థితయోరప్యేకస్మిక్కాపురుషే సాహిత్యంతదర్శిత్యర్థః.
సన్నిదంసాహిత్యంసస్వరసం - కిన్త్యేకకాలేసహత్వం సరసమిత్యాశంకఙ్కృత్యత్య
శ్వరేవిద్యావిద్యయోః సాదృశ్యాహిత్యస్యా సమ్భవోక్తేరుక్తమేవ సాహిత్యంగ్రా
హ్యమిత్యాహ (దూరమేతేతి) విషూచి- విష్వగ్మనే. విరుద్ధేత్యర్థః. అస్మి
న్నపమస్త్రే * అవిద్యయామృత్యుంతీర్త్యత్వత్తరాధపర్యాలోచనయా అవిద్యా
యాచవిద్యోర్పత్తిహేతుత్వాదిగమాలేతయోః కాలభేదేనైవసహత్వమిత్యాహ (త
పసేత్వాది) యద్వా - గురూపాసనతపసీ అవిద్యేత్వచ్యేతే తయోశ్చశ్రవణాది
కాలేగ్రహ్యేయత్వాద్విద్యోత్పత్తికాలే ఏకస్మిన్స్తయోః సాహిత్యమస్తీత్యర్థానర
హాహ (తపసేతి) అస్మిన్నధేమస్త్రేకేషుఽప్యనుగుణ ఇత్యాహ (తేనవిద్యా
యాచ) సాదృశ్యాదిద్యామృత్యుత్వేన మృత్యుత్తరణహేతుత్వానుపపత్తేరవిద్యా

౨౨

అవతారికా.

౪౦. మాతృతీ - అవిద్యద్విషయత్వేనపరిహృతం. ఇతరథా ౭సమ్భ
వాత్. యత్తు ప్రాణమపిపూర్వోక్తం- తుల్యత్వాత్. కర్మణా
౭విరుద్ధమాన్వజ్ఞానమితి- తత్సవిశేషనిర్విశేషాత్తతయాప్రత్యుక్తి
ముత్తరత్ర వ్యాఖ్యానే దర్శయిష్యామః. అతః కేవలనిష్కరియ
బ్రహ్మత్వైకత్వ విద్యాప్రదర్శనార్థము త్తరోగ్రన్థ ఆరభ్యతే.

—:శ్లోక:శ్లోక:—

ఆ శబ్దేనతప ఆదికమేవోచ్యతే. తద్విద్యావ్యవధానశ్చార్థాత్కల్పితత్యక్త్యర్థః (౧
విద్యద్విషయత్వేనేతి) * జీవీషేదిజీవితేచ్ఛారూపావిద్యాకార్యేణతస్మాస్మి
చవాదిత్యర్థః. (పరిహృతమితి) యావజ్జీవాదిశ్రుతిన్యామేన పరిహృతప్రాయ
మిత్యర్థః. యద్వా- తృతీయస్యచతుర్థపాదే * నావిశేషాదినిశ్రాంతేణపరిహృత్య
త్యర్థః. (అసమ్భవాదితి) విరోధేనవిద్యయానహా సమ్భవాదిత్యర్థః. ఉదాహరణ
శ్రుతిస్సత్యసమ్భవాదితివా. (ప్రత్యుక్తమితి) నిర్విశేషాన్వజ్ఞానస్య కర్తృది
కారకోపమర్దకత్వేన విరుద్ధత్వాత్ * ఉపమర్దంచేతినిశ్రాంతావిరుద్ధత్వంప్రత్యు
క్తమిత్యర్థః. తస్మాద్వ్యత్యరూపావిద్యాయా అకర్మినిష్కత్వంకర్మాసమ్బంధిత్వంచేవలా
త్త్వవిషయత్వశ్చ సిద్ధమితిప్రారోప్తకర్మభిర్విద్యయాచ శుద్ధసత్త్వస్య తతపవసా
ధనచతుష్టయసమ్మన్వస్య కేవలాత్త్వస్వరూపావస్థానలక్షణ మోహసిద్ధ్యర్థంచేతి
త్త్విద్యా ఆరభ్యత ఇత్యుపసంహరతి (ఆత ఇతి)

శ్రీ

ఓం పరమాత్మ నే నమః

ఆనందగిరిటికాసహిత శబ్దరభాష్యేణయుక్తా

వి త రే యో ప ని ష తే .

ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమఃఖండాః.

హరిః ఓం.

ఉ— ఆత్మవాచిదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్య త్కాఞ్చన

శం. (ఆత్మేతి) ఆప్నోతేరతైరతతేర్వాపరః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తి
రశనాయాది సర్వసంసార ధర్మవర్జితో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్య
భావోఽజోఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయోఽద్వయః. వై. ఇ
దం- యదుక్తం నామ రూప కర్మభేదభిన్నం జగదాత్మైవైకోఽ

ఆ సన్వాత్మనః సవిశేషత్వప్రతీతేనద్విరోధాత్ కథంకైవల్యమిత్యాశంకావిశే
షస్య సర్వస్వాత్మనిమాయాకల్పితత్వాన్న వాస్తవనిర్విశేషత్వ విరోధఇతి తదర్థం
మాయయాత్మనః సకాశాత్పప్తిం ఎక్తుంపుష్టైః పూర్వమాత్మనో నిర్విశేషరూపం
దిర్భయితుమాత్మావాగ్నిత్వాదివాక్యం, తత్రాత్మశబ్దార్థమహా (ఆత్మేతి) ఆత్మే
తిపదేన సర్వజ్ఞాదిరూపఆత్మైచ్యత ఇత్యస్వయః అద్వయఇత్యనంతరముచ్యతఇతి
శేషః సన్వాత్మశబ్దేన కథముక్తలక్షణఆత్మైక్యత్వాశంకావిశేషస్య త్కృత్య
క్షుప్తస్వరూపా ప్రాధ్యాచేత్యాహ (ఆప్నోతేతి) వాశబ్దశ్చార్థః ఆదానాన్చ
సముచ్చినోతి. తథాచ స్మృతిః యద్యాప్నోతి యదాదతేయచ్చత్తివిషయా
నిహ 1 యచ్చాస్యసంతతోదాచ స్వాదాత్మేతి కీర్తిత ఇతి అత్రాపిః - జ్ఞానం
వ్యాప్తిశ్చోచ్యతే సత్తాస్ఫురణాభ్యాం సర్వంవ్యాప్తోతి సర్వజ్ఞత్వంసర్వశక్తిత్వ
భ్యాంచ్యతే. సర్వాప్రదానేనోపాదానత్వసూచనాత్ సర్వశక్తిత్వం అత్రిత్యనేన
సగూర్వత్వం. అంతిత్వనేన త్రివిధమర్చేదరాజాత్మయ్యచ్యతఇతి ఆశనాయా
ది వర్జితత్వాదివిషయాదానేనయాధ్యాచ ప్రత్యగర్థాభేదశ్చోచ్యత ఇత్యుక్తరూప
ఆశ్చపదేనోచ్యతఇత్యర్థః అభివ్యక్తనామరూపవాక్యవర్తనాత్ మాత్రావధార

శం. గ్రే - జగతఃసృష్టేః ప్రాగాసీత్. కింనేదానీం సపవైకః. న. క
ధం తద్వాసీదిత్యుచ్యతే. యద్యపీదానీం సపవైకః - తథాప్యస్తి
విశేషః. ప్రాగుత్పత్తైరవ్యాకృతనామరూపభేదాన్మఖూతం ల
త్తైకశబ్దప్రత్యయగోచరం జగదిదానీం వ్యాకృతనామరూపభేద
త్వాదనేకశబ్దప్రత్యయగోచరమాత్తైకశబ్దప్రత్యయగోచరః ఛేద
విశేషః. యథా సలిలాత్ పృథక్ నామరూప వ్యాకరణభాగం స

అ శాస్త్రోవైశబ్దత్యాహ (వైశబ్ది) (యదుప్రమితి) పూర్వప్రాణశ్చైత్య
జాపతిరూపత్వేనయం క్షమిత్యర్థః యదతేలిపాత్యసాధ్యం అప్రమితిచేన
త్యయేతి ప్రసిద్ధముచ్యతే అగ్రే ఇతివిశేషణాదానీదితిభూతత్వేనైవపూర్వమువా
త్తమాత్రం - ఇదానీంత్యాత్మమాత్రంసభవతి - కిన్మస్మిన్ రూపేతిప్రతియంబులివా
ద్వితీయ ఆత్మేతిశబ్దతే (కింనేదానీమితి) అస్యమాయిత్యసర్వదావిజిప్యతస్య
త్వామూగాదాత్మనోద్వితీయత్వస్యన విరోధత్యాహ (నేతి) తద్వ్యాకృతమా
త్రస్యేదానీమసిన్త్రైతస్యభూతత్వోక్తేఃకాగమితి ఛ్యుచ్ఛరి (ముంబుద్ధానీతి)
ఇదముపలక్షణం. అగ్రే ఇత్యపిరథమిది ద్విత్వేనానామరూప అప్రమితి - పాప్యకృత్
తిరేకేణాధావోయద్యపి - అథాపితథాబోధనోభ్యస్య ప్రత్యయేదివిరోధా శబ్ద
యోక్తమాత్మతత్త్వంబుద్ధానారోహేత్ అతః ప్రాగుత్పత్తేరానీదిర్వ్యవేతీభ్య
స్య చిత్తమనుస్మత్య. తదవిజగతోనామరూపాభివ్యవస్థాపమనీయేన - సర్వదా
నీమాత్మమాత్రత్యాధావాభిప్రాయేయ్యత్రమాహ (యద్యపీత్యాదినా) అవ్యా
కృతో నామరూపభేదోయస్మిన్నాత్మనా - అథావిభాకృతభూతమిదం (అప్రమితి
శబ్దప్రత్యయగోచరమితి) యద్యపి ప్రాగుత్పత్తేరావ్యాకృతభూతభేదాన్మఖూతం
యథాతాపసిన్త్రైత - అథాపీదానీంతదానీం తనాత తద్వంబుద్ధానీమిత్వము
లిమాత్మతత్త్వమివప్రమాణానరణజ్ఞాత్వారదానీమాత్మనా - విజగదీతివిద్యుత్ప్రత్య
తితేతితథోక్తం - విశ్వరూప్యవారైకకైత్రప్రత్యయము నభిప్రాయేనానామరూప
త్వేతి) అవివేకినాం ఘటాదిశబ్దప్రత్యయగోచరం, సుఖాదున్మిత్యానామరూపా
యసద్భిగోచర, జ్యోత్యర్థః. గోచరశబ్దస్యతాప్రమాణత్వముజ్యోత్యగోచరత్వం
యస్యేతి బహువ్రీహితానపుంసకత్వం ద్రవ్యత్వం (అప్రమితి) వివిధము
త్యర్థః. ఉక్తమర్థం దృష్టాన్తేనవిశదయతి (యథేతి) అప్రమాణత్వేనానామరూప
లాత్ సర్వజ్ఞాదిశబ్దోపలక్షిత సత్యజ్ఞానానన్తయాదో ౨. భూతం నానామరూపము

ఉ— మిషత్

శం లిలైకశబ్దప్రత్యయగోచరమేవ ఫేనం యదాసలిలాత్ పృథక్సామ
 మయావభేదేనవ్యాకృతంభవతి- తదాస లిలంఫేనజ్ఞే త్యనేకశ
 బ్దప్రత్యయభాక్, సలిలమేవేతిచైక శబ్దప్రత్యయభాక్ ఫేనంభ
 వతి- తద్వత్. నాన్యత్ కిచ్చన-నకిచ్చేదపి. (మిషదితి) మిషత్-
 ద్యాపారవచితరద్వా. యథా సాక్ష్యానామనాన్యవక్షపాతి స్వ
 తస్యైవప్రధానం, యథాచ కాణాదానామణవః, -నతద్వదిహాస్య
 దాన్యనాతిచ్చిరపిప్రువ్యుతే. కిన్తన్తి. ఆత్మైకపవా నీదిత్యభిప్రా

అ అన్యైవార్థస్య ప్రధీకరణాద్ధమేరాదిపదాని. లిలైకశబ్దాత్పాత్రరాశవ ఉచ్య
 తే, ఏవస్యసేవ్యయదావేత్యైవేవాహదిగ్రాహ్యార్థవదేకసాక్షి నోనానాత్మ
 త్వాదావలంబ్యతే. భుసజాతీయభేదస్వగతసేదనిరాకరణాగ్నేవనచదవ్వయమిత్య
 ప్రప్రేర్యవిజాతీయభేద నిరాకరణాగ్నేవనాన్యత్ కిచ్చ నేతిపదంవ్యాచక్షే (నా
 న్యదితి) సనుజద ప్రచక్షాస్య-కారణీభూతా దదామాయుః-వర్తతేతి నిరవిజాతీ
 యభవని సేదప్రసంగతా (మిషదితి) మాయుః-సత్త్వై-పితిదానీంవ్యాపా
 నాభావాద్వ్యాపారవదో-స్వస్యని-పథాసమ్మివరీప్యధ్య సమసర్వాప్రచారాయుః
 అనిరసాః-స్వస్యాసత్త్వై ఆత్మశక్త్యై-స్వంస్యాభిజ్ఞైకరసర్వం సనిభ్యేదిత్వతఆహ
 (చలకత్వేతి) నిర్వాసారంవేత్సన్తి. సమాయుతథావిదా-స్వీతిపూర్వోక్త
 దోషః పునఃస్వాదిత్యాశక్తి స్సనిపదిత్యనేసస్యత స్త్రం- స్వతస్సత్త్వైకముచ్యతే- అ
 త్థావిధస్యదస-భిజ్ఞాప్యతి కే-ద్యస్తానిహిహ (యథేతి) (అనాత్మచక్షుచాతీతి)
 అర్థశక్తిరాయుః ఆత్మస్యేవా ప్రకృత్యాయుః-చక్షుపాతీత్యుచ్యతే స - అర్థిన్నమిత్య
 క్త్యై శక్తిత్వై-ప్రభుభవరాజానివతస్యాః స్వతస్సత్త్వంస్యాత్. నేత్యాహ
 (స్వతస్సత్త్వైతి) యథాసాక్ష్యానాంప్రధానంభి-భూరిం స్వతస్సత్త్వైకమస్తి,
 కాణాదానాంస్వగతాభి-కాణవఃసన్తి, తథావిభూతవ్యుత్-స్వం మిషదిత్యనేనా
 సుచ్యసే-స్వగతే మాయుః-సమసర్వాభూతానో-త్తదోష ఇత్సన్తి. దీపికాయాన్య
 థాయానామనే చాగ్నేత్వై-మిషదితి తాలో రానీదిత్యర్థముద్వానాన్యత్ కిచ్చనానీదితి
 అ-వర్తన్తి. అమాయుః-కర్మణః-భుసజాతీయ విజాతీయస్వగత

ఆ. భేదరహిత ఆత్మవాసీదితి. అనేనాత్మనోఽద్వితీయత్వం, జగత ప్రథావి ఛాత్యమా
త్రతయామృతాత్వం, ఇచ్చ సూచితం అనేనాగ్రే జగత ఆత్మమాత్రతోఽక్షే ర్మ
భిప్రాయాజనం - ఆత్మైకవివాసీన్నాస్యత్ కిచ్చ నేత్యేతావత్రైవాఖణ్డత్వనిధేరిత్యా
శబ్దానిరస్తా - జగత్ప్రపాత్వసూచనవైవ ప్రయోజనత్వాత్ నత్రైవమర్థభేద
వాక్యభేదఃస్వాదితివాచ్యం - అఖణ్డత్వసమ్భావనార్థమేవ జగదనిర్వచనీయత్వస్య
దం జగదఖణ్డత్వేతి విశిష్టవేషణోక్తత్వాత్, విశేషణానాచ్ఛాద్యాన్నిధేః
* సోమనయజేతేత్యత్రైవాత్రాధర్మయస్యాపి సూచితత్వాదేవానైఽపి * సస్య
త్రయ ఆవసథాద్రయః స్వప్నాదితి జాగ్రదాదేశస్వప్నత్వేనమృతార్వముక్త్యా
* సయవితమేవపురుషం బ్రహ్మతతమపశ్యదిత్యాత్మశబ్దోక్తం తతత్వం నిర్విగుణ
శ్చేదరాహిత్యలక్షణమఖణ్డత్వంవక్ష్యతి. నచేదమాత్మైవాసీదితి సామాన్యనిరవేషణా
త్మనోజగదైవిప్యమేవ ప్రతీయతే- నతుమృతాత్వమితివాచ్యం- ఆత్మైకవివేచిత్వా
రుక్తేఽఖణ్డకరనేతద్విపరీతజగత్ప్రతీతేరతస్మిన్ ప్రబుద్ధిరూపత్వేనమృతాత్వనిధేః, భగ
దైవిప్యస్య ఘటస్సన్నిత్యాదిరూపేణ ప్రత్యక్షనిర్భత్వేన ప్రయోజనార్థమేవ చ
త్ప్రతిపాదనస్యానుపపత్తే, శ్చ మృతాత్వమేవరదిద్ధః మిషదిత్యనేనస్వాత స్ప్రసిద్ధి
భేదస్వతస్సత్తానిషేధాదపిమృతాత్వనిధేః, శ్చ స్వతస్సత్తావత్త్వేహి స్వవాచాదే
స్వాతద్ర్యమేవస్యాత్. నచానేన ప్రకారేణేదానిమపిజగతో మృతాత్వస్యా
జ్ఞత్వస్యచవత్సం శక్యత్వాదగ్ర ఇతి విశేషణంవ్యర్థమితివాచ్యం - ఇదానిచా స్వ
స్వతయాపుభక్ సత్త్వేనచ ప్రతీయమానత్వేన తస్యనమానా ఆత్మమాత్రత్వేనా
తే విరోధ ప్రతీత్యాతస్య బుద్ధ్యనారోహః స్వాదితిగుడజిహ్వాకాన్యాయేనాదౌస్య
భజ్జ్వాదురూపానభివ్యక్తదశాయామాత్మమాత్రత్వంబోధ్యతే. రస్మిన్లోకలోకతేజస్య
త్వన్నాయేనేదానిమపి స్వయమేవాత్మమాత్రత్వం జ్ఞాన్యరీత్యనిప్రామేయా
ఇతివిశేషణోపపత్తేః. యద్వా - వాజసనేయకే * తద్దేదం నిర్గుణ వాన్యప్రవిదూ
నీదితిపృష్టేః సాక్ కార్యస్యానభివ్యక్తనామరూపావస్థాదీజభూతాఽవ్యాప్తతా
తోచ్యతే ఇహత్వాత్మమాత్రతా. అతః శ్రుతోఽర్విరోధమహారాదూహసంహార
కర్తవ్యేఇహవ్యాకృతపదముపసంహ్రాయతే, - తత్రచాత్మపద, మిలిదమానే వ్యా
కృతమాసీత్తచ్చసదాత్మైవాసీదితివాక్యంనిధ్యతి. తత్రావ్యాకృతశబ్దేన * ఏమ
సీత్తమసాగూఢమగ్రే * మాయాంతం ప్రకృతింవిద్యాదిత్యాదిషు జగద్వ్యాపకం

అ యాం లమతదిశ్చప్రయోగాత్ తమరూపమాయోచ్యతే. తేన తత్కార్యస్యా
గ్రంథనభివ్యక్తనామరూపాత్మకమాయాత్మకత్వంసిధ్యతి. తస్యాశ్చాత్మతాదాత్మ్యో
క్త్య సాక్ష్యమతవత్ స్వరస్త్వనిరాసేన తత్ర కల్పితత్వంసిధ్యతి. తయోఃకార్య
కారణభావాద్యభావేన ప్రకారాంతరేణ తాదాత్మ్యనిర్వాహాత్ తతశ్చాత్మనో
ఽభిజ్ఞత్వం, తద్విన్నస్య మృషత్వ, శ్చార్తనః పరిణమమానాఽవిద్యాధిస్థానత్వేన
విపర్యోపాదానత్వం, తస్యాశ్చ పరిణామిత్వ, శ్చ సూచితంభవిష్యతి కార్యస్య మృ
షాత్వార్థమేవావ్యాకృతాత్మత్వముచ్యతే- తస్యావ్యాకృతస్యాత్మ తాదాత్మ్యేన మా
యాత్మ్యేనచ మృషాత్వాత్. ఇదానీంతునానభివ్యక్త నామరూపబీజాత్మత్వమిత్యగ్ర
ఇతివిశేషణమప్యర్థవత్. ఏతదభిప్రేత్యైవ భాష్యే ప్రాగుత్పలేరనభివ్యక్తనామరూ
పభేదాత్మభూతమత్తై కశబ్దప్రత్యయగోచరం జగదిదానీస్తు వ్యాకృతనామరూపభే
దవత్త్వాదనేకశబ్దప్రత్యయగోచరమాలై కశబ్దప్రత్యయగోచరత్వేతి విశేషఇతిదానీ
స్తనాభివ్యక్తనామరూపబీజాత్మత్వమేవాగ్రశబ్దస్య వ్యావర్త్యముక్తం నచ సాహ
చిదానీమేవమాయాత్మత్వేన మృషత్వముచ్యతామితివాచ్యం- ఇదానీం ప్రత్యక్షేది
విరోధేన తథా బోధయితు మశక్యత్వాదిత్యుక్తత్వాత్. నామరూపాభివ్యక్తేః సృ
ష్టౌ పూర్వమథావేనేదానీమేవ విద్యమానత్వేన కాదాచిత్కత్వాదపి రజ్జు సర్పా
దివన్మృషార్వమిపివత్సుపి ప్రాగవ్యాకృతత్వోఽరర్థవత్తితి నకర్షిదవద్యం అథవా-
(1) పరిస్థానం కిచ్చిర్నిద్రాపం సమ్భవయితు మిదమగ్రహీదిత్యుచ్యతే. అసమ్భ
వం తస్మిన్నభిజ్ఞత్వోక్తే ర్నిర్విషయత్వం ప్రసజ్యేత. అనేనాసరశ్శబ్దవిషాణాదేః
ఏ సప్రూపేయత్వత్త్వసమ్భవాత్ కార్యస్య ప్రాగవస్థానదాత్మికా కాచిత్సమ్భవి
తా అస్యాశ్చ చేతనత్వే కార్యాకారేణ స్వలోఽప్రవృత్తే, రతి రిక్త చేతనాధి
స్థానాస్తేదా రీచ గౌరవాత్, ఉపాదానాధిస్థానస్వయోరేకస్మిన్నేవాత్మనిఘటనాస
మ్భవా, చ్చ చేరనత్వమత్తై వేత్సనేన సమ్భవ్యతే ఏవం సమ్భవితే మృదిస్థానే
చాదానరారణ ఆశ్చస్య శ్చిద్దైకరసత్వం తస్య ఐత్వమేకవివనాన్యత్కృత్యనేతి ప
దాని అన్విష్టావయేచేదమగ్రే ఆత్మ వానీదిత్యనేనసమ్భవితం కార్యస్యప్రా గ్రూ
పమసూచ్యయదాత్మకమిదమాసీత్- సవినవన- నాన్యో కిచ్చినే త్యభిజ్ఞైకరసత్వం
నిధియతేఇతి నకస్యచిదవ్యావర్థక్యం అరవివ భాద్యోగ్యే * సదేవసోమ్యేదమగ్ర
నిధిస్యస్య సప్రూపకారణసమ్భవనార్హత్వాదేవ తస్మిన్ధర్మగ్నం * తద్దై కతమగ్ని

ఆ. త్యాదివా అసత్కారణవాదోనిరస్తః- అన్యథా- నిష్ఠస్యసహోఽద్వితీయత్వమాల్ప
వివక్షాయాం తస్యాప్రస్తుతత్వప్రసక్తౌత్ అస్మిన్నపివాన్విఖ్యానే కారణస్యాద్వి
చీయత్వాదివచనా తదన్యస్యమృతాత్వమనిభ్యతి. కార్యస్యమృతత్వే తన్నిరూపి
అంకారణత్వమపితథేతి తథావిధాత్వజ్ఞానాన్ముక్తిరపి వక్ష్యమాణానిభ్యతీనకిచ్చిద
వద్యం. దీపికాయాన్తు ఇదమాత్మే వాసీదితిసామానాధికరణ్యంబాధాయాం. య
శ్చోరః - సప్తాణురితివత్. ఇదానీంజగద్విశిష్టాత్మప్రతిభానేన తత్రదాధానుపప
త్త్యాప్తికాలంపరిత్యజ్యాగ్రశబ్దేనసృష్టేః ప్రాచీనఃకాలఉపాదీయతే సృష్టప్రప
త్త్యాబాధయానీధస్యాఖిలైకరసత్వస్యస్పష్టికరణార్థమేకాదిశబ్దాభిసంకస్యాప్యాసర్థ
త్వమిత్వ్యుక్తం తత్రాఽగ్రేశబ్దస్యసప్రయోజనం- ఆరోప్యప్రతీతదశాయామేవ
యశ్చోరః - సప్తాణురిత్యాదౌబాధదర్శనేనేహపి జగత్ప్రతిబింబకాయామేవతద్బా
ధసన్యన్యాయ్యత్వాత్, సృష్టేఃప్రాగప్రతీతస్యబాధానుపపత్తే, శ్చ కిచ్చ-కా
లత్రయనిషేధోపిబాధః ప్రాక్కాలపితేనిషేధేబాధ వివసస్యాత్. నహిపా
కరత్రేణుపేపూర్వంసరక్తోఘట ఇతిప్రత్యయంబాధంమన్యతే. అతఏవవాష్యేప్రా
గుత్పత్తేరవ్యాకృతనామరూపభేదాత్కథూతంజగదాసీదితిజగతఃకారణాత్మనాసత్తై
వోక్తా- నతు బాధఇతి నచ సృష్టేః ప్రాక్కాలాభావేనాఽగ్రభి కాలసమ్బంధా
యోగఇతి వాచ్యం - ప్రాక్కాలే ఘటశరావాదికం పృథేవాసీదిత్యాది వాక్యేషు
కాలసమ్బంధేనైవ బోధసన్య త్యుత్పన్నత్వేనేహపి తక్రైవ బోధయితుం కాలసమ్బ
ంధారోపాపపత్తేః యథా దేవదత్తస్య శిరఃత్యాదావవయవావయవిభేదేన బోధ
సన్య దృష్టత్వేన రామేశ్వర ఇత్యాదావపి తత్కల్పనం, యథావా పూర్వరా
లేఽపి కాల ఆసీదిత్యాదౌ కాలాన్తరసమ్బంధారోపణం, - తద్యత్. దీపికాయాన్తు
పరీత్యాపరోబోధనీయఇతి న్యాయేన పరమత కాలస్య నిర్యత్వేన ప్రాగపిసత్త్వా
త్తద్రీత్యాకాలసమ్బంధ ఉత్తరమ్యుక్తం సచాత్మావా అసీదితి సత్తావైశిష్ట్యమేవ
ప్రతీయతే- కర్తుః క్రియాశ్రయత్వాదితివాచ్యం. సవితాప్రకాశలభ్యాదాకర్తృ
వాచిప్రత్యయస్య ధాతుమాత్రార్థత్వేన సవితః ప్రకాశరూపర్వప్రత్యయవదాత్,
సవిత సద్రూపత్వప్రతీతేః, ఆతిరిక్తసత్తాజాత్యభావా, చ్చ అన్యథా సత్కాలసీది
త్యాదావగతేరితసర్వంసుఖం. వివంశాన్త్రయమాత్మసోఽఖిలైకరసత్వంసాధయితు
ముపశ్చిత్తంప్రపత్త్యస్యమృతత్వంతదభావారోపావదాభావంబృగేచ న్నుమన్యాం

ఉ— సత్యక్షతలోకాన్న సృజాత్మ॥

౧

౪౦ యః సః సర్వజ్ఞ స్వాభావ్యాదాత్మైవకస్సనీతుత. ననుప్రాగు
త్పైరకార్యకరణత్వాత్ కథమీతవాన్. నాయంకోపః-సర్వ
జ్ఞ స్వాభావ్యాత్. తథాచ మస్త్రవర్ణః *అపాణిపాదోజవనోగృ
హీతాదిత్యాదిః. కేనా? భిప్రాయేణేతి. అహ-లోకాన్-అహఃప్ర
భృతీన్ ప్రాణికర్మసలోపభోగస్థానభూతాన్నున్నజై-సృజేయేతి. ౧

అ శేషః తత్రాప్యధ్యారోపాగ్ధం *సజాతోభూతానీత్యతః ప్రా. క్తనః. తదాదిరప
వాదాగ్ధః తత్రాపివాచారప్థుణ్యాద్యేనాత్మాతిరిక్తస్యవికారస్యమృతత్వంవత్తుం
సృష్టివాక్యం. తత్రాప్రస్తుతాత్మనఃసమ్భవితంచేతనావత్త్వందృశీకరుమీక్షణమాహ
(ససర్వజ్ఞేతి) నస్వేకస్వాభిర్జ్యేష్ఠకథమీక్షణం-సాధనాభావాదిత్యాశక్త్యనతస్య
సాధనావ్యేత్యప్రేక్ష్యైకస్సస్మిన్సర్వజ్ఞ స్వాభావ్యాదీక్షితేత్వత్తం అత్రాదాగ
మాగావశ్యాన్తనః. ఇమమేవా? ప్రాయశ్చాయపరహారాభ్యాంస్పష్టికరోతి (నన్వితి)
తత్రాదరణాని-ఇన్ద్రియాణి కార్యం- శరీరమిదివేకః. తద్రూపితస్యాపిసార్వజ్ఞే
శ్చరియాహ (తథాచేతి) *అపాణిపాదోజవనోగృహీతావశ్యత్యచక్షుఃసశృణో
తక్రగ్, సపేషివేద్యంనచసస్యాన్తివేత్తాతమామురగ్ర్యంపురుషంమహానైమితి మ
స్త్రోశేషః *సంస్యకార్యంరణభ్యవిద్యతేనతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతేవరాస్య
శ్చిద్విధైశ్చైవైవై స్యాగోవిజ్ఞానబలక్రియాచేత్యాదిరాదిశబ్దాః సమస్వా
దాదినిర్వణైరసేన సమికాదాచిత్కేక్షణమితి అత్ర కేచిత్- సర్వాదా ప్రాణిక
గ్గిరే-సృజ్యాకారంబిద్యావృత్తిరుద్భవతే. తస్మామాత్మజైతన్యంప్రతిబింబి
తం రణవేద్యం రచ్చాదికార్యత్వాత్ స్వపరనిర్వాహకమితితత్రాపీక్షణాన్త
రాషేయే సర్వవిప్రకరణకార్యైరసంస్థాపరహారాద్భువమేనైవప్యమిత్యావహుః.
అపరేత్యప్రతిబింబైశ్చో-సృష్టికారేభ్యవృత్తుభీభూతానభివృత్తనామరూపా
విచ్ఛిన్నం సంస్వరూపగాంధ్యసేవాన్యభ్యసృకాదాచిత్కత్వాత్కాదాచిత్కమీక్ష
ణమిత్వాహుః? అన్యేష్టేషాణామప్యసృకారణస్యావైతన్యవాప్యత్రిచరత్వా, దీక్షణ
తాత్పర్యాగాహ, చ్చ సమగ్రభూయానాగ్రహః కర్తవ్యత్యావహుః. మశబ్దోవిత
రాగ్గర్భితమసనిభాయాహ (న్వితి) లోదగ్రస్యవిధ్యాదేః స్వాత్మన్యసమ్భవాత్
అన్యోవిద్యమాహ (సృజేయేతి) అన్తేత్యన్యేక్షితేతితాద్వేజాన్వయః. ౧

వా. యథా విజ్ఞానవాణిమాయానీ నిరుపాదాన ఆత్మానమే
త్వాస్తరత్వేనాకాశే గచ్ఛన్నివన్నిమీతే - తథా సర్వజ్ఞోదే
సర్వశః స్వహమాయ ఆత్మానమే వాత్వాస్తరత్వేన సగ
పేన నిన్నిమీతఇతి యుక్తతరం. ఏవంబునతి వారణకార్యో

దత్తాత్రేయశాస్త్రమునందు వివరించినది, వికారేఽపి * ఆత్మకృతేఽపి
 చిది నూత్రగారేణపరిణామశబ్దప్రయోగాచ్చసిద్ధం, - తత్రచాత్మన ఏహోపా
 స్థం - మాయానుసహాయమాత్రమితిప్రత్య * ఆత్మసిద్ధేవచిదిత్రాశ్చ
 వ్యతీయస్యప్రభుమసాదమాత్రోపప్తమేన పరిహరాస్తరమాహ (అధవేలి)
 నానవానితి) ఆకాశేగచ్ఛన్తమివస్థితమాత్మాస్తరం న్నన్యేమితిజ్ఞానవానితి
 ఇదన్యవి శేషణదీక్షాసంస్కృత్యస్యచశ్చైరజతాదావివక్షే అదర్శనాత్
 సత్యప్రకృత్యైవ పశుభయంసన్యాదివిశిష్టానిరాసార్థం. అన్నిరాసశ్చమా
 చినిశ్చలవివక్షే తయభయజర్కవాదితి (నిరుపాదానఇతి) స్వవ్యతిరక్తోపా
 రహితఇత్యర్థః. సర్వశక్తిత్వేహేతుమాహ (మహామాయాఇతి) (ఆత్మాస్త
 నేతి) ఆత్మభిన్నత్వేనేత్యర్థః (యుత్తరమితి) * ఇన్ద్రోమాయాభిః పు
 ష లాయలే * మాయామూర్త్య స్వదివభవతి * బహుస్యాం ప్రజాయేయ
 చారణ్యం వికారః * అపాగాచగ్నై రగ్నిత్వమిత్యాది నిఘాత్రుతి సమ్యక్
 త్యర్థః (వివక్షాసరితి) సతపతాంతఃకారణకార్యరూపేణవస్థానాన్తీరా
 ద్యర్థః నిర్భేదుకమేవకార్యముత్పద్యతఇతి యద్విచ్ఛావాదినాం. అసదేవగా
 ద్విచ్ఛావది నై రయాయాకానాం ఉభయమప్యసదితి హాస్యవాదినాం పక్షః.
 స్తేన సదేవకార్య ముత్పద్యతఇతి సాక్ష్యాదీనాం పరిణామపక్ష ఉత్తరః అస
 ర్యసదేవస్వరూప సత్త్వాపత్తిః, శశవిషావాదేరప్యత్పత్తిప్రసక్తః, శ్చ దోషః
 సమవాచేద అస్యభూత్వమేవ కారణ సత్త్వాత్కులాలాది కారకవాపార నై
 స్తం, భూత్వమసత్త్వకారణస్యేవావస్థాస్తరాపత్తి లక్షణపరిణామత్వానుపప
 త్యత్పత్తిస్తరమసత్త్వేనతోవ్యసహానిర్దిరపరూపత్వానుపపత్తి, శ్చదోషః
 మాయాభేదోభయపద్ధౌ ప్రబోధః తేవవర్తవాదేన సుసంజ్ఞస్త్యితిత్యర్థః య
 త్తాత్మభిద్విత్యర్థవాదస్యాన్తీరాచారే పరిణామాదిపద్ధౌన్తీరాచారే పరపద్ధౌన్తీరా

౪౦ ౭ష్ఠిన్ముఖతానీతి. యా అధస్తాత్ పృథివ్యాః - తా ఆపడంచ్యస్తే
ఆహ్నోతే గ్లోకాః. యద్యపి పశ్చిభూతాన్మకత్వం లోకానాం-
తథాపి అబ్బహుశ్యా దబ్బమభిరేవామ్నో మరీచీర్మగమాప
ఇత్సుచ్యస్తే. ౨

ఆ ఏతద్విన్నస్య నిరుత్తస్య పూర్వమనుక్తత్వేన వికల్పార్థకవాశజ్ఞాయోగాత్ (ఆప
డి ద్యస్తఇతి) అథోలోకవాసిభిర్జీవైరాప్యహసత్వాదహ్నితేహ్యతో రథ్యయోగా
త్తేలోకా ఆప ఇత్సుచ్యస్త ఇత్యన్వయః. సమాక్రాంతం పశ్చిభూతసమ్మదాదిశేషా
మ్భుతాన్తరేణ పృథివ్యాదీనాముపరితనలోకాలక్ష్యంతాం, ఆన్తరిక్షస్యమరీచివ్యతిరి
క్షపదార్థాన్తరేణమేఘాదిసాపి సమ్మదాన్తేనసలోకః, పృథివ్యాన్తతో ౭థోలోకా
నాభ్యా మరణాప్తి వ్యతిరిక్తగమనాది క్రియాన్తరేణాపి యోగాత్తేన తేలక్ష్యన్తా,
మితిశబ్దతే (యద్యపి) (భూతాన్మకర్వమితి) భూతసమ్మన్విత్య మిత్యర్థః
ఇదముపలక్షణం- మేఘాదిపదార్థాన్తరసమ్మన్వితే ౭పివ ద్రవ్యలిప్తిద్రవ్యం అమ్భుతాదీ
నామేవ తేషు లోకేషు ప్రాచుర్యాన్తరేణ తేలోకాలపక్షీయాః- ప్రాచుర్యేణ వ్య
పదేశాభవనీతి న్యాయాది పరిహారి (తథాపి) అబ్బహుశ్యా దిత్సుచలక్ష
ణం- మరీచ్యాదీనామపి దాహుర్యాదిత్యపి ద్రవ్యవ్యం (అద్భుతమితి) అన్తరాపి
మరీచ్యాదినానుభిత్వపి ద్రవ్యవ్యం యథాశ్రుతే అదాన్తకత్వేనామ్భుతాదిశబ్దలక్ష్య
త్వానుక్తేర్లోకానాం శక్తానుపపత్తే, ర్మరీచ్యాదీనా మద్భుత మత్వాభావా, దష్టస్య
సాన్యప్రాప్తి క్రియాధర్మత్వేన్తరద్భుత మత్వాభావేనాద్భుతమభితి పరిహారానుపపత్తే,
శ్చేతి ఉపరితనలోకా ద్వైప్రీద్వారేణాగతమమ్భుతవాన్తాభిః సాక్షాదుపలభ్యతే-
నతు భూతాన్తరమితి అన్వయప్రప్తౌ అబ్బహుశ్యముపరితనలోకానాం. ఉద్భవలో
కామిప్రాణ్యవేషయో అథోలోకగామినాం ప్రాణినాం పురాణేషు బాహుళ్యో
క్తేర్బహుధిరాప్యస్తే అథోలోకా ఇత్యథోలోకేషు తత్కర్తృతావేరిపదామశ్యం
పృథివ్యామతిశీఘ్రం ప్రాణినాం మరణాత్తస్యాపి తత్రబాహుశ్యం. ఆన్తరిక్షస్యతు
మరీచిబాహుశ్యం ప్రసిద్ధమేవేలక్ష్యేయం (అమ్భుమరీచీర్మగమాప ఇత్సుచ్యస్త ఇతి)
ఏతేర్మామగిరుచ్యస్తే ఇత్యర్థః. ౨

ఉ— సకాక్ష తే మేనులోకాలోకపాలాన్నస్మజా ఇతి
సోఽద్భ్యవవపురుషం సముద్భృత్యామూర్ఛయత్ || 3

శం. సర్వప్రాణి కర్మఫలోపాదానాధిష్ఠాన భూతాన్ చ
లోకాన్ సృష్ట్యా సః-ఈశ్వరః పునరేవేక్షత. ఇమేన్వన్భుః
తయోమయా సృష్ట్యా లోకాః పరిపాలయిత్వ వర్జితావినశ్యే
తస్మాదేషాం రక్షణార్థం లోకపాలాన్ - లోకానాం పా
తౌన్ సృజే హమితి. ఏవమీక్షిత్వా సోద్భ్యవవ - అప్పు
భ్యఃపశ్చభూతేభ్యః. యేభ్యోఽన్భుః ప్రభృతీన్ సృష్టవాన్
భ్యవవేత్యర్థః. పురుషం- పురుషప్రకారం శిరఃపాణ్యాదివ
సముద్భృత్య - అద్భ్యసముపాదాయమృత్పిణ్డమివకులాలః
వ్యాఅమూర్ఛయత్ - సముర్చితవాన్. సమ్విజ్ఞేతవాన్
యవసంయోజనేనేత్యర్థః.

ఆ. అత్ర*అత్తావాఇత్యుక్తాన్మజ్జానేన సంసారిమావయితవ్యత్వేనవి
అసంసారిమామాయేనపపత్తేః. సంసారశ్చ సంసరణాధికరణలోకాన్,
ధిభూతంలిక్తశరీరం, తదభిమానినోదేవాన్, తదధిష్ఠానం ఘోలశరీరం, సం
పాశనాయాదీన్, తదభిమానినం తద్బోక్తారంచాక్షరణనోపపద్యతేఇతితత
*అయమావసథఇత్యుక్తేన గ్రంథేన ప్రమేణవత్సన్ సంసరణాధిష్ఠానలోక
క్త్యా తత్పాలయిత్వదేవతాసృష్టిక్షణద్వారాసమష్టి ఘోలశరీరస్య, సమష్టి
స్య, తదభిమానినాందేవానా, ఇన్ సృష్టింవత్సమారభతే (సకాక్షతేతి)
చాక్షీ (సర్వప్రాణీతి) కలస్య తదుపాదానస్య తత్సాధనస్యచాధిష్ఠాన
త్యర్థః అవ్యయానామనేకార్థత్వాన్న శబ్రస్తుశబ్దార్థః. వైలక్షణ్యం లోక
పా (ఇమేన్వతి) (అహమితి) అస్యేక్షతేతిపూర్వజాన్వయః సమష్టి
తదభిమానినాంవిరాడవయవజన్యత్వాత్తదర్థంవిరాట్పుష్పిమాహ (ఏవమితి
యద్యపిలోకోత్పత్తేఃపూర్వమేవాన్తోర్వత్తిరుక్తాఅన్యముత్పాద్యామ్భుఃప్ర
లోకాన్ సృజతేతి ధావ్యకారేణ- రథాపినైవోత్పత్తిరిహసూద్యతేలోకపా
ర్థమితి నవిరోధఇతిభావః. అద్భ్యవవేత్యేవకారార్థమాహ (యేభ్యైతి)

ఉ — తమభ్య తపత్యస్యాభి తప్తస్య ముఖం నిరభిద్యత
యథాజ్ఞం ముఖాద్వాగ్వాచోఽగ్నిర్నాసికే నిరభిద్యే
తాం నాసికాభ్యాం ప్రాణః ప్రాణాద్వాయురక్షిణీ
నిరభిద్యే తాం అక్షిభ్యాః శ్చక్షుశ్చక్షుషః పిత్తః కణ్ఠా
నిరభిద్యే తాం కణ్ఠాభ్యాం శ్రోత్రం శ్రోత్రాద్విశస్త్వి
క్షిరభిద్యత తద్వచోలోమానిలోమభ్య ఓషధివనస్పత

శం. తం- పిణ్డంపురుషవిధముద్దిశ్యాభ్యతపత్ - తదభిధ్యానం - స
గ్గుల్పం కృతవానిత్యర్థః. *యస్య జ్ఞానమయంతపత్తి శ్రుతేః.
తస్యాభితప్తస్య- ఈశ్వరసదగుల్పేన తపసాఽభితప్తస్య పిణ్డస్య
ముఖంనిరభిద్యత- ముఖాకారంసుషిరమజాయత యథాపక్షిణీ
ఽణ్డంనిరభిద్యత. ఏవం తస్మాన్నిర్భిన్నాన్ముఖాద్వాక్ - కరణం-ఇ
ద్రియంనిరవర్తత. తదధిష్ఠాతాగ్నిస్తతోవాచోలోకపాలః. తథా
నాసికేనిరభిద్యే తాం. నాసికాభ్యాం ప్రాణః. ప్రాణాద్వాయు
రితిసర్వప్రాధిష్ఠానంకరణం దేవతాచక్రయంక్రమేణనిర్భిన్నమి

అ పృథివ్యాః సకాశాన్మృత్పిణ్డమివేవస్వయః (న్వావయదేతి) భూతానాంయః
చరస్వరావయవసంయోజననాతిస్త్వస్సంయోగః- తేనేత్యర్థః.

విరాడుత్పత్తిశుక్లావృతదవయవేభ్యో లోకహిలోత్పత్తిమాహ (పంపిణ్డమి
త్యాదినా) తపశ్చైదేనాభిధ్యానశబ్దితంజ్ఞానముచ్యతే- సకృచ్ఛాదీత్యత్ర శ్రుతిమా
హ (యస్యేతి) యస్యతపోజ్ఞానమేవ - సకృచ్ఛాదీత్యర్థః. లతోవాచోలోకపా
లోఽగ్నిర్వాగధిస్తారానిరవర్తతేత్యస్వయః యద్యపి వాగాదకరణజాతమవశ్యేకృ
తభూతకార్యం- సముఖాదిగోళకార్యం- తథాపి ముఖాద్వాక్రియేతదభివ్యక్తేన్ము
ఖాద్వాగిత్సుక్తం (నాసికాభ్యాం ప్రాణః) అత్ర ప్రాణశక్తేన ప్రాణవృత్తినిహి
తం ప్రాణేంద్రియ ముచ్యతే (అధిష్ఠానని) గోళకమిత్యర్థః. లక్ - గోళం
లోమితి- లోమసహచరిత్యం స్పర్శనేంద్రియముచ్యతే ఓషధివనస్పతయద్యం- ఓష
ధ్యాదుధిస్తాన్యదేవతాయురుచ్యతే * చిత్తవృత్తోపృథివయం * ఛాపియన్మ
ఖ్యాహ్నయన్మఖ్యాతాహ్నయన్మపిన్దాన్యం చరకార్థం ఓషధాన్యసశ్చైదేనాపి

ఉ— యోహృదయం నిరభిద్యతహృదయాన్తనో మనసశ్చ
స్రమానాభిర్నిరభిద్యతనాభ్యాఅపానోఽపానాన్తృ
త్యుఃశిశ్నంనిరభిద్యతశిశ్నాద్రైతోరేత సఆపః॥ ౪

ఇతిప్రథమఃఖండః.

శం తి. అక్షిణీ. కణ్ఠా. త్వక్. హృదయం-అస్తకరణాధిష్ఠానం. మనః
అస్తకరణం. నాభిః- సర్వప్రాణనిబద్ధసంస్థానం. తస్మాదపాన
సంయుక్తత్వాదపానఇతి పాయిష్ఠ్రియముచ్యతే. తస్మాధిష్ఠాత్రీ
దేవతామృత్యుః. యథాన్యత్ర- తథాశిశ్నంనిరభిద్యత - ప్రజన
నేద్రియస్థానం. ఇద్రియంరేతోరేతోవిసర్గార్థత్వాత్సహరేతసో
చ్యతే. రేతసఆపఇతి. ౪

ఇతి ప్రథమఖండభాష్యమ్.

ఆ తస్యైవాభిధానేపానరుక్త్యమిత్యతః (హృదయమితి) (అస్తకరణాధిష్ఠా
నం) హృదయకమలముచ్యతఇత్యర్థః (సర్వప్రాణనిబద్ధసంస్థానమితి) గుదమూ
మిత్యర్థః అపానశబ్దేన పాయిష్ఠ్రియలక్షణాయాం సమృద్ధమాహ (అపానేతి)
సనుశ్నంనిరభిద్యతేపర్యాయేశ్చరేతసోరుత్పత్త్యభిధానేస్త్రీయోన్యాదేరుత్పత్తి
రనుక్తాస్యాదిత్యాశబ్దశ్చేనోపన్దేద్రియస్థానలక్ష్యతే, రేతఇతితద్విసర్గా
ర్థత్వేన తత్సహితముపన్దేద్రియం, అపృజ్దేన తల్లక్షితపంచభూతోపాధికః ప్రజా
పతిశ్చోచ్యత, ఇత్యాహ (యథేతి) యథాన్యత్ర- పర్యాయాన్తరేస్థానం క
రణం దేవతాచేతిత్రయముక్తం-ఏవమిహాపిశిశ్నాదిశబ్దైస్త్రయమపుచ్యతఇత్యర్థః
(రేతఇతి) ఇద్రియముచ్యతఇత్యన్వయః తల్లక్షణాయాంసమృద్ధమాహ (సహ
రేతసేతి) రేతసాసహితం తత్సమృద్ధిత్వార్థః సమృద్ధముపపాదయతి (రేతోవిస
ర్గార్థత్వాదితి. ౪

ఇతి ప్రథమఖండభాష్యటీకా

ప్రథమాధ్యాయే - ద్వితీయఃఖండాః.

— శ్లోకములు —

౧౦ — తాపతాదేవతాః సృష్టా అస్మిన్నహత్యర్థవే ప్రా పతన్

౧౦. తాపతా అగ్న్యదయో దేవతా లోకపాలత్వేన సజ్జల్ప్య
సృష్టౌ ఈశ్వరేణాస్మిక్ సంసారార్థవే-సంసారసముద్రేమహతి-
అవిద్యాకామకర్మప్రభవదుఃఖోదకేతీ ప్రరోగజరామృత్యుమహా
గ్రాహే అనాదావనన్తే అపారే నిరాలమ్యే విషయేంద్రియజనిత
సుఖలవటుణవిశ్రామే పశ్యేంద్రియార్థ తృష్ణామారుతవియోభోధి
తానర్థశతమహూర్తౌ మహారౌరవాద్యనేక నిరయగతహాహే

౧౧ వివం సమష్టి నా మింద్రియాణాం తదభిమానిదేవతానాభ్యోత్పత్తి ముక్త్యా
అభిమానాం దేవతానాం భోగయోగ్యాల్పవ్యప్తి దేహసృష్టిం తేషుదేవతానాం భో
గాఢం వ్యగ్నిరూపేణ ప్రవేశజ్జీవిత్యు న్నదపోద్భూతత్వేన త్సత్త్విపాసహాఃసృష్టిం
దగ్ధయతి (తాపితా ఇతి) తచ్ఛబ్దార్థమాహ (అగ్న్యదయ ఇతి) వితచ్ఛబ్దా
ర్థమాహ (లోకపాలత్వేనేతి) అశనాయాదిసృజ్యుపయోగిత్వేనైతాసాంస్వరూ
పాజ్ఞానపూర్వం సంసారే బ్రహ్మాదౌపేషతితత్త్వం- ఆసక్తత్వం- తస్మాత్ త్యావి
మానేన యద్యద్భత్త్వం- తదాహ (అస్మిన్నితి) అర్థవసాద్యశ్యమాహ (అవిద్యే
త్యాదినా) అవిద్యాదిప్రభవందుఃఖమేవమప్యవేశత్వగుణేనోదకమివోదకం య
11.1. ఏ ప్రరోగాదయవివభయబ్ధిరత్వేన గ్రాహః- న క్రాదయోస్మిక్. త
త్త్వజ్ఞానమన్తరేణ వినాశాభావాదనన్తే అజ్ఞానముత్తరావభ్యభావేనాపారే. వి
క్రమస్థానాధావేసనిరాలమ్యే. సమీచినవిశ్రామస్థానాభావేఽపి తదాభాసోఽస్మి
త్యాహ (విషయేంద్రియేతి) విషయేంద్రియసమృద్ధజనితసుఖలేశరూపోవిశ్రామో
యస్మిక్. పశ్యేంద్రియాణామర్థేషు- విషయేషు శబ్దాదిషుయారృష్టా- నైవమా
రుతౌ నిత్యైర్మోదోమోవియోభః- తేనోద్ధితాన్యనర్థశతాని- విషయసమ్మదితాః నై
11.2. రవివోగ్యయోస్మిక్ మహారౌరవాదయ వివానేకేనిరయాః- సరకవిశే
షాః తస్మాత్తానాం, గర్భవాసతన్నిష్క్రమణదాల్యాదయోమరణాంతాః యేనైకేని
రయోః- ముఖ్యుననత్వాన్. తస్మాత్తానాం, భూయానిహాహేత్యానీకాబితాని- స్వ

శం. త్యాది కూజితాక్రొశనోచ్ఛ్వాతమహారవే సత్యాష్టవదానదియా
ఽహింసాదమశమధృత్యాద్యాత్మగుణపాథేయపూర్ణజ్ఞానోడుపే
సత్సర్గసర్వత్యాగమాద్యే మోక్షలిరే ఏతస్మిన్మహాత్యన్తి పే స్రావ
తః- పతితవస్తః. తస్మాదగ్నాదిదేవతాప్రయలక్షణాపియాగ
తిర్వాప్యభ్యాతా జ్ఞానకర్మసముచ్చయానుష్ఠానఫలభూతా సాపి
నాలంసంసారదుఃఖోపశమాయేత్యయమత్ర వివక్షితార్థః. యత
ఏవం- తస్మాదేవంవిదిత్వాపరం బ్రహ్మ ఆత్మాఆత్మనః సర్వభూ

ఆ. బృహస్పతయః ఆక్రోశనాని- మహాభస్పతయః రిదుచ్ఛ్వాతోమహారనాయకః. మ
హాపాతకాద్యనేకనిరయేతికారే మహాసూర్యఃసూరియాభిర్యుక్తః. సంసారా
గ్నవైశ్యవస్థాపరత్వే రస్య రిరిణాసమృద్ధివాన్మోక్షాసాగ్రసర్వవిత్తాశక్తిర్వ
వివేకినాం రథాత్వేన వివేకినాం తత్తరణోపాదాఽస్త్రీత్యాహ (సత్యే) స
త్యాదమోక్షాత్మగుణః- రవివపాథేయం- పథ్యశనం తేనపూర్వంభానమేహదు
పః- స్వవాయుస్థి- సత్సర్గః సన్నానశ్చేత్యేతావేమహాగ్నా- జ్ఞానోడుపశ్రవ్యర్థ
హేతూయస్థి- మోక్షసరిపునఃసంసారాగ్నస్య స్థానాత్ సమిప ఏతదివరం
యస్థి- పితస్థి- స్రుత్యదనిర్దేర్థవేర్థ్యర్థ- అప్రచరసంసార- స్వరూపాభా
నేనసంసారే అకామభిమానేనసత్త్వం సమ సంసారాగ్నవరంబర్హం, విద్యుదా
జాశనాలూదియోగ, ఇత్యాదిస్వర్వేనవిద్యస్తవభూతానోబీవస్యవైవస్వ- సదేవ
తానాం సచతాసామపిత్రాభిమానో? నీతి రుచి- సూరియ- సూరియ- రథాపి
ప్రాధాన్యతోఽభిమానినం జీవంవిహయ. ప్రాధాన్యతో? గూఢానీతి రుచి- సూరియ
భిప్రాయోవత్సర్వభ్యంతరలహ (రస్మాది) యస్మాత్ సంసారాగ్నవరంబర్హం తా
సాం - తస్మాదివ్యర్థః మహారాజవాప్యనేనగిరుగంబరేరహరే రుచి- సూరియ
థా దుఃఖోపశమాయనాలం - తథాసామిహి- రుచి- సూరియ- సూరియ- రథాపి
యాలపి ప్రయోజనమాహ (యువదివిహరి) (వివరితస్థి) నానీయది
త్వేత్యర్థః. ఆత్మనః సర్వభూతాసాత్మాత్మాయః, జ్ఞానోడుపశ్రవ్యర్థాదినా
జత్సత్త్వాది హేతుల్లేపచయః స్రుత్యర్థః- సదరం సూరియేతితత్సర్వభ్యంతరం స
న * వివచనాః, పిత్య-త్వ- అద్భుత-హేతువ్యర్థం. రుచి- సూరియ- రథాపి
తికా ఇత్యాదినాపరకసమృద్ధిగుణాగ్నాగ్నాగ్నానాం ప్రత్యే తస్మాత్ సూరియ- రథాపి

ఉ— తమశనాయా పిసాసాభ్యామన్వవార్జత్ తాపనమబ్రువ

శం. తానాఞ్చయోవత్సమాణవిశేషణః ప్రకృతశ్చ జగదుత్పత్తి స్థితి సంహార హేతుత్వేన- సుసర్వసంసారమఃఖోపశమనాయవేదిత వ్యః తస్మాదేషపథాః ఏతత్-రైతద్భృష్టాతత్సత్యం-యదేతత్ పరబ్రహ్మత్వవిజ్ఞానం- * నాన్యఃపథావిద్యతే²యనాయేతిమస్త్ర³ వర్ణాత్. తం- స్థానకరణదేవతోత్పత్తిబీజభూతం పురుషం ప్రథమోల్పాదితం పిణ్డమాత్మానమశనాయా పిసాసాభ్యామన్వవార్జత్ - అనుగమితవాక్. సంయోజితవానిత్యర్థః. తస్య కారణ భూతస్యాశనాయాదిదోషవత్త్వాత్ తత్కార్యభూతానామపి దేవతానామశనాయాదిమత్త్వం. తాస్తతో²శనాయా పిపాపాభ్యాం వీద్యమానాపనం- పితామహంప్రప్తారమబ్రువక్- ఉక్తవత్వః. ఆయతనం-అధిష్ఠానం-అస్త్యభ్యంప్రజానీహి- విధత్స్వి.

ఆ తసాధనత్వం- నో క్తవేదాత్పజ్ఞానమాత్రస్యేత్యాశ్చ * ఏషపథాఇత్యాదిసామ్రహ్యత్వజ్ఞానమేవాత్మం- నకర్మసముచ్చితజ్ఞానం- తస్యోక్తవాక్యేన సంసారహేతుత్వావగమేన సత్యత్వాద్యోగాదిత్యాహ (తస్మాదేషపథాఇతి) యస్మాత్ కర్మసూతస్య ప్రాణవిజ్ఞానస్య సంసారఫలత్వం- తస్మాత్ * ఏష ఇత్యనేనచదేన యద్భృష్టత్వవిజ్ఞానం- తదేవోక్తమిత్యన్వయః * తమేవవిదిత్వాతి పృథ్వమేతి నాన్యఃపథావిద్యతే²యనాయేత్యనేనాపి కేవలాత్పజ్ఞాన వ్యతిరిక్తపథనిష్ఠాద శ్చుక్తమేవజ్ఞానం పథాఇత్యాహ (నాన్యఇతి) * ఏషపథాఇతిబ్రహ్మత్వజ్ఞానముపక్రమ్యమథ్యే ప్రాణవిజ్ఞానోక్తిస్తు ప్రాణోపాసనయా చిత్తై కాగ్ర్యేసతి తత్పలాచ్చ వైరాగ్యేసతి * ఏషపథాఇత్యుపక్రాంతముఖ్యంజ్ఞానంవత్సంశక్యమిత్యధి ప్రాయేణిభావః యద్యత్యేతద్వాక్యవ్యాఖ్యానావసరేకర్మమార్గో²పిపథిశ్చార్థత్వేనోక్తః- తథాపి జ్ఞానమార్గోపాయత్వేనసతి క్తః- న ప్రాధాన్యేనేతిభావః. నను పిణ్డస్యాశనాయాదియోగేదేవతానాం కథం తద్వత్త్వం - యేనతానామన్నాదనాథమాయితనప్రశ్నఃస్యాత్ * యస్మిన్నప్రీతిహిత ఇత్యనేనేత్యత ఆహ (తస్మైతి) (పితామహమితి) స్వజనకపిణ్డజనకమిత్యర్థః. (అధిష్ఠానమితి) శరీరమిత్యర్థః.

ఉ— న్నాయతనం నః ప్రజానీహి యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితా
అన్నమదామేతి॥

తాభ్యో గామానయత్తా అబ్రువన్నవై నో ఽయ
మలమితి తాభ్యోఽశ్వమానయత్తా అబ్రువన్నవై నో
ఽయమలమితి॥

౪౦ యస్మిన్నాయతనే ప్రతిష్ఠితాః సమర్థాస్సత్యోఽన్నమదామ- భ
క్షయామేతి.

ఏవముక్తిశ్చశ్వరస్తాభ్యః- దేవతాభ్యో గాం - గవాకృతివిశే
ష్టంపిణ్డంతాభ్యపవాన్భ్యః పూర్వవత్ పిణ్డేసముద్భృత్య మూర్ఘ
యిత్వా ఆనయత్ - దర్శితవాక్. తాః పునర్గ వాకృతించృష్ట్యోఽబ్రు
వన్. నవై నః-అన్నదర్థమధిస్తాయాన్నమస్తుమయం- పిణ్డోఽలం.
నవై అలం- వర్షాప్తం. నయోగ్యత్యర్థః. గవిప్రత్యాఖ్యాతే శ
క్తే వాశ్వమానయత్. (తాఅబ్రువన్నవై నో ఽయమలమితి)
పూర్వవత్.

ఆ. సస విరాడేహ ఏవాయతనం వరతే ఇత్యాశక్యతస్యాతి ప్రాధత్వాత్తదాపూర్వ
తత్రస్థాతుంవయమనమర్థాః, అన్నం తదేహపర్యాప్తంసంపాదయితుమనమర్థాః,
అతోఽస్య ద్యోగ్యంవ్యప్తిదేహం సృజన్వేత్సుక్తవత్సత్వాహ (యసిస్త్రితి) య
ద్యప్యస్తదాదివ్యప్తిదేహం వివాపిచరుపురోడాశాదిహవిరదనమస్తి- తథాపి తదపిహ
విరదనం వ్యప్తిదేవతాదేహమస్తరానా స్తితిధావః

వ్యప్తిదేహసృప్తిమాహ (తాభ్యితి) (మూర్ఘయిత్వేతి) సపిండలియ
పరస్పరావయవ సంఘాజనేన సృష్టేత్వర్థః. (సయోగ్యితి) శరీరసోపగ
నాభావేన దూర్వాదిమూలసోప్తాతుమశక్యత్వాదిత్యర్థః (అశ్వదితి) రసోగ
యతోదస్తత్వేనోక్తదోషావాదిత్యర్థః (నవై నోఽయమలమితి) అశ్వస్యాసి
వివేకజ్ఞానాభావాదయోగ్యత్వాదిత్యర్థః

ఉ— తాభ్యఃపురుషమానయత్ తాఅబ్రు వకాసుకృతం
బలేతి పురుషోవావసుకృతం తా అబ్రువీద్యధాయత
నంప్రవిశ తేతి॥ ౩

అగ్నిర్వాగ్భూత్వాముఖంప్రవిశత్

౪౦ సర్వప్రత్యాఖ్యానేతాభ్యఃపురుషమానయత్ స్వయోనిభూ
తం. తాఃస్వయోనింపురుషందృష్ట్వా ౭భిన్నాస్సత్యః సుకృతం-
శోభనమిదమధిస్తానంబలేత్యబ్రు వకా. తస్మాత్ పురుషోవావ- పు
రుషపవసుకృతం - సర్వపుణ్యకర్తృహేతుత్వాత్. స్వయంవా
స్వేనై వాత్సనాస్వనూయాభిః కృతత్వాత్తత్సుకృత ముచ్యతే.
తాదేవతా ఈశ్వరోబ్రవీత్ ఇష్టమాసామిదమధిస్తానమితి మ
త్వా. సర్వేహిస్వయోనిషురహస్తే- అత్యధాయతనం - య
స్యయద్వదనాదిక్రియాయోగ్యమాయతనం- తత్ప్రవిశ తేతి. ౩
తథాద్విత్యనుజ్ఞాం ప్రతిలభ్యేత్సరస్యనగర్యామివబలాధిక్య

౪౧ గదాశ్వినిచాణస్య సర్వతిర్భగ్దేహూపలక్షకత్వాదిత్వభిప్రేతోక్తిం (సర్వే
తి) (స్వయోనిభూతమితి) స్వయోనిభూత విరాట్పురుషదేహ నజాతీయమిచ్ఛ
న్యః యస్మాల్ స్వకీయపరితోషవ్యోతకేన సుకృతం బలేత్యనేనశబ్దేన పురుషదేహ
ముద్భవరస్యః- తస్మా త్తస్యేదానీమపి సుకృతత్వమిత్యాహ (రస్మాదితి) (స్వయం
దేతి) ఈశ్వరేణ స్వేనై వకృతం భృత్యాదికృతాపేక్షయా సుకృతం- సుష్టుకృతమి
చ్ఛన్యః పృథుచిరాదిత్వాన్ స్వయమితిస్థానే సుశబ్దిభిర్యద్యః. ఏవం వ్యప్తిదేహ సృ
ష్టిముక్త్యా రత్ర కరణానాం దేవతానాం వ్యప్తిరూపేణ ప్రవేశమాహ (తాదేవ
తాఇతి) ఇత్యేవ హేతుమాహ (సర్వేహితి) (ఆయతనమితి) గోశకరూప
స్థానమిచ్ఛన్యః ౩

రాజ్యోఽనుజ్ఞాం ప్రతిలభ్యబలాధిక్యతాదయః - సేనాపత్యాదయోనగర్యాం
యథా ప్రవిశ ద్వి- యద్వదీశ్వరస్యానుజ్ఞాం ప్రతిలభ్యాగ్నిః ప్రావిశదిత్విస్వయః
యద్యపి వాగభిమాన్యగ్నిః - నతు వాగేవ- తథాపి తస్యవాచంవిసా ప్రత్యక్షమను
షుద్ధిః, తస్మాల్లపి దేవతాంవిసాస్వవిషయగ్రహణసామర్థ్యాభావో, తయోరేక

ఉ— వాయుః ప్రాణోభూత్వా నాసికే ప్రావిశ గాదిత్యశ్చ
 కురుభ్యుత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశద్విశః శ్రోత్రం భూత్వాక
 ణ్డో ప్రావిశనోఽపధివనస్పతయోలోమానిభూత్వాత్వ
 చం ప్రావిశం శ్చద్వరీమా మనోభూత్వా హృదయం
 ప్రావిశత్ స్పృత్యురపానోభూత్వానాభిం ప్రావిశ
 దాపోరేతోభూత్వాశిశ్నం ప్రావిశత్॥ ౪
 తమశనాయా పిపాసేఅబ్రూరామావాభ్యామ
 ధిప్రజానీహేతిసతే అబ్రవీదరాస్వేవవాం దేవతా

శం. తాదయః అగ్నిర్వాగభిమానీ వాగేవ భూత్వాస్వాం యోనింము
 ఖం ప్రావిశత్. తథోక్తార్థమన్యత్. వాయుర్నాసికే. ఆదిత్యోఽ
 క్షిణీ. దిశఃకణ్డో. ఓపధివనస్పతయ స్త్వచం చద్వరీమాహృదయం.
 స్పృత్యుర్నాభిం. ఆపః శిశ్నం ప్రావిశత్. ౪
 ఏవం లబ్ధాధిష్ఠానాసుదేవతాసునిరధిష్ఠానే సర్వావశనాయా
 పిపాసేతం-ఈశ్వరమబ్రూతాం-ఉక్తవత్యో. ఆవాభ్యామధిష్ఠా

ఆ. ఇలిదావేనాధోదోర్దిత్యాహ (వాగేవే) యద్యపి దేవతానామిష్టం ప్రవేశ
 శక్చోదితః - తథాపి చరత్రైన్వివాతాసాంసంబంధేననాదిభోగానభ్యుపాదేనేనాంవి
 ప్రవేశోఽర్హోచ్యోదితవేపే తేషామపి సుశుక్తః ౪
 అనాయా పిపాసయారంభి వ్యప్తిదేహేఽపి నిరధిష్ఠాన్యదేవతాసంబంధం
 వక్తుంలేయాః ప్రశ్నమవలారయతి (ఏవమితి) (నిరధిష్ఠానేసత్త్వాని) దాన
 తీభూతే విరాజ్జేహే ౭ ధిష్ఠానవిశేషో యదిస్థావశనాయాం పిపాసయార్థగ్న్యదీ
 నాం ముఖాదయఇవ- తదావ్యప్తిదేహేపి లేదేవస్థా త్తయారధిష్ఠానం లేమిమివ
 సత్త్వే తదస్తి- అతో నిరధిష్ఠానేతే ఇత్యర్థః విభక్త్యేవ్యసన్తరం యస్మిన్ప్రతిష్ఠితే
 అన్నమదావేతిశేషః. తత్రాధిష్ఠాన విశేషస్తావత్ యవయాః కారణే సమస్యజే
 హే ౭ భావాదిహాపి నాస్త్యేవ - కారణపూర్వకత్వాత్కార్యే వ్యధిష్ఠానస్య అజ
 నస్తయవదూర్ధ్వరూపత్వా, ధర్మిణునాశ్రిత్యుభయస్య సాప్తత్యాయాగా, చే

ఉ— స్వాభజామ్యేతాసుభాగిన్యాకరోమీతి తస్మాద్వ్యవైక
వైకచదేవతాయై హవిర్గ్రహ్యతే బాగిన్యాచేవాస్యా
మశనాయా పిపాసేభవతః॥ ఇతి ద్వితీయఃఖండాః. ౫

శం. నమభిప్రజానీహి- చింతయ. విధత్స్వేత్యర్థః. సః-ఈశ్వరపవము
క్షస్తే-అశనాయా పిపాసేఅబ్రవీత్. నహియవయోర్భావరూ
పత్వాచ్చేతనావద్వస్త్యసధికృత్యానాత్త్వత్వం సమ్భవతి- త
స్మాదేతా స్వేవ- అగ్న్యదిమ దేవతాస్వధ్యాత్వాధిదైవతాసు
వాం- యువాం ఆభజామి- పృత్తిసంవిభాగేనానుగృహ్యేమి. ఏ
తాసుభాగిన్యా-యదేవత్యయోభాగోహవిరాదిలక్షణస్సృత్-
తస్మాస్తేనైవభాగేనభాగిన్యా. భాగవత్యావాం కరోమీతి. సృ
ష్ట్యాదావీశ్వరపవంవ్యదభాగ్యస్తాత్- తస్మాదిదానీమపి యవైక
కవైకచదేవతాయై అథాయహవిర్గ్రహ్యతే- చరుపురోదానాది
లక్షణం- భాగిన్యాపవ- భాగవత్యావేవాస్యాం- దేవతాయామ
శనాయా పిపాసేభవతః. ఇతి ద్విలియఖండాభ్యామ్. ౫

ఆ. తనావస్థాభూదేవతాగుమీవాస్మాదసంయవరాంబిర్యాహ (సతశ్శ్వరఇతి)
(భావరూపత్వాది) సద్గురూపత్వాదిత్వగ్నః ఛరిణోఽవ్యచేతనస్య బోధై
త్వాదర్శనాచ్చేతనావద్వస్త్యైవైవై (అవ్యాల్లే) అథాగ్ర దేవతాః-వ్యస్తి
దేహగలదేవతాః అధిదైవతదేవతాః- సుంప్తివిర ద్దేహగతాహవిర్బుజోఽగ్న్య
చయః స్రునీధాః లాస్త్విర్గః (పృత్తిసంవిభాగేనైవ) దానైకదేవతాసేనేత్య
ర్థః చింతేవ స్పష్టికరోతి (ఏతాసుభాగిన్యాపి) సామై దేవతాసుభాగవత్త్వా
కాగాదేవతాధాగేనభాగవత్త్వం- అంశవత్త్వము క్తమితి వ్యాచక్ష (యదితి)
యదైవత్యః - యదేవతాసమ్మనీయోభాగఃస్యాత్- తస్మాదేవతాయాః సమ్మన్తినా
లేనైవభాగేనేత్యర్థః (హవిరాదీతి) అదిశజ్జైవ తత్త్వద్వియవిషయోఽపిగ్రహ్య
తే కరోమీతిత్వసంక్షరముద్వైతేషః ఉత్తమగ్నమిదానీ నవవ్యవహారేదృఢీకరణం
తస్మాద్విత్వాదివాక్యం. తద్వ్యాచక్ష (యస్మాదితి) యస్మాత్ సృష్ట్యాదావేవం
వ్యదభాత్- తస్మాదిర్వ్యధః సావిర్భవాణముపలక్షణం. అధిదైవరూపాదిగ్రహ్యతే.
అథాగ్న్య దేవతాయైక ద్వాదివిషయోగ్రహ్యత, ఇతి యోగ్యం. (భాగిన్యావేవేతి)

ప్రశమాధ్యాయే - తృతీయః ఖణ్డః.

— శ్లోకములు —

ఉ— స క్షుత తే మేనులోకాశ్చ

శం సః ఏవమీశ్వరక్షుతత- వితుత. కథం. ఇ మేనులోకాలోక

ఆ యద్యపి శబ్దాదివిషయేణ చాదిచాగ్న్యదిదేవతాత్మస్తా రియోర్నాశవివద్యశ్య
 తే- నకు తద్భాగేనవాగిత్వం- తథాపితయోః సర్వార్థనానాశేషుః కాలాంతరే
 సస్యాతాం- అతః స్వరూపేణస్థిరయోరేవతయోః కదానిద్భియదేవతానాం నిచ
 యోన్ముఖతయాప్రేరకత్వరూపం కార్యేను, భుత్వం, కదాచి ప్రభభావరూపోపశా
 న్తి, రిత్యభ్యుపగ వ్రవ్యం రథాచచాదిచా దేవతాత్మస్తావివశనాయా విహసయోరని
 త్యప్తిరూపశానిద్భిశ్యతఇతి తద్భాగేన గాగవత్ప్రస్తుతగుర్యగ్గః నచ దక్షురాది
 నా రూపాదిగ్రహణదశాయామశనాయా విహసయోర్నాశానిద్భిశ్యతేఇతి ససర్వ
 త్రభాగవత్త్వం తయోరితిశబ్ద్యం - యున్మిహసా గ్రస్యాన్మహాదవ్యసత్రవశాదినా
 2-స్మహాసప్రత్యాసర్వపరిలోపేణమసనిర్పస్థాశాస్తేవరాని - సమ యథాపూర్వం
 దాభరత్వమి చక్షురాదివ్యపితయోర్నాశానిద్భిమిత్వం సంసాయదేయదీపికాయాం
 వస్తుత స్వశనాయా విహసాశబ్దేనేద్భియూణాం స్వస్వవిషయగోచరా గృహాకా
 మాపుచ్యేతే అన్నమదామేత్యత్రాప్యన్నాదసంస్వస్వవిషయగ్రహణమేవ- చక్షు
 రాదిద్భియదేవతానాం ముఖ్యాన్నాదనాసమ్భవాత్ తథాచ రూపాది విషయగ్ర
 హణే తత్త్వవిషయగోచరయో స్వయోస్యభూత్వస్మిన్మత్వరత్వలివాచ్యం- ఇద్భియదే
 వతానాం స్వస్వవిషయోన్ముఖతయా ప్రేరకత్వరూపకార్యాన్ముఖ నివృత్తిరూపో
 పశానిదేవతానాం తయో స్తైరీత్యుత్తత్వాత్ యద్యద్యదవప్రవేశనమశనా
 యా విహసాదిమ త్త్వం, తన్నిమి త్తమన్నాదస, మిత్యాదిసర్వం కార్యకరణసహా
 తపజ్జారాభ్యక్షస్యజీవస్య భోక్తురేవ- నేద్భియదేవతానాం విహసాదీనాం-
 తథాపి తస్య వస్తులోకభోక్తృగ్రహణాదస్య స్వతోభోక్తృత్వా యోగాదిద్భి
 యదేవతాద్యుపాధిక్యతవివ తస్య భోక్తృత్వాది సర్వసంసారఇతివస్తుం తేషీవక
 మారోష్యక్రత్యోచ్యతఇతి సహోచః — ఇతి ద్వితీయఖణ్డభాష్యటీకా ౫

వివంభోగసాధనసృష్టిముక్త్యాభోగసృష్టివివక్షుమారభతే (సవినయి) ను
 శబ్దోక్తం వివక్షనంసృష్టికరోతి (లోకాద్భాష్యాదినా) పూర్వవల్లోకపాల ప్రాథ

ఉ— లోకపాలాశ్చ న్నమేభ్యః సృజాఇతి॥ ౧
 సోఽపోఽభ్యతపత్ తాభ్యోఽభితప్తాభ్యోమూర్తిర
 జాయతయావై సామూర్తిరజాయతాన్నంవై తత్ ॥౨

శం. పాలాశ్చ మయాసృష్టా, అశనాయా పిపాసాభ్యాఞ్చసంయో
 జితాః, - అతోవై హంస్థితిరన్నమస్తరేణ. తస్మాదన్నమేభ్యః -
 లోకపాలేభ్యఃసృజై - సృజేఇతి. ఏవంహిలోకేశ్చశ్వరాణామ
 నుగ్రహేననుగ్రహేచ స్వాతంత్ర్యిందృష్టంస్వేషు- తద్వస్తృహేశ్వ
 రస్యాపిసర్వేశ్వరత్వాత్ సర్వాః ప్రతినిగ్రహేనుగ్రహేస్వాత
 న్త్ర్యమేవ. ౧

సః- ఈశ్వరోఽన్నం సిస్సతుస్తాపవ- పూర్వోక్తా అపఉద్ది
 శ్యాభ్యతపత్. తాభ్యోఽభితప్తాభ్యఉపాదానభూతాభ్యోమూ
 ర్తిః- ఘనరూపంధారణసమర్థంచ చరాచరలక్షణ మజాయత -
 ఉత్పన్నం. అన్నంవై తత్ - మూర్తిరూపం. యావై సామూర్తిర
 జాయత. ౨

ఆ నాం వినాస్వయమేవాన్నంప్రస్తుం వితర్కితవానిత్యతేః ప్రయోజనమిశ్వరత్వ
 జ్ఞాపనమిత్యాహ (ఏవంహీతి) ౧

(అవత్తి) పశ్చాత్తానీత్యర్థః (లభ్యతపదితి) ఏతేభ్యోభూతేభ్యో
 మినుష్యాదీనామన్నభూతావ్రీహ్యదయోజాయంతాం, మార్జారాదీనామన్నభూతాని
 మూషకాదీనిజాయంతా, మిలిపర్యాలోచనం - సజ్జ్వంకృతవానిత్యర్థః మూర్తి
 శబ్దేన కరచరణాదిమతోఽభిధానేప్రీహ్యదే రగ్రహణంస్యాత్ అత ఆహ (ఘన
 రూపమితి) పరిసమిత్యర్థః సస్వ మూర్తానామపి చాయచస్త్రీకరణాదీనామపి స
 ర్వాదీన్ ప్రతిస్పృత్వమస్తీతి తత్పజ్ఞిహర్థకూహ (ధారణసమర్థంచేతి) శరీర
 ధారణసమర్థమిత్యర్థః (చరాచరేతి) చరంమూషికాది అచరం- వ్రీహ్యదీత్య
 ర్థః యావై సామూర్తిరజాయత - అన్నంవై తదితి పూర్వోక్తాన్వయః. తచ్ఛబ్దార్థ
 మాహ (మూర్తిరూపమితి) ౨

ఉ— తదేతదభిసృష్టంనదత్పరాజ్ఞత్యజిఘాంసత్ తద్వా
చాజిఘృక్షత్తన్నాశక్నోద్వాచాగృహీతుం సయద్ధై
నద్వాచా౭౧౫హైవ్యత్

శం. తదేతత్-అన్నం లోకపాలానానుభిముఖోత్సృష్టంసత్, య
ధామూషకాదిర్కాగ్ధారాదిగోచరేనక మమమృత్యురన్నాగతిని
మత్వాపరాగఞ్చతీతిపరాజ్ఞేన, దత్తవానతీత్యాజిఘాంసత్-అని
గన్తుమైచ్ఛత్. పలాయతుం ప్రారభతేత్యర్థః. తదన్నాభిసృ
యం మత్వాసలోకలోకపాలసమైతః కార్యకరణలక్షణః పిణ్డః
ప్రథమజత్వాదవశ్యన్నజిఘృక్షత్. నాశక్నోద్వాచా- వదన
క్రియయాగృహీతుం-ఉపాదాతుం. సః- ప్రథమజశ్శరీరీయత్-
యదిహైతద్వాచా ౭౧౫హైవ్యత్ - గృహీతవాక స్యాదనన్-

ఆ. శబ్దాదిభోక్తృత్వగిన్ప్రియదేవతోపాధికం- నన్వలస్సనన్వలస్సాన్వలస్సాన్వల
తాసాం శబ్దాదిభోగముక్త్యా ఇదానీమిన్నపానభోక్తృత్వమవ్యపానవృత్తి మత్వా
ణోపాధికం- నన్వతతత్సనన్వత్యనిప్రాప్తేణ రసాన్వితోక్తృత్వంబువేషాన్నిర్ధారయి
తుమాహ (తదేతదతి) ఉత్సృష్టంసత్, పరాజ్ఞేన, అజిఘాంస దిప్యన్వయః.
పరాజ్ఞదంప్రత్యాదయతి (పరాగఞ్చతి) దత్తాగ్రహణాన్వయః (యథేతి)
యథేత్యనన్తరంపరాగఞ్చతి- తద్వదంతః (అగన్తుమైచ్ఛతి) యన్వసిద్ధి
హ్యవశేతరాస్తస్య నైవమిచ్ఛాసమ్భవతి- తానానీహైచ్ఛికీరాన్తర్వచ్యుద్భవం-
కిన్తు విహితేవస్థితమిత్యత్రతార్పణం. కార్యకరణలక్షణస్య స్వప్రకారాచా౭౧౫
క్షుద్రత్యన్వయః. నన్వలసీగవ ప్రథమమేవాపానేనైవాన్న జిఘృషేరన్వయః అనివా
నీదిన్యాశక్యం సృజానీ ప్రసవరీతివేషయాన్వయమజత్వేన రవిజానాదిత్వాహ
(ప్రథమజత్వాదితి) అన్తదాద్యవేషయేత్యర్థః. *యన్వితోక్తృత్వితాన్వయ
దామేతుపక్రాన్తస్య వ్యప్తిశరీరస్యసమష్టివేషయాన్వయమజత్వాధానాగ్.
అవశ్యక- ఆహాసన్నిచ్ఛార్థః విదనక్రియయాన్వయమజస్య పిణ్డస్య కారణసా
న్నగ్రహణాసామర్థ్యం కార్యకతాసామర్థ్యేనదృఢయతి (ప్రప్రథమజతి) అని

ఉ— అభివ్యాహృత్య హైవాన్నమత్రప్రప్యత్ ॥

౩

తత్ప్రణేనాజిఘృతుత్ తన్నాశకోఽత్ప్రణేనగృహీ
తుంసయద్ధై నత్ప్రణేనాగ్రహైష్యనభిప్రాణ్య హైవాన్న
మత్రప్రప్యత్ ॥౪॥ తచ్చక్షుషాఽజిఘృతుత్ తన్నాశకోఽ
చ్చక్షుషా గృహీతుం సయద్ధై నచ్చక్షుషా ౭గ్రహైష్యద్ద
ప్రై హైవాన్నమత్రప్రప్యత్ ॥౫॥ తచ్ఛోత్రై నాజిఘృతుత్
తన్నాశకోఽచ్ఛోత్రై గృహీతుం సయద్ధై త చ్ఛోత్రై
నాగ్రహైష్యచ్చుత్వా హైవాన్నమత్రప్రప్యత్ ॥౬॥ తత్త్వ
చాఽజిఘృతుత్ తన్నాశకోఽత్త్వచాగృహీతుం సయద్ధై
నత్ త్వచా ౭గ్రహైష్యత్ సుప్రప్య హైవాన్న మత్ర
ప్రప్యత్ ॥౭॥ తన్మనసాఽజిఘృతుత్ తన్నాశకోఽన్మనసాగృ
హీతుం సయద్ధై నన్మనసాగ్రహైష్యద్ధ్యాత్వా హైవాన్న మ
త్రప్రప్యత్ ॥౮॥ తచ్చిశ్నేనాజిఘృతుత్ తన్నాశకోఽచ్చి
శ్నేన గృహీతుం సయద్ధై నచ్చిశ్నేనాగ్రహైష్య ద్విసృజ్య
హైవాన్నమత్రప్రప్యత్ ॥

౯

౪౦ తదా సర్వోఽపి లోకస్తత్కార్య భూతత్వా దన్నమభివ్యాహృ
త్యైవాత్రప్రప్యత్- తృప్తాభవిష్యత్. నచైతదస్తి - అతోనాశ
కోఽత్ పూర్వజోఽపిచాచాగృహీతుమిత్యవగచ్ఛామః.

౩

పూర్వేణ సమానముత్తరం. తత్ప్రణేన. తచ్చక్షుషా. త
చ్ఛోత్రై. తత్త్వచా. తన్మనసా. తచ్చిశ్నేన. ౪-౫-౬-౭-౮-౯.

ఆ. ప్రథమపన్నచదం గృహీతవాన్ న్యాదిత్యత్రరక్కత్వేనసప్యభ్యతే (రత్కార్య
భూతత్వాదితి) తదనన్తరభూతత్వాదిత్యభ్యః ఇదానీన్తనశరీరస్యపూర్వకాలీనవ్య
ష్టిశరీరకార్యత్వానాదితి. (అభివ్యాహృత్యై) వాచకశబ్దనాభిధాయేవ్యుక్తః.
పూర్వజోఽపిత్యస్యనాశకోఽదితి పూర్వేణాన్వయః.

౩

ప్రాణేన - ప్రాణేన. అభిప్రాణ్య- ఆహ్వాయేత్వభ్యః. ౪-౫-౬-౭-౮-౯.

ఉ— తదపా నేనాజిఘృక్షత్ తదావయత్ సపహా-న్నస్యగ్ర
హేనాయద్వాయురన్నాయుర్వాపషయద్వాయుః॥ ౧౦
సశ్చక్షతకథంస్విదం

౧౦. తేనకరణవ్యాపారేణాన్నంగృహీతుమశక్తుః పశ్యేత్ సా
నేన వాయునా ముఖచ్ఛిద్రేణ తదన్నముజిఘృక్షత్. (తదావ
యత్) తదన్నమేవంజగ్రాహ. అశితవాక్. తేన సపహః . ౧
పానవాయురన్నస్యగ్రహః-అన్నగ్రాహకీతి త్యేతత్. యద్వా
యః - యోవాయుః. అన్నాయుః- అన్నబస్థనోఽన్నజపనోఽన్య
ప్రసిద్ధం సపహః - యోవాయుః.

సపహంసలోకలోకపాలసంస్థితస్థితిఃసమిత్తంసృష్టౌత్వం
రపారతత్పాలయితృస్థితిసమాంస్వామిపశ్చక్షతకథంసా-లేనప్ర

అ. (అపానేనేతి) ముఖచ్ఛిద్రేణాక్షరవృత్తా వాయునేనగ్నిః . ౧౦౧౧౧౧
త్వమపి నిశ్చలవృత్తిమతః ప్రాణస్యధర్మః - నాత్మనఃస్వలక్ష్యేనైవ జగదంతర్
సృష్టంనవత్పరాజిత్యాదితోక్తం. ఆస్య సప్తర్భస్య ప్రమాదజనమసంహారకం (అ
సపహిష్యతి) యేనకారణేనాపానేనాన్నముశితవాక్- అనేత్యగ్నిః అపానస్య వాయు
రహస్యాస్మాన్నగ్రాహకత్వం ప్రసిద్ధావృద్ధీకరమన్నాయురవాయుః పానవాయుః
(అన్నాయురితి) * అన్నమదామేత్యాది శ్రుత్యైవ ప్రాణస్యాసృష్టయః స్వ
ప్రసిద్ధమిత్యర్థః

ఏవం భోగాధికరణభూతానాం లోకానాం, భోగాయనస్య సమర్థిత్వం
శరీరస్య, భోగోపకరణానాం వాగాదీనాం, సమష్టిశరీరే లోకపాలత్వేన
తే కరణాధిష్టాత్వేనచస్థితానాం దేవతానాం, భోగేప్రేరకయోరణాంకరణం ఏవ
సమా, స్తత్ప్రాయుక్తస్య కరణనిష్ఠస్య శబ్దాదివిషయగ్రహణలక్షణస్య భోగనిష్ఠ
పానవృత్తిమత్ప్రాణనిష్ఠస్యాన్నపానగ్రహణలక్షణస్యచ భోగస్యా, ప్రసన్నసాగ్ధ్య
సిద్ధ్యర్థం సృష్టిమఖిథాయేదానీంసంసారిణం భోక్తారంపర్యయియం ప్రస్తుతస్యసం
విచారాంశందర్శయితుం సశ్చక్షతేతివాక్యంవ్యావృత్తి (సపహయితి) పురస్య,
పారాణం- పురవాసినాం, తత్పాలయితృణాం- రాజనియంత్రాధికారిణాం, స్థితి

ఉ— మద్య తేస్యాదితి

శం. కారేణేతి వితర్కయన్. ఇదం మద్య తే- మామస్తరేణ పురస్వాని నమ్. యదిగం కార్యకరణసంజ్ఞాతకార్యం వక్ష్యమాణం - కథంను ఖలుమామస్తరేణస్యాత్ పరార్థం సత్. యదివాచా ౭భివ్యా హృతమిర్యాది తేవలమేవవాగ్వ్యవహరణాది - తన్నిరర్థకంన కథ్యనభవేత్ - బలిస్తుత్యాదివత్. పారవద్యాదిభిః ప్రయుజ్య మానంస్వావ్యర్థం సత్తత్సామినముస్తరేణ-అసత్యేనపంపిమిని. తద్వత్. తస్మాత్తయాపరేణస్వామినా ౭భిస్తాత్రాకృతాకృతఫల

సమాం- తత్తుల్యమన్నమిత్రాం- అన్నాభీనాం సంజ్ఞాతస్థితింవృత్త్యత్యన్వయః కృ త్వేత్యుపక్షణం లోకాదీస్సంస్థాపితద్రవ్యం సహజానుభూతావాక్యాన్వయా నా (యదిగమితి) (పర్యవసానితి) * వాచాభివ్యాహృతమిర్యాదివాక్యన్వ యానామిర్యాహరణాదికర్తవ్యత్వః హేతుగన్వితమిదం శబ్దార్థస్యైవమిదం (పరా ర్థంసమితి) పరాధర్మాత్వాత్పరాధీనం మాప్నోతేకథంసాగ్దిత్యర్థః అస్మిన్పరాధస్య క థం శబ్దసాచిత్యంవలంబితమానా (యగితి) తేవలం- హేత్వరహితంవాక్యాహరణా దియత్- తస్మిన్కథ్యనభవేత్- విషయోదవసథవేదిత్యన్వయః త్రైవిధాతః (నిక ర్థకమితి) అర్థయత్యర్థః- పరాధీనతే అర్థయతాపురుషః తద్రహితమిర్యానా. అర్థయతాహిపురుషః స్వస్వసహజానానీద్యర్థగ వాగాదికంపేరయతి - అదిభావే ప్రేరకానావాద్యాగ్వ్యవహారణాదీనభవేదిత్యన్వయః- అర్థః- ప్రయోజనం అస్మిన్ ౭భావేతస్యాన్వయత్వాగావాన్నిష్ప్రయోజనంసత్తత్సభవేత్- ప్రయోజనప్ర యయోక్తత్వాత్సర్వప్రప్రగితి తత్రాప్యస్థానః (యదిగమితి) పరాధేవవిష యానా (పారేతి) * త్రయధాశిష్టోద్యమ్య- యథాపారాధిభిః ప్రయోజ్యమా నంబల్యంత్యాదికం సామినముస్తరేణసభవేత్- తద్వదిత్యన్వయః సామినము నరే కీర్త్యన్వ్యాఖ్యానం (అసత్యేవేతి) విచారస్య ఫలమానా (అసాదితి) సరేణ- అగ్ధాబస్యేన సామినా- అగ్నినా పాగాదివ్యవహారకృతేనపారాధానా అభిస్తా త్రా- వాగాదిప్రేరకేణ అభిస్తాతృత్వంచ - అయస్కాన్వయచేరినస్య సన్నిధాన మాప్రసేవసాక్షియో- సవాహరణత్వానా (కృతేతి) కృతాకృతయో న్నత్యల

శం. సాక్షిభూతేనభోక్త్రాభవితవ్యం పురస్యేవశాజ్ఞా. యదినామైత
త్సంహతకార్యస్యపరాధత్వంపరాధినత్వేతనమస్తరేణభవేత్పు
రపారకార్యమివతత్సామినమస్తరేణ (అధకోఽహం) కింస్వ
సూపకస్యవాస్వామీ. యద్యహం కార్యకరణసంజ్ఞాతి మనుప్రవి
శ్యవాగాద్యభివ్యాప్యతాదిఫలంనోపలభేయింరాజేన పురమాపి
శ్యాధిక్రత పురుషకృతాకృతావేక్షణం- నకిశ్చిన్నానుయంసంస్క
వం సూపశ్చేత్యధిగచ్ఛేద్విచారయేత్. వివర్యయేతుయోఽయం

ఆ. నృచేత్వర్థః. ఫలసాక్షిత్వమేవభోక్తృత్వమపీత్యాహ (భోక్తృతి) (రాశ్చితి)
అస్యఇతిపదాధ్యాహరేణఇతికుక్షతేతిపూర్వజాన్వయః ఏవం వాగ్వివహరణా
దికార్యసిద్ధ్యర్థంమయాప్రవేష్టవ్యమిత్యుక్తా ఆత్మస్వరూపబోధార్థమయం . (స
వేష్టవ్యమితివక్తృం సకుక్షతయదివాచాభివ్యాప్యతమిత్యాద్యధోహమిత్వ స్యం వా
క్యం. తత్ప్రవేశప్రయోజనకథనార్థత్వేన కథంబ్విదమితివాక్యతుల్యత్వాత్సకటితం
కతరేణేతివాక్యేనవ్యవహితమపీహైవాకృప్యవ్యాచక్షే (యదినామేతి) సంజ్ఞా
స్య వాగాదిలక్షణస్య కార్యస్యపరాధత్వం- పరోపకారరూపాభివ్యాహరణాదికా
రిత్వంపరాధినం-ఉపకారభాజమస్తరేణభవేదిత్వర్థః అనేనయదివాదైవకేవలం .
2-భివ్యాప్యతంభవేదిత్వేనకారాధ్యాహరేణవాక్యం యోజితం ఏవము ఇదత్రాపి
యదిప్రాజేనైవాభిప్రాచితంభవేదిత్వాదిద్రవ్యవ్యం అప్రప్రాచితం - అప్రప్రాచితం
భ్యసానితం- అస్తర్గతం. భక్షితమిత్వర్థః ఆత్మమేవవాక్యార్థంస్పష్టిరణోతి (య
ద్యహమిత్వాదినా) (అయంసన్నితి) అయమాత్మా2-స్య, సవివరూపశ్చే, ల
నాధిగచ్ఛేదిత్వర్థః. అప్రవేశే స్వస్యాధిగమానస్యాదిత్వార్థాప్రవేశేతుసో2-స్య
ప్రవేశఫలమాహ (వివర్యయేత్పితి) ప్రవిశ్య అభివ్యాప్యతా గురులక్ష్యే
త్వర్థః. సంవేదనరూపసంశ్చేత్యధిగ నవ్యోఽహంస్యామిత్వస్వయః వేదనరూపత్వ
ముపపాదయతి (యో2యమితి) యో2యంవాగాద్యభివ్యాప్యతాదివేద- స
సంవేదనరూపఇత్యధిగ నవ్యోఽస్యామిత్వస్వయః. నచవేదితుః కథంవేదనరూపత్వం
తివాచ్యం- వేదితురవేదనరూపత్వే తస్య వేదనా నైరకర్మత్వంచాద్యం. తస్మిన్
దనేవేదితైవకర్తృచేత్- ఏకస్మిన్వేదితరికర్మత్వంకర్మత్వౌవిరుద్ధంప్రసజ్యేగ
అన్యోవేదితాకర్తృచేత్- తస్యావ్యవోవేదితేత్యనవన్ధాస్యాదితి వేదితురేవవేదనరూ

ఉ— సుశుక్షతకతరేణప్రపద్యాఇతి సుశుక్షత యదివాచా
 ౭భివ్యాహృతంయదిప్రాణేనాభిప్రాణితం యదిచక్షు
 పాద్యక్షం యదిశ్రోత్రేణ శ్రుతం యదిత్వచాస్పృ
 ష్టం యదిమనసాధ్యాతం యద్యపానేనాభ్యాపానితం
 యదిశిశ్నేనవిస్ఫుష్టమదకో౭హమితి॥ ౧౧

౩౦. వాగాద్యభివ్యాహృతాదీద మితివేద - ససన్నితిసంవేదనరూప
 శ్చాధిగస్తవ్యో౭హంస్యాం- యదగ్ధమిదంసంహతానాంవాగా
 దీనామభివ్యాహృతాది. యథాస్తవ్యుకుడాదీనాం ప్రాసాదాది
 సంహతానాంస్వావయవైరసంహతపరార్థత్వం- తద్వదితి. ఏవ
 మీక్షిత్వా౭తః (కతరేణప్రపద్యాఇతి) ప్రపదచ్చిమూగ్ధాచా
 స్యసంస్థాతస్యప్రవేశమార్గా. అనయోఃకతరేణ మార్గేణేదంకా
 ర్యకరణసంస్థాతలక్షణం పురంప్రపద్యై- ప్రపద్యేయమితి. ౧౧

ఆ పత్వంసిధ్యతి అతఏవ శ్రుత్యంతరే * దూవేదేదం జిహ్వాణీతి సలత్తేతి శ్రుత్య
 ఘ్రేయ హ్రాణవేదనస్యాత్మత్వము క్తమితిభావః తస్య వేదనరూపత్వేప్రమాణము
 క్త్వాలస్తిత్వేప్రమాణమాహ (యదగ్ధమితి) సంహతానాంవాగాదీనామభివ్యా
 హృతాదియదగ్ధం- సో౭న్యోవాగాదిభిరసంహతఃసంశ్చేత్యధిగస్తవ్యఇతి పూర్వేణా
 న్వయః సంహతానామసంహతపరార్థత్వేద్యస్తాస్తమాహ (యథేతి) ఏతదుక్తం
 భవతి- వాగాద్యభివ్యాహృతాదిస్వాసంహతపరార్థంభవతుమర్హతి- సంహతత్వాత్
 కుడాదివత్ప్రాసాదాదివచ్చేతి. తద్వదితీత్యనంతరం శ్రుతిగతంసుశుక్షతేతిపదంద్ర
 ష్టవ్యం భాష్యేతుస్సప్తతయాత్యక్తం ప్రయోజనద్వయవశాత్ ప్రవేశస్యకర్తవ్య
 త్వేనీచ్ఛే ప్రవేశద్వారవిచారస్యావసరఇతి ఇదానీంసుశుక్షతకతరణేతివాక్యంవ్యా
 చక్షే (ఏవమీక్షిత్వేతి) (అతఇతి) యతః ప్రవేశస్య వాగాదివ్యవహరేనీద్ది
 గ్భత్వరూపబోధత్వేతి ప్రయోజనద్వయసిద్ధ్యర్థంకర్తవ్యత్వం-అతఇత్యర్థః అన్యసి
 తిహారేశరీరస్యాస్తేప్రపద్యేఇత్యన్వయః కతరణేతిపదంగృహీత్వాతద్వాన్యభ్యాతుం
 మార్గద్వయందర్శయతి (ప్రపదచ్ఛేతి) ఇదానింగృహీతంపదంవ్యాఖ్యాని (అగ
 న్మూరతరేణేతి) ప్రపద్యేయమితిల్పనంతరం శ్రాతంసుశుక్షతేతిపదంద్రుష్టవ్యం ౧౧

ఉ— సపతమేవసీమానంవిదాన్యైతయాగ్వా
రాప్రావద్యత సైషా విదృతిర్నామద్యా

౨౦ ఏవమీక్షిత్యానతావన్నద్భృత్యప్రాణస్య మమ సర్వాథాభి
కృతస్యప్రవేశమార్గప్రపదాభ్యాసభఃప్రపద్యే. కింతస్య. పా
శేష్యాదస్య మూర్ధానం విదార్యప్రపద్యయమితి లోకఇవేతి
కారీయశ్చశ్వరఃప్రప్తా- ఏతమేవ మూర్ధసీమానం- లేశవిభాగా
వసానంవిదార్య- భిద్రంకృత్వా ఏతయాద్వారా - మూర్ధేణేషు
లోకం- కార్యకరణసంస్థాతం ప్రావద్యత-ప్రవివేశ. సేయింతు
ప్రసిద్ధాద్వాః - మూర్ధని వైలాదిభారణకాలే తద్రసాదిసంవేద
నాత్ సైషా. విదృతిః- విదారితత్వాద్విదృతిర్నామప్రసిద్ధాద్వాః

అ. అనన్తరం సహజతయదివాచేత్వాదివార్యంపూర్వమేవవ్యాఖ్యాతమితిలగు
న్తరం సమిరమేవ సీమానమితివాక్యం వ్యాఖ్యాతుం తదవేషితమాహ (ఏవమీక్షి
త్వేతి) పర్యాలోచ్యేత్యర్థః భృత్యస్యప్రవేశమార్గేణస్వాదిశఃప్రవేశోఽనుగీ
త్యనేనైవమూర్ధేణప్రవేశం నిశ్చితవానిత్యాహ (సతావదితి) (అన్యేతి) విదృ
త్యేత్వేత్తః. ప్రపద్యేయమితిత్వనన్తరం నిశ్చిత్యేతిశేషః ఏవమివేషితయాగ్వా స
వితమితివాక్యంవ్యావృత్తే (లోకఇవేతి) ఏవమీక్షిత్యామూర్ధానంవిదార్య ప్రప
ద్యేయమితి నిశ్చిత్యేమం సన్ధారం ప్రావద్యత ఇర్వస్వయః సమ * సవనైపుగా
షేప్రాణాః * సప్రవైర్జణ్యాఃప్రాణాః ద్వావిర్వాజ్ఞా * సపద్వాచేపురేదేహి
త్యానిమ ద్వాదశవకంప్రసిద్ధం - నమ మూర్ధనిద్వారానరమిత్యాశ్చక్రప్రత్యక్ష
రః * తమూర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతిశ్రుతితశ్చ రస్య ప్రసిద్ధేర్నైవమితివాక్యం
నైషేతివాక్యం తద్వ్యావృత్తే (సేయమితి) ప్రత్యక్షతఃప్రసిద్ధిం నైషేతి స
దాధ్యాం దర్శయతి (మూర్ధనితి) మూర్ధనిచరం విషవృక్షతైలంది భారణకాలే
తిత్వాది తద్రససంవేదనం దృశ్యతఇతిసాద్యాః ప్రత్యక్షతః ప్రసిద్ధేత్యర్థః. సకేవగ
ద్వారఃప్రత్యక్షతవినప్రసిద్ధిః - కిన్తు తస్యాః విదృతిరినామ్నాపిసిద్ధిరిత్యాహ (విదృ
తితితి) అనేనేశ్వరేణ స్వప్రవేశార్థ మసాధారణతయా- విదారితత్వాన్న భృత్య
స్థానీయచక్షురాదిప్రవేశద్వాన్తస్యహ * సవనైపుగాషేప్రాణాఇత్యాదిపూర్వో :

ఉ— ప్రదేతన్నాస్థనం తస్యత్రయ ఆవసథాః

౩౦ ఇతరాణితు శ్రోత్రాది ద్వా రాణిభృత్యాదిస్థానీయ సాభారణ
మాగ్ధ త్వాన్నసహృద్ధిని-నాన్ద హేతూని. ఇనంతుద్వారంపరమే
శ్వరస్యైవ కేవలస్యేతి తదేతన్నాస్థనం- నద్దనమేవ నాద్దనమితి.
దైన్యంఛాస్తనం. నద్దస్య నేనద్వా రేణ గత్వాపరస్మిన్ బ్రహ్మణీ
తి. తస్య- ఏవంసృష్టౌ ప్రవిష్టస్య జీవేనాన్తనారాజ్ఞ ఇవ స్వం
సంగంశ్రయ ఆవసథాః- జాగరితకాలే ఇద్వియస్థానం దక్షిణం
చతుః, స్వప్నకాలే ఉత్తరః, సుషుప్తకాలే ఇదంహృదయాకా
శ, మిత్యేతత్. వక్ష్యమాణావాత్రయ ఆవసథాః- పితృశరీరం,

౩౧. శ్రోతిమి పరిగణితమిమ్యం ప్రభవత త్రాతప్రసిద్ధింపర్వం తదేతన్నాన్దనమితివాక్యం.
౧౫౧౧ దేవనాన్దనం - నాన్దానీల్యుమిరి కృత్వా వ్యావహ్ని (ఇతరాణిత్వతి)
(సహృద్ధిని) సహృద్ధి - ఆనందోయేషుతానీతివిగ్రహః. హేతుశబ్దంఛావద్ర
నానాన్దీర్వ్యతనన్దం ప్రతిహేతుత్వం యేషామిరి బహువ్రీహిణాహేతూనీతినపుం
సకర్వం ద్విర్వ్యత. (నద్దస్య నేనద్వా రేణ గత్వేతి) అనేన * తయోధ్యమాయ
స్సహృదత్వమేతిత్రాత్రా ప్రసిద్ధిద్వితా ఈశ్వరస్యైవం ప్రవేశముత్వా తస్యైవ
పూర్వో హేతూర్వకరణసహృతోపాధికసంసారమాహ (తస్యేతి) ఏవం పురంసృ
శ్వాజీవేనాన్తనారాజ్ఞ ఇవ తస్యరాజ్ఞ ఇవత్రయ ఆవసథాః- రీడాస్థానానీత్యన్ద
యః. తాస్యేవాహ (జాగరితేతి) (చతుః) చతుర్లోకమిత్వర్థః. (మన
జిరి) మనసోఽధికరణం కర్ణస్థానమిత్వర్థః. * కర్ణస్వప్నసహృదిశేతితి శ్రుతేః.
(హృదయాకాశమితి) హృదయావచ్చిన్న భూతాకాశ ఇత్వర్థః యద్యపి బ్ర
హ్మణ్యేవ సుషుప్తా జీవోవ రతే * సతాసోమ్యతదాసహృద్ద్యుక్తుతేః - తథాపి
సహృదోఽపి హృదయాకాశేఽవస్థానాత్తత్సహృద్ద్యోఽపి తస్మిన్నేవ రతత ఇతి
రథోఽన్దం అన్యథా హృదయాకాశశబ్దేనైవ దహరాధికరణన్దాయేన బ్రహ్మణిథా
నే తస్యత్రయస్వప్నా ఇతి వక్ష్యమాణ స్వప్నతుల్యత్వానుపపత్తిరితి. అతఏవచ
యైద్రరమాహ (వక్ష్యమాణావేతి) తానేవాహ (పితృశరీరమితి) నను * ఆ
నానాన్దాదిమేకవివేచ్యద్వితీయత్వేనోఽన్దస్య కథమావసథానాం దూగభిత్వాశక్య

ఉ— త్రయః స్వపా అయమావసథోఽయమావసథోఽ
యమావసథఇతి॥ ౧౨

౪౦. మాతృగర్భాశయః, స్వప్నశరీర, మితి. (త్రయఃస్వపాః)
జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తాఖ్యాః. ననుజాగరితం ప్రబోధరూపత్వాన్ని
స్వప్నః. నైవం- స్వప్నఏవ. కథం. పరమార్థస్వాత్మప్రబోధా
భావాత్, స్వప్నవదసద్వస్తుదర్శనా, చ్చ. అయమేవావసథశ్చ
తేషుర్దక్షిణం ప్రథమః. మనః ఆస్తరంద్యతీయః. హృదయాకాశస్త్రో
తీయః. అయమావసథ ఇత్యుక్తానుకీర్తనమేవ. తేషుహ్యయమా
వసథేషు పర్యాయేణాత్మభావేన వర్తమానోఽవిద్యయాదీర్న్యకా
లంగాథం ప్రస్తుతఃస్వాభావిక్యానప్రబుధ్యతేలనేకశతసహస్రా
నర్థసన్నిపాతజడఃఖముహుర్ముహురభిఘాతానుభవై రపి. ౧-౨

ఆ. అవసథానాం పృషాత్వాన్నపారమార్థికాద్వితీయత్వాదాగతివిత్తం త్రయః స్వ
పాః ఇత్యుక్తం తద్వ్యాచక్షే (త్రయఃస్వపాః ఇతి) స్వప్నరుత్వా దిగ్గర్థః
జాగ్రదిత్యుపలక్షణం పితృదిశరీరత్రయశ్చేత్యపి ద్విధ్యం తేషాం స్వప్నరు
త్వత్వంనాస్తీతిశంకతే (నస్తితి) అత్రాపి శరీరత్రయముపలక్షితం అర్చ్యం
బోధస్య స్వప్నప్రతిబోధతుల్యత్వాత్ స్వప్నత్వమేవేత్యాహ (నైవమితి) తథా
ప్రసిద్ధిర్నాస్తీతిశంకతే (కథమితి) అవివేకినాం తథా ప్రసిద్ధ్యభావేఽపి వివేకి
నాం తల్లక్షణజ్ఞత్వా తథా ప్రసిద్ధిరస్తీత్యాహ (పరమాగ్ధితి) వస్తుతత్త్వం
తథానేనాసద్వస్తుప్రతిభాసః స్వప్నఇతిలక్షణం జాగరితమపి తథాభూతమేవ,
హృస్వరూప తిరోధానాదవిద్యమానజగత్ప్రతీతేశ్చేత్యర్థః ఆస్తరంయననః- తస్
ద్వితీయఆవసథఇత్యన్వయః. అయమావసథఇత్యాదిసార్థాశరణోద్యతే- ప్రాసా
దభూమికావదుపర్యథోభావేన స్థితాపివచయ్యరాదయాఽఙ్గుళ్యానిర్దిశ్య (సుధర్మస్యన్ది
బాహ్యవసథక్రాంతివారణాయేత్యాహ (అయమావసథఇత్యుక్తానుకీర్తనమేవేతి)
నన్వావసథశబ్దస్య గృహవిశేషవాచినః కథమత్యేదిమ ప్రయోగఇత్యాశ్చ సత్య
స్థితస్తేవైతేషు స్థితస్యదీర్ఘనిద్రాదర్శనా, నైవ సుఖసుప్తస్తేవ శీఘ్రప్రబోధాదర్శ
నాత్, గౌణ్యావృత్త్యావసథత్వమాహ (తేషుహ్యయమితి) స్వాభావి- స్వాభావి
యేత్యన్వయః. అనుభవై రపిత్యనస్తరంజ్యేతేషాంసథాఇత్యుక్త్యన్వయః ౧-౩

ఉ— సజాతోభూతాన్యభివ్యైకుత్

శం (సజాతభితి) (సః) కదాచిత్ పరమకారుణికనాచార్యే
కాన్తజ్ఞానప్రబోధకృచ్ఛబ్జకర్యాం వేదాంతమహాభేర్యాం తత్క-
ర్ణిమూలతాడ్యమానాయాం సపతమేవ- సృష్ట్యాదికర్తృత్వేన
ప్రకృతంపురుషం- పురిశయానమాత్మానం బ్రహ్మ- బృహత్తమం
అంతతకారేణై కేనలుప్తేనతతతమం- వ్యాప్తతమం-పరిపూర్ణమా

అ జాగరితాదికంభూతకార్యస్య కార్యకరణసంఘాతస్యధర్మః- నత్వాత్మనః- త
ద్భిన్నస్వాపి తస్మిన్స్తాదాత్మ్యాభిమానాత్తద్ధర్మవత్త్వమితివక్తుం సజాతభితివాక్యం
తద్వ్యాచక్షే (సజాతభితి) భూతాన్యేవాభిముఖ్యేన - తాదాత్మ్యేన వ్యాక-
రోత్- వ్యక్తంజ్ఞాతవాను క్తవాంశ్చ మనుష్యైఃకాం కాణాంకాం సుఖ్యహ మి-
త్యాది ప్రకారేత్యర్థః తథాచ శ్రుత్యంతరం * అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవి-
శ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీతి నను వ్యతిరిక్తాత్మజ్ఞానేసతి కథముక్తతాదాత్మ్యగ్ర-
మభిప్రాయాత్కావ్యమా శ్రుతిః (కిమిహాన్యమితి) ఇహ- అస్మిన్కాలేరేలస్యం - వ్య-
తిరిక్తమాత్మానంవాచదిషత్కమితికావ్యావోక్తవానిత్యర్థః సజాతవానిత్యపి ద్రష్ట-
వ్యం. ఇతిశబ్దోయస్మాదత్యర్థే యస్మాదేవం- తస్మాదభివ్యైకుడితి. అభ్యారోపక-
రణసమాప్త్యర్థోవా. ఇదంవాక్యంభాష్యకారైః స్పష్టత్వాదుపేక్షితం లేఖకవో-
షాత్పతితంవా ఏవమభ్యారోపం ప్రదర్శయతస్యాపవాదార్థం సవితమిత్యాదివా-
క్యంవ్యాచక్షే (సకదాచిదిత్యాదినా) యద్వా - సజాతభితివాచకవాదః. త-
స్మిన్కాలేపక్షేఏవంయోజనా-భూతానివ్యాకరోత్- విచిన్త్యాకరోత్ కిమేషంస్వతస్స-
త్తాన్యై- సవేదివిచారితవానిత్యర్థః. విచార్యచకిమస్యం- ఆత్మవ్యతిరిక్తం స్వతస్స-
త్తానంవాచదిషత్- వదిష్యమి నకిన్చిదవ్యాప్తవ్యతిరిక్తం వక్తుంశక్తోమితి నిశ్చిత-
వానిత్యర్థః ఏవం పదార్థభేదసవతోవాక్యార్థజ్ఞానమాహ (సవితమితి) * ఆ-
చార్యవాక్ పురుషవేదేతిశ్రుతేః తేనవిద్యాస్వతోవాక్యార్థజ్ఞానం నసమ్యవతీత్యభి-
ప్రేత్యాహ (పరమేతి) (వేదాంతేతి) ఉపనిషత్కాన్తసముదాయస్యభేరిస్తానీ-
యత్వం. తద్గతానాం * తత్త్వమనీత్యాదివాక్యానాంప్రబోధజనకశబ్దత్వమితిజ్ఞే-
యం. (పురిశయానమితి) మూర్ధన్యయాద్యారాప్రవిశ్యతిశేషః. (లుప్తేనేతి)

ఉ— కిమిహాన్యంవావదిషదితి సపతమేవపురుషం బ్రహ్మ
తతమమపశ్య దిదమదర్శమితి ॥ ౧౩

తస్మాదిదన్దో నా మేదన్దోహవై నానుతమిదన్ద్రం
సన్తమిదన్ద్రమిత్యాచక్షతే పరోక్షేణ పరోక్షప్రియా
ఇవహిదేవాః పరోక్షప్రియాఇవహిదేవాః॥... ౧౪

ఇతి తృతీయఃఖండః.

ఇత్యైతరేయే ద్వితీయే ఆరణ్యకే చతుర్థాఽధ్యాయః

ఉపనిషత్సు ప్రథమోఽధ్యాయః.

ఓమ్ తత్సత్.

ॐ

శం. కాశవత్ ప్రబుధ్యప్రపశ్యత్. కథం. ఇదం-బ్రహ్మమమాత్మనఃస్వ
రూపమదర్శం-దృష్టవానస్తి. అపహాఇతివిచారణాద్ధాన్యతః ౧౩
యస్మాదిదమి త్యేవ యత్సాత్మాదపరోక్షాద్బ్రహ్మసర్వాదైరి
మపశ్యత్ - నపరోక్షేణ - తస్మాదిదంపశ్యతీతి ఇదన్దోనావాపరి
మాత్మా. ఇదన్దోహవై నాను- ప్రసిద్ధోలోకశ్చక్షరః. తమేవం
ఇదన్ద్రంఇదన్ద్రమితి పరోక్షాభిధానేనాచక్షతే బ్రహ్మవిదః సంస్య
వహారాథంపూజ్యతమత్వాత్ ప్రత్యక్షనామగ్రహణభయినాత్.
తథాహి (పరోక్షప్రియాః) పరోక్షనామగ్రహణప్రియాః ఇ

ఆ. తేన సహేత్యర్థః కింపరోక్షతయాజ్ఞాతమితిపుచ్చరి (కథమితి) అస్య స్వరూప్య
ప్రఖ్యాపకేనవాక్యేన తస్మాదపరోక్షత్వమాహ (ఇదమితి) ఇరిద్రిం ప్రసేద్యమా
హ (అపహాఇతి) విచారణాపూర్వమితి విచారణార్థ ముచేర్చితాతత్వాత్
పుత్యాసమ్యక్సృజ్మాజ్ఞాతంసతేతి విచార్యసమ్యక్జ్ఞాతమితి నిర్నిత్యాపహాఇతి స్వస
కృతార్థత్వం ప్రఖ్యాపితవానిత్యర్థః- ౧౪

తస్యేదన్ద్రనామ ప్రసిద్ధాపి తస్య జ్ఞానస్వాపరోక్షత్వ మితివస్తుం రహ్మాదిద
ద్ర్వితివాక్యం. తద్వాచిచ్ఛే (యస్మాదితి) యస్మాత్ సర్వాన్తరం బ్రహ్మణద

శం వ- ఏవహి - యస్మాద్దేవాః. కిముసర్వదేవానామపిదేవోమహేశ్వరః. ద్విర్వచనంప్రకృతాధ్యాయ పరిసమాప్త్యర్థమ్. ౧౪
ఇతి తృతీయఖణ్డభాష్యమ్.

అస్మిన్నధ్యాయే ఏషవాక్యార్థః - జగదుత్పత్తిస్థితిలయకృగ సంసారిసర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః సర్వవిత్ సర్వమిదంజగత్ స్వతా స్వత్వ స్వ స్వరమనుపాదాయైవాకాశాదిక్రమేణసృష్ట్యాస్వాత్మ ప్రబోధనార్థం సర్వాణిచ ప్రాణాదిమచ్ఛరీరాణి స్వయంప్రవి

ఆ. మిత్యపరోక్షం-ప్రత్యగాక్షేత్యేవాపశ్యదిత్యస్వయః. కథమిదన్యనామత్వం లత ఆహ (ఇదన్తో)నావాఇతి) నను • ఇన్తో)మాయాభిరత్యాదా విన్ద్రప్రసిద్ధర్న త్విదన్ద్ర ఇత్యతఆహ (తపేమమితి) ఇదన్ద్రన్ద్రైవసతః పరోక్షత్వార్థం అక్షర లోపేనేన్ద్ర ఇత్యాహురిత్యర్థః పరోక్షేప్రయోజనమాహ (పూజ్యేతి) పూ జ్యానాం పరోక్షతన్మైవ నామవక్రవ్య మిత్యశ్ర ప్రమాణమాహ (తథాహితి) (దేవాఇతి) పూజ్యాఇత్యర్థః అతఏవాచార్య, ఉపాధ్యాయ, ఇత్యుక్తావేవ ప్రీతిం కుర్వన్తిలోకే- నతు విష్ణుమిత్రాదినామగ్రహణఇతిభావః. నామ్నఃపరోక్ష ప్సంనామ-యథార్థనామ్నో రూపాదరకరణేనస్వరూపాచ్ఛాదనమితిశ్లేయమ్ ౧౪

ఇతి తృతీయఖణ్డ భాష్యటీకా

అస్మిన్నధ్యాయే లక్ష్యకర్తవ్య, లోకపాలసృష్ట్య, శనాయా పిపాసా సంయో జనా, దీనాంబహునామగ్ధానామ క్తత్వాత్ సర్వేషామపి వివక్షితత్వ శక్తావారణా యదవివక్షితసగ్ధమాహ (అస్మిన్నితి) సర్వేషామపి శరీరేష్వేకఏవాత్మా, సమిపపర శేష్వర, గృహిత్వహుణ్ణాం గృహితత్వబాధః (వాక్యార్థఇతి) వివక్షితఇతిశేషః భద్ర మయమేవాగ్ధో వివక్షితఇత్యాశబ్ద్య పూర్వసప్తర్భ పర్యలోచన యేత్యాహ (జగదిత్యాదిసా) యద్యపి లోకాదిసృష్ట్యా అన్నసృష్ట్యాబోత్పత్తిస్తీతీ ఏవోక్త- తథాపున్యత్పత్తిస్థితుప్రాయోగ్యాత్ ప్రళయోపసృక్తప్రాయఇతిలయకృదిత్యుక్తం లోకపాలనం సేవంభోక్తృల్యోక్త్యా అసంసారిత్వక్తం సామాన్యతస్సర్వంజా నాతీతి సర్వజ్ఞః విశేషత్వ- సర్వప్రకారేణాపిసర్వంజానాతీతిసర్వవిత్. సృష్టేవ ర్వశ్చేన జగత్తత్కార్యత్వాత్తద్వ్యతిరేకేణ నాస్తీత్యుక్తాప్రత్యగాక్షేన నదభేద మిహ (స్వాత్మేతి) నకేవలం ప్రవేశోన్ద్రైవ తదభేదః- కిన్తు తదభేదభావోక్త

శం. వేశ, ప్రవిశ్యచ స్వమాత్మానం యథాభూతమిదం బ్రహ్మస్థీతి
సాక్షాత్ ప్రత్యబుధ్యత, తస్మాచ్ఛ సవస్థర్వశరీరేష్వేక ఏవా
త్మా-నాన్యభితి. అన్యోఽపి సమతత్వాబ్రహ్మస్థీత్యేవంవిద్యాదితి.
* ఆత్మావాదమేకపవాదరూపేత్ * బ్రహ్మతత్వమమితిచోక్తం.
అన్యత్రచ. సర్వగతస్య సర్వాత్మనోవాలాగ్రమా త్రమప్యప్రవి
ష్టంనా స్థితకథంసీమానంవిదార్య ప్రావద్యత పిపీలికేవ సుషిరం.
నన్వత్యల్పమిదంచోద్యం-బహుచాత్రచోదితవ్యం. అకరణస్సన్నీ
క్షత, అనుపాదాయకిజ్ఞిగ్లోకానసృజత, అద్భుతఃపురుషం సము
ద్భృత్యామూర్ఖయత్, తస్యాభిధ్యానాన్ముఖాదినిర్భిన్నం, ముఖా
దిభ్యోఽపి గాఢ్యదయో లోకపాలా, ప్రేమాజ్ఞాశనాయాది సం

ఆ. శ్చేత్వాహ (ప్రవిశ్యచేతి) (ప్రత్యబుధ్యతేతి) యస్మాత్ సర్వశరీరేష్వేక
వైవప్రవేశఉక్తః, యస్మాచ్ఛ ప్రవిష్టస్య బ్రహ్మతయాజ్ఞానముక్తం, తస్మాత్
సర్వశరీరేష్వేకఏవాత్మా, సదసర్వజ్ఞః సర్వరవివ- నాన్య, ఇత్యేకవాక్యాధోవివ
క్షితభితి పూర్వేణాన్వయః. * సమతత్వేతివిద్యాదితి సంహితోపనిషత్సతవాక్యశేషా
ఽప్యేతమేవార్థమాపేత్వాహ (అన్యోఽపి) (సమభితి) సర్వభూలేష్వేక
ఇత్యర్థః. * సచక్షతేత్వాది సర్వార్థదయమగ్నః ప్రతీయతఇత్యుక్తంపూర్వం - ఇ
దానీముపక్రమాపసంహారాభ్యామప్యేకపవాదః ప్రతీయతఇత్యాహ (ఆత్మావా
దభితి) * సదేవసోమ్యేదమగ్రరూపేత్ * తదేతచ్ఛ్రవ్యపూర్వమిత్యాదాచాద్విధి
యత్వముక్తమిత్యాహ (అన్యత్రచేతి) ప్రవేశవాక్యాదార్యసవత్వముక్తం.
తదయుక్తం - తవైవాసజ్ఞతార్థత్వాదితశ్చరే (సర్వగతస్యేతి) అశరీరత్వా
ద్విదారయిత్యుక్తం, సర్వగతత్వాత్ప్రవేశ, శ్చ ససజ్ఞచ్ఛతదర్శనః. ౩౦. ప్రతీయ
మానార్థేఽసజ్ఞతత్వం - ఉతవివక్షితార్థ. ఆద్యేసర్వస్యాప్యసజ్ఞతార్థత్వేనసర్వస్యా
ప్యప్రామాణ్యంస్యాత్. నచవేదన్వతమ్యుక్తమిత్యాహ (సన్నిధి) చక్షురాదికరణైరీ
క్షణంప్రసేధం, మృదాద్యపాదానవతపివస్పృశ్యత్వం, హస్తాభ్యామేవసముద్ధరణ
సంమూర్ఘనే, ఇత్యశరీరస్య తదసజ్ఞతం. శస్మాదినామూర్తేనవిదారణం- నత్వమా
రణాం. ముఖాదిభ్యోఽగ్నాద్యుత్పత్తౌ తస్య దాహాదిహిస్యాత్. చూర్తనైవ్యా

మోజనం, తదాయతనప్రార్థనం, తదర్థంగవాదిప్రదర్శనం, తే
 యథాయతనంప్రవేశనం, సృష్టస్యాన్నస్య పలాయనం,
 చాగాదిభిస్తజ్జిఘృతౌ, పతత్సర్వంసీమావిదారణప్రవేశసమమే
 ర. అస్తు తర్హి సర్వమేవేదమనుపపన్నం. న-అత్రాత్మావబోధా
 మాత్రస్యవివక్షితత్వాత్ సర్వోఽయమర్థవాద ఇత్యదోషః.
 సూర్యావివక్షామహిమాయావీదేవః సర్వజ్ఞఃసర్వశక్తిఃసర్వ
 మేతచ్ఛరాచరం. సుఖావబోధప్రతిపత్త్యర్థం లోకవదాఖ్యాం

ప్రసంగమోజనంకర్తంశక్యం- నాశనాయాదేరమూర్తస్య అగ్నిదీనాం శరీర
 యైఃపూర్వంప్రార్థనాయాలయాః తదాగవాదిశరీరాభావాత్, స్వయంచాశరీ
 త్వా, దానయనాయాః తేషామశరీరత్వాదమూర్తత్వాత్ ప్రవేశానుపపత్తిః.
 న్నస్యాచే, స్వపలాయనానుపపత్తిః వాగాదీనాం హస్తాదివద్వస్తాదానానా
 ధ్యాయత్ తైః తజ్జిఘృతౌనుపపత్తిః. అత సర్వమసజ్జతార్థమిత్యర్థః. తర్హి సర్వమ
 మాణమస్త్వితిశ్చిచ్ఛక్తి (అస్త్వితి) వివక్షితార్థవిషంభుత్వైః * ప్రజా
 తిరాత్మనోపాముదభిదదిత్యాదీనామివ ప్రామాణ్యసగ్, వేనాప్రామాణ్యంనకస్య
 దపియత్తం వివక్షితార్థేనాసజ్జతిరితిద్వితీయందూషయతి (నేతి) లోకేస్వ
 దమేవద్వారంశ్చత్వానేకేషుగృహేషుప్రతిస్థితస్యదేవదత్తవైకత్వదర్శనాత్తద్వ
 దాత్మనవికత్వమితిబోధయితుంవిదారణప్రవేశనేతిచ్యోతే నతు సోఽర్థో వివక్షి
 తః- వివక్షితార్థైకత్వబోధద్వారతమూర్తత్వాత్. ప్రాశస్త్యార్థద్వారతయోక్తవపో
 ననాదివదర్థవాదఇత్యర్థః. అసతవప్రవేశాదేరిహాక్షిర్యక్తీకృత్య తస్యగుణా
 వాదత్వం వపోష్ఠనాది వాక్యవదుత్వా * అగ్నిర్హిమస్య భేషజమితివదృశ్యార్థ
 దత్వమజ్ఞీకృత్యాహ (మాయావీతి) మాయయాలఘుతితమపిసర్వముపపద్య
 - అఘటితఘటకత్వాత్తస్యాజిత్యర్థః. అనేన సృష్ట్యాదేరఘటితార్థత్వాద్దర్శనగ
 దివత్ప్రపాత్వమేవేతి స్పష్టికర్తృమఘటితమపిసృష్ట్యాదిక్రత్యాదర్శితమిత్వత్వం
 న్వాత్మావబోధశ్చేద్వివక్షితః- తద్వి సాక్షాదేవసఉచ్యతాం- కిమనేనవృథాప్రప
 త్తినేనేత్యతఆహ (సుఖతి) అవబోధః- అవబోధనం. ప్రలిపాదనం. సుఖ
 చక్తుః ప్రతిపాదనార్థం, సుఖేన శ్రుతిప్రతిపత్త్యర్థం, చేత్యర్థః నను లోకస్య

౪౦. కాదిప్రవజ్ఞుభితియు క్తతరఃపక్షః. నహిసృష్ట్యాఖ్యాయికాదిపరిజ్ఞానాత్ కిచ్చిత్ ఫలమిష్యతే. ఐకాన్యస్వరూపపరిజ్ఞానాత్స్వమృతత్వంఫలంసర్వోపనిషత్ప్రసిద్ధం. స్మృతిషుచగీతాద్యాసుః * సమంసర్వేషుభూతేషుతిష్ఠంతంపరమేశ్వరమిత్యాది. నను శ్రయ ఆత్మానః. భోక్తాకర్తాసంసారీజీవపకస్సర్వలోకశాస్త్రప్రసిద్ధః, అనేకప్రాణికర్మఫలంపభోగయోగ్యానే కాధిష్ఠానవల్లంకరణేన

ఆ స్టోదేర్కానామరూపరత్నావళి తత్సర్వమేవాఖ్యాయికాయామితి స్వీకృత్యాశక్తిః అపూర్వత్వేఽపి తత్ప్రతిపత్త్యాఫలాభావాత్, ఫలవద్ధానేశుతేషా త్వర్యనియమాత్, అన్యథాదురదనాదేరప్యపూర్వత్వేన రత్రాపతాత్పర్యాపత్తేర్నసృష్ట్యాదాతాత్పర్యమిత్యాహ (నహితి) ఆత్మప్రతిపత్తౌమఫలదర్శనాత్ త్వరత్వమేవయం క్తమిత్యాహ (ఐకాన్యేతి) (సర్వేతి) * వితాపదరేఖిల్లమృతత్వం * తమేవం విద్వాసమృతవిభావతి * విద్వాసమృతస్వమభవదిత్యాదిషు జ్ఞానాదమృతత్వంనిష్ఠమిత్యర్థః. * సమంసర్వేషు భూతేషుస్వరూపేనైవాఖ్యాయికాన్య * నమంపశ్యకాహి సర్వత్ర- నహిసస్యాత్కనాత్కనమితి రద్ధానాదమృతత్వముక్తమిత్యాహ (స్మృతిషుచేతి) * యద్యత్పాఽమృతమశ్చర ఇత్యాదిరాదిశబ్దాః * సోఽహంసచత్వంసచసర్వమేతదాత్మస్వరూపంత్యజభేదమోహం । ఇతిరెవసే నసరాజవర్య సత్యాజభేదంపరమాధ్యక్షి రిత్యైకాన్యముక్త్యా * సచావిహితీ ప్రకాతప్రబోధ సత్యైవజన్మస్వపవర్గమాపేత్వాది విష్ణుపురాణమూర్త్యశబ్దాః. ఆత్మైక్యమేవాస్యాఖ్యాయికాస్యర్థ ఇత్యుక్త్యాపితదేవస్థితీకర్తృ మాశబ్దతే (నన్వితి) జీవకుశ్వరోనిర్విశేషంబ్రహ్మచేతి శ్రయ ఆత్మాన ఇత్యర్థః తత్రజీవాఽహంసత్వం లోకే, * విహితప్రాప్తిస్పృహ * యజేతస్వర్గరామఇత్యాదిశాస్త్రే, చ ప్రసిద్ధ ఇత్యాహ (భోక్షేతి) (వికరేతి) శ్రయఃశాం మధ్యేవికరేత్యర్థః. యోగోఽదేహనిర్వాణేనలిజ్జేనావగమ్యతే సర్వజ్ఞఃకుశ్వరః - సద్విలీయఇత్యాహ (అనేకేతి) అనేకేషాం- విచిత్రాణాంప్రాణీనాం యాన్యనేకాని- విచిత్రాణి చక్షుశలాని చ మహాభాగయాగ్యాని యాన్యనేకాని- విచిత్రాణ్యధిష్ఠానాని- స్థానవిశేషాః- తద్వన్దోలోకాదేహశ్చ తేషాం నిర్వాణేన లిజ్జేనేత్యర్థః ఇదం విశేషణంకర్తుః సర్వజ్ఞః

శం. ర్వాణేనలిజ్జేన యథాశాస్త్రప్రదర్శితేన పురప్రాసాదాదినిర్వా
లిజ్జేన తద్విషయకాశలంజ్ఞానవాత్తత్కర్తృతత్తాదివిశుశ్వరః
సర్వజ్ఞోజగతఃకర్తా ద్వితీయశ్చేతన ఆత్మావగమ్యతే, * యతో
వాచోనివర్తస్తే * నేతి నేతీత్యాదిశాస్త్రప్రసిద్ధబోపనిషదఃపురుష
స్త్రుతీయః, - ఏవమేతేత్రయ ఆత్మానోన్యోన్యవిలక్షణాః. తత్ర
కథమేకపవాత్మాద్వితీయోఽసంసారీతిజ్ఞాతుంశక్యతే. తత్రజీ
వపవతావత్ కథంజ్ఞాయేత. నస్వేవంజ్ఞాయతే శ్రోతామన్తాద్ర
ష్టాఆదేష్టాఆఘోష్టావిజ్ఞాతాప్రజ్ఞాతేతి. ననువిప్రతిషిద్ధం - విజ్ఞా
యతే యః శ్రవణాదికర్తృత్వేన, * అమతోమన్తాద్విజ్ఞాతోవిజ్ఞా
తేతి, చ. తథా * నమతేర్మన్తారంమన్సిధానవిజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం

ఆ. త్వాగ్ధం (యథాశాస్త్రప్రదర్శితేన) * స ఇమాల్లోకానసృజతేత్యాదిశాస్త్ర
ప్రదర్శితలిక్లేనేర్వర్థః. అనుమానేదృష్టానమాహ (పురేతి) ఆచేతనంప్రధానం
స్వయంమేవ విచిత్రజగదాకారేణపరిణమతే- నతు సర్వజ్ఞోఽధిష్టాతాకచ్ఛిదితి సా
ఘ్యః తన్నిరాసాయాహ (చేతనఇతి) చేతనానధిష్ఠితస్యాచేతనస్య స్వతఃప్ర
వృత్త్యదర్శనాదవశ్యం సర్వజ్ఞశ్చేతనోఽధిష్టాతాఽగ్నేకార్యత్యగ్ధః తృతీయమా
హ (యతఇతి) ఏకస్యైవరూపభేదేనభేదఇత్యాశక్యాహ (ఏవమితి) (అ
నోన్యేతి) అన్యోన్యవిరుద్ధభర్తృవత్త్వాద్దహనతుహినవద్విహ్నాద్యత్యగ్ధః తత్రజీవస్య
యత్కర్తృత్వతోర్తృత్వాదివైలక్షణ్యముక్తం- తదనిద్ధం- తస్య మానాన్తరావిష
యత్వేన తద్భర్తృవత్ప్రయోగప్రమాతుమశక్యత్వాత్. అతోనభేదఇత్యభిప్రాయేణపరి
హరితనిర్ధానీ (తత్రజీవపవత్) (కథమితి) తస్యజ్ఞేయత్వాభావేకర్తృత్వా
ది భర్తృవిజ్ఞేయతయాపి సజ్ఞాతుం నశక్యతఇత్యగ్ధః. అవిజ్ఞాతాభిప్రాయప్రకారః ప్ర
శ్నం మత్వాశక్యతే (నన్వితి) ఆదేష్టా- వర్ణాత్తకశబ్దవత్తా ఆఘోష్టా- భ్వ
న్యాత్తకశబ్దవత్తేత్యగ్ధః పూర్వవాక్యే * సపిషాఽశ్రుతోఽమతోఽవిజ్ఞాత ఇతి
విశేయత్యస్య ప్రతిపేదాత్తస్మింస్తద్విరుద్ధంజ్ఞేయత్యమిత్యాహ (ననువిప్రతిషి
ద్ధమితి) యః శ్రవణాదికర్తృత్వేనవిజ్ఞాయతే- సపివామతోఽవిజ్ఞాతశ్చేత్యేతద్వి
ప్రతిషిద్ధ మిత్యన్వయః. శ్రుత్యన్తర విప్రతిషిద్ధంచేత్యాహ (తథానమతేరితి)

శం. విజానీయాశ్చ త్యాదిచ. సత్యం- విప్రతిషిద్ధం- యదిప్రత్యక్షేణ
జ్ఞాయతేనుభాదివత్, ప్రత్యక్షజ్ఞానంచనివార్యతే * నమతేర్న
వారమిత్యాదినా, జ్ఞాయతేతుశ్రవణాదిలిజ్ఞేన- తత్త్రకుతోవిప్ర
తిషేధః. ననుశ్రవణాదిలిజ్ఞేనాపికథంజ్ఞాయతే. యావతాయగా
శృణోత్యాత్మా- శ్రోతవ్యశ్శబ్దస్తదా. తస్యశ్రవణాదిక్రియయైవ
వర్తమానత్వాత్సననవిజ్ఞానక్రియేన సమ్భవతఆత్మనిపరశ్రవా. త
ధాన్యత్రాపి మననాదిక్రియాను. శ్రవణాదిక్రియాశ్చస్వవిషయే

అ. మతేః- మనోవృత్తేర్నవారం- సాక్షిణమిత్వర్థః. ఆదిపదేన * అనుతోమనా ౭ది
జ్ఞాతోవిజ్ఞాతేత్యాదిసప్రమాణః. శ్రుతోఃసామన్యావిశేషా ద్విప్రతిషేధానుప
పత్తేఃప్రత్యక్షేణావిజ్ఞేయత్వమనుమానేనవిజ్ఞేయత్వంచోద్యతే తాభ్యామిరిత్యే నే
పూర్వవాదీ (సత్యమితి) ఆత్మనియుగపద్ధానద్వయాదాగాతో శ్రవణాదికాలే
మననవిజ్ఞానయోరసమ్మిమితౌ శ్రవణాదినామననవిజ్ఞానరూపాత్మవిషయక మన్యవిష
యకంవా ౭నుమితిజ్ఞానంసమ్మవతీత్యాహనిర్దాన్తీ (ననుశ్రవణాదిరి) శ్రవణా
యయైవ సహవర్తమానత్వాత్- శ్రవణక్రియాధారత్వాదాత్మనివిషయే సమవిషయే
వాతస్య మననవిజ్ఞానక్రియే ససమ్మవత ఇతివర్థః. అప్రస్పృతరసీ మననవిజ్ఞానశక్త్యా
భ్యామనుమితిరుచ్యతే - ఆత్మనస్తద్విషయత్వపైస్త్వవేహ శబ్దావాదినో వత్వాదిరి
తర్హి శ్రవణమననయోర్యుగపదసమ్మవే అన్యవిషయకమననక్రియాయా ఆత్మామన్య
వ్యభిత్వాశక్త్యైవిజాతీయక్రియాద్వయవత్ సజాతీయక్రియాయోర్యుగపదసమ్మవ
త్ససమ్మవతీత్యాహ (తథేతి) (మననాదిక్రియాన్వీతి) మననాదిక్రియాన్వరమపి
ససమ్మవతీతిశేషః. నను మననక్రియాహిలిప్తం సచరిత్యంరణం- అనిరీక్షేనాప్య
నుమితిదర్శనాత్. కింతు లిజ్ఞజ్ఞానంకరణం సచ తస్మాన్మనుమిరికాలేన స్వనియ
మః- పూర్వక్షణసత్త్వకాలేణ కరణలోపపత్తేరితి యోగ్యానుబద్ధ్యావే ౭పి
సదోపగతిచేన్న- శ్రవణమననాదిలిజ్ఞవిజ్ఞానస్య సాక్షిరూపస్య స్వలోనిశేషాభా
వేన శ్రవణాదినిరూపితత్వవేషేజైవ తస్మాన్మనుమాపరత్వస్య యోగ్యత్వేన తస్మా
యాఅపి తత్కాలేవక్రవ్యత్వాదితివాచః. నను తస్మి బాహ్యగోచరశ్రవణాదిక్రియ
యామననరనుమానమాభూత్- కింతు బాహ్యగోచరశ్రవణాదిక్రియనాత్మానమపివి
షయాకరిష్యతీత్యత ఆహ (శ్రవణాదిక్రియాశ్చేతి) స్వవిషయగోచరావవ-

౪౦. ష్వేవ. నహిమస్తవ్యాదన్యత్రమస్తుర్మనసక్రియాసమ్భవతి. నను
మనసః సర్వమేవమస్తవ్యం. సత్యమేవం- తథాపిసర్వమపి మ
స్తవ్యం మంత్రారమస్తరేణనమస్తుంశక్యం. యద్యేవం-కింస్యాత్.
ఇదమత్రస్యాత్- సర్వస్యయోఽయంమంత్రా- సమస్తైవేతి నమ
స్తవ్యఃస్యాత్. నచద్వితీయోమస్తుర్మంత్రాఽస్తి. యదాసతిష్ఠనై
వమస్తవ్యః- తదాయేనచాత్మనామస్తవ్యః, యశ్చమస్తవ్యః- ఆ
త్మానాద్వోప్రసజ్యేయాతాం. ఏకఏవవాత్మాద్విధామస్త్రమస్త

ఆ నతు స్వాశ్రయగోచరాభివ్యక్తః. కిం- * నమతేర్మంత్రారం మన్వీథా ఇత్యాత్మనో
మస్తవ్యత్వనిషేధాత్ మస్త్రాత్మని మనసక్రియా సమ్భవతీత్యాహ (నహితి)
(అన్యత్రేతి) ఆత్మనీత్యర్థః కురారాదిక్రియాయాః దారుణాఽన్యత్ర వ్యా
పారాదర్శనాదిత్యర్థః. నను * మనసోవశేసర్వమిదంబధావేతిక్రమేః సర్వస్యమ
నోవిషయత్వాదాత్మస్యపి మస్తవ్యత్వమేవేతి శక్తితే (నమనససతి) ఏవమపి
మనసఃకరణత్వాత్, క్రియాయాశ్చకర్తారమస్తరాఽనుపపత్తే, త్తంత్రాఽవశ్యమగ్నే
కస్తవ్యఇతిసిద్ధాంతీతావదాహ (సత్యమేవమితి) (తథాపీతి) * నమన్వీథాఇతి
విశేషక్రమత్వామస్తవ్యత్వనిషేధాత్ అభ్యుపగమ్యాచ్యతేఇతి సూచయిత్వపిశబ్దః.
అస్తు మస్త్రరావశ్యకత్వం- తావతాకింస్యాదితిశక్తితే (యద్యేవమితి) ఏవం స
త్వాత్మనోమస్తవ్యత్వాభావస్సీధ్యతీత్యాహ (ఇదమితి) కుతపితదితిచేత్- తత్ర వ
స్తవ్యం. కిమస్తనోమనసేస్వయమేవమంత్రా- ఉతాన్యోవేతి వికల్పాద్యం దూష
యతి (సర్వస్యేతి) ఏకత్రకర్తృకర్మభావస్య విరోధాన్మస్త్రస్తవ్యత్వంనసమ్భ
వతీత్యర్థః. ద్వితీయేసమంత్రాలినాత్మా- ఆత్మావేతి వికల్పప్రద్యేఆహ (నహితి)
ద్వితీయ ఇత్యనస్త్రమనాత్మేతిశేషః అనాత్మనోఽచేతనస్యమస్త్రత్వానుపపత్తి
త్యర్థః. ద్వితీయమనువదతి (యదేతి) అస్మిన్నేకస్మిన్నరీరేఆత్మద్వయంస్వా
దిత్యాహ (తదేతి) చ శబ్దావరస్పరసముచ్చయార్థో యేన చాత్మనాత్మామస్తవ్యో
యశ్చాత్మా మస్తవ్యఇత్యన్వయః తృణీయా న ప్రధమా నయచ్చ భ్యాముక్తాద్వా
వాత్మానోస్యాతామిత్వర్థః ఏతద్దోషచరిహారాదుకస్యైవాన్యసపితాంశేనమస్త్ర
త్వం, మంత్రాస్తరేణమస్తవ్యత్వం, మిథ్యుక్తాసావయవత్వంస్యాదిత్యాహ (ఏకఏవేతి)

శం. శ్రోతృత్వాదిధర్మవానాత్మా. అశ్రోతృత్వాదిప్రసిద్ధమాత్మనః
కిమత్రవిషమంపశ్యసి. యద్యపి తవసవిషమం - మమతువిషమం
ప్రతిభాతి. కథం. యదాసౌ శ్రోతా - తదానమన్తా. యదామ
న్తా - తదానశ్రోతా. తత్రైవం సతిపక్షే శ్రోతామన్తా, పక్షేన
శ్రోతానాపిమన్తా. తథాన్యత్రాపిచ. యదైవం - తదాశ్రోతృ
త్వాదిధర్మవానాత్మా - అశ్రోతృత్వాదిధర్మవాన్వేతిసంశయస్థానే

అ. ప్రతిపాదనస్య కాగతితిప్రచ్యుతే - ఇంవా శ్రోతృత్వాది ప్రతిపాదనేనా శ్రోతృత్వా
దికమప్రసిద్ధమిత్వచ్యుతేవేలి నిర్వృత్తాద్యః - నిత్యమేవ శ్రోతృత్వాదిధర్మాన్వేతారా
దిత్యాహ (శ్రోతృత్వాదితి) * స శ్రోతాసమన్తేత్వాదిశ్చ తేర్నిత్యమేవాశ్రోతృ
త్వాద్యపి - ప్రామాణికత్వాత్ అతీంద్వితీయాఽపీత్యాహ (అశ్రోతృత్వాదితి)
ఉభయోరవిరోధఙ్గాత్తరత్రవద్యైవవిభావః వివక్షా * శ్రోతామన్తా * సశ్రో
తాసమన్తే, చోభయవ్రవజేపలి శ్రోతృత్వాదిధర్మవానేవేద్యతర చక్షుశ్చైవ
చ్యుతం తవసయ్య కమిత్యాహ (కిమత్రేలి) సస్వశ్రోతృత్వశ్చతే రస్యపరత్వో
పపలేర్ననైషచ్యుత మిత్యాశక్త్యై కాలభేదేనోభయోరపి దర్శనాదన్యతరస్యాన్యప
రత్వే హేత్వ సావాచ్యోత్తే వేత్వాది శ్చుర్యగ్గాఙ్గికారే వైషమ్యంస్యాదేవేత్వాహ
(యద్యపీతి) అశ్రోతృత్వాది ప్రసిద్ధమాత్మనఃఇతిపారే నస్థితి వాక్యమపి శ
క్తా నన్యతమేవ * శ్రోతామన్తేత్వాది శ్చుత్వాశ్రోతృత్వాది ధర్మవానాత్మా -
సను లోక రథం స్యాదిత్యన్వయః సను * స శ్రోతేత్వాది శ్చుతేరశ్రోతృత్వా
ది ధర్మవత్త్వమాత్మన ఇత్యాశక్త్యై లోకప్రసిద్ధేర్నైవమితి సవివాహ (అశ్రో
తృత్వాదితి) ఉభయో రప్యతః ధర్మత్వ వ్రవజేపమానేదన్యతరస్యానాత్మధర్మత్వా
భిధానమయ్య చ్యుతి నిర్దాన్తమాషయతి (కిమత్రేతి) సను లోకప్రసిద్ధి బలాద
సాత్మధర్మత్వనిశ్చయాన్న వైషమ్య మిత్యాశక్త్యైనిరాకరోతి (యద్యపీతి) అ
శ్రోతృత్వాదేరాత్మధర్మత్వేపి ప్రసిద్ధేరవిశేషాత్ శ్చుత్యనురోధేనోభయోరప్యా
న్యభిధానత్వమిదిప్రశ్నపూర్వకమాహ (కథం) ఇతరత్వన్వంసమాసం త్వయా
గాతాదాదిర్కాన్తేననిత్యమేవ శ్రోతృత్వాదికమన్తీక్రియతే - తదయ్య కమిత్యాహ
(యదాసౌవాదితి) మన్తేత్యనన్తరం సతునిత్యమేవ శ్రోతామన్తావేచిశేషః (త
థాన్యత్రాపీతి) ద్విదైర్వ భాతృత్వాదావప్యేవమేవకాదాచిత్కత్వ మిత్యర్థః

శం. కథంతవనవైషమ్యం. యదాదేవదత్తోగచ్ఛతి-తదానస్థాతా-గ-
వ. యదాతిష్ఠతి-నగన్తా- స్థాజైవ. తదాఽస్యపక్షపవగన్తృత్వ
స్థాత్వత్వశ్చ-ననిత్యంగన్తృత్వంస్థాత్వత్వంవా-తద్వత్. తదైవ
త్రకాణాదాదయఃపశ్యన్తి-పక్షేప్రాప్తేనైవశ్రోతృత్వాదినాఅన్య
చ్యతే*శ్రోతామనైత్యాది. సంయోగజత్వమయాగపద్యశ్చజ్ఞ
నస్యవ్యవహితే. దర్శయన్తిచ*అన్యత్రమనాలభూవంనాగరి
మిత్యాది, యుగపత్జ్ఞానానుత్పత్తిర్నసోలిక్తమితి, చన్యాయ్యం
భవత్వేవం- కింతవనేత్వం- యద్యేవంస్యాత్. అస్యేవం- త

౩. శ్రోతృత్వాదేహాక్షికత్వం దృష్టానైససృష్టికరోతి (యదేతి) తదాస్యేత్యత్ర
వైవమితి పదదుక్త్యాహృత్యయదైవంవ్యవస్థా- తదాఽస్యపక్షపవగన్తృత్వం
వత్వంయోగ్యం (తద్వదితి) శ్రోతృత్వాదికమపిననిత్యమిద్యుక్తం అత్రాన్తరే
తాభిప్రాయాః కాణాదాదయఃపశ్యన్తికాదాచిత్కమేవాన్వితి చోపయ
త్వాహ (తదైవాత్రేతి) నను సిద్ధాన్తినాపి శ్రోతృత్వా శ్రోతృత్వరూపసిద్ధి-
స్య సిద్ధాన్తితత్వాత్ కథంభేనభిత్వాశక్త్య తన్నతేనిర్వహయేనా సంపాద్య
త్వం, కాదాచిత్కజ్ఞానస్యమేత్వేన లదభావేనచ నిత్యమేవాశ్రోతృత్వం, అన్య
త్వతేతు కాదాచిత్కజ్ఞానేనైవ శ్రోతృత్వాదికమితివిశేషమాహ (సంపాద్య
మితి) జ్ఞానస్య కాదాచిత్కత్వే అయాగపక్షేచ యథాక్రమం ప్రమాణమాహ
(దర్శయన్తిచేతి) (యుగపక్షితి) యది మనోనస్యాత్- త్వా వాచిత
యాణాం యుగపక్షేవరూపాదిభిః సమృద్ధై యుగపక్షేనసంపాద్యమితి సర్వవిషయ
జ్ఞానానియుః- సామగ్రాప్యస్తత్వాత్ నచ తథాఽన్య- త్వాదేవ ప్రమాణం
యసంయోగిలబ్ధపరిమాణం మనోఽశ్చైకత్వస్యం తథాచ యుగపక్షేనసంపాద్య
నసంయోగాభావాన్న యుగపక్షత్వవిషయకజ్ఞానం అతా యుగపక్షేనసంపాద్య
సర్వవిషయకజ్ఞానానుత్పత్తిర్జ్ఞేన మనోన్తీరివదన్తో యుగపక్షేనసంపాద్య
త్యుక్తవత్తత్వత్వద్భిః ఇమమథంన్యాయ్యం పశ్యన్తిపూర్వేనాన్వయః. కాదాచి
మతే సిద్ధాన్తినాప్రదర్శితేనతి తన్ని కాణాదాదిపిత్యాన్తరీక్ష్యమోపపత్తి-
శ్రోతృత్వాదిభర్తానిర్దేశ్య తదైవాన్వితిపూర్వపక్షేతదన్వేనా సిద్ధాన్తినా ప్రమాణం
(భవత్వేతి) యద్యేవంన్యాయ్యంస్యాత్- ఏవమేవభవతు. కింతవనేత్వమితి

శం ప్రంచేత్. శ్రుత్యర్థప్రసంగవ్యవతి. కింనశ్రోతామస్తేత్యాదిఃశ్రుత్యర్థః. *నశ్రోతానమస్తేత్యాదివచనాత్. ననుపాక్షికత్వేనప్రత్యుక్తంత్యయా. న - నిత్యమేవ శ్రోతృత్వాద్యభ్యుపగమాత్ * నహి శ్రోతుఃశ్రుతేర్విపరీలోపోవిన్యతఇత్యాదిశ్రుతేః. ఏవంతస్మినిత్యమేవ శ్రోతృత్వాద్యభ్యుపగమేప్రత్యక్షవిరుద్ధాయుగపక్షానోత్పత్తిరక్షానాభావశ్చాన్యనఃకల్పితఃస్యాత్ - తచ్చానిప్రమితి. నోభయదోషోపపత్తిః- అన్యనఃశ్రుత్యాదిశ్రోతృత్వాదిధర్మ

ఆ. అన్యనఃకాదాచిత్కౌశేన శ్రోతృత్వాదిధర్మకర్తృస్య శ్రుత్యసభిమతత్వాన్నతస్మాద్యుపితిసిద్ధాంతంపదం కూషయతి (అస్తేవమితి) నను * శ్రోతామస్తేతి శ్రుత్యాదిధర్మకర్తృప్రతిపాదనాదసభిమతర్వమసిద్ధమితశక్తే (కింనేతి) * నశ్రోతేతి శ్రుత్యాదిశ్రేయతఃకాలత్రయేఽపి శ్రోతృత్వాదిధర్మరాహిత్యప్రతిపాదనాత్తద్ధర్మకర్తృమనసభిమతమేవేతిసిద్ధాంతీతరవాచా (నశ్రోతేతి) యదాఽసౌ శ్రోతేత్యాదినా శ్రోతృత్వాదేః పాక్షికత్వస్యత్వమైవోక్తత్వాత్, కాణాదపక్షప్రసంగవేతాయాంచ కాదాచిత్కౌశేన తదుపపాదనాత్, పాక్షిక శ్రోతృత్వాది తదిభావవిషయతయా శ్రుతిద్యయ సోపపత్తిరితశక్తే (నన్వీతి) అపాక్షికత్వేన శ్రోతృత్వపదభావయాః శ్రుతిభ్యాంస్వరసతఃప్రతితేఃపాక్షికత్వేన తత్సంజ్ఞాచోసయ క్షతి సాన్నిహిత్యం విప్రకృన్సిద్ధాన్యాహ (ననిత్యమేవేతి) నను శ్రుతేరనిత్యత్వేనతి తద్వేతితంశ్రోతృత్వమప్యనిత్యమితిసంజ్ఞాచలవశ్యకః ఆరలవా (నహితి) శ్రుతేః శ్రోతృత్వస్యచానిత్యత్వవచనంశ్రుతివిరుద్ధమిత్యర్థః శ్రుతిత్యాదీనాం నిత్యత్వేయగపత్పర్వజ్ఞానంస్యాత్, కదాచిదపి కస్యచిదన్వేజ్ఞానస్యాహ హాసస్యాత్ - శ్రుత్యాదిశబ్దితానాం సర్వసాం జ్ఞానానానిత్యత్వాత్, సవేష్టాపత్తిః - ప్రత్యక్షవిరోధాత్ అదో * నహి శ్రోతుః శ్రుతేర్త్యాది శ్రుతేరన్యధరత్వంవస్తవమితిశక్తే (ఏవంతస్మీతి) ఇతిశబ్దఃశబ్దాసమాప్త్యర్థః పరిహరతి (నోభయేతి) యుగపక్షానోత్పత్తిరక్షానాభావశ్చే త్యుభయదోషసోపపత్తిః సమ్మతోనాస్త్యర్థః శ్రోతృత్వాద్యేత్యేకధముభయదోషాభావ ఇత్యాశక్త్యాత్సస్వరూపభూతసాక్షిరూప శ్రుత్యాద్యేత్యేకవిప్రతిరూపకాదాచిత్కౌశత్యాదిదేర్మస్యభ్యుపగమాదు ప్రసాదావగతిపరిహరణిన్యశ్రోతృత్వాదికందర్శయతి (ఆ

శం. గమాపాయయోర్మహ్యై, జ్ఞాతాదృష్టి, రితి చతుర్దృష్టేరని
త్యత్వం. తథాచ శ్రుతిమత్యాదీనామపి. ఆత్మదృష్ట్యాదీనాం
నిత్యత్వం ప్రసిద్ధమేవలోకే - వచతిహ్యద్వైతచతుః స్వపేక్ష
ద్యమయాభ్రాతాదృష్టాది, తథాచ వగతబాధిర్యః స్వపేక్ష శ్రు
తోమన్త్రోద్ద్యేత్యాది. యదిచతుస్సంయోగజై వాత్మనో నిత్య
దృష్టిస్తన్నాశేనశ్యేత-తద్వైతచతుః స్వపేక్ష నిలపీతాదీనినప
శ్యేత్, * నహి ద్రష్టుంప్రే రిత్యాద్యాచ శ్రుతి రనుపపన్నా
స్యాత్, * తచ్చతుః పునఃపేయేనస్వప్నం పశ్యతీత్యాద్యాచ

ఆ. చతుర్దృష్టేరనిత్యత్వమిత్యపలక్షణం ఆత్మదృష్టిత్వత్వం ప్రసిద్ధమిత్వపి ద్రష్ట
వ్యం (తథాచ శ్రుతిమత్యాదీనామపి) నిత్యత్వమనిత్యత్వం ప్రసిద్ధమిత్వమ
చక్షః ఆత్మదృష్ట్యాదీనాం నిత్యత్వే హేత్వ సరూపా (ఆత్మదృష్ట్యాదీనాంచేతి)
స్వపేక్ష చతుర్దేహవేషి దృష్టిస్తత్వాత్ సానచతుర్దేశ్యేతినిత్యైవేత్యర్థః చ
తుఃస్వపేక్షపునుపరతమితి యదికల్పియ్యాత్ - తం ప్రత్యుక్తముద్భృత చ
తుర్ది తస్య చతుస్సత్త్వాశ్చేదనాశ్చీత్యర్థః. (అవగతేతి) అవగతం- నిశ్చితం
చాధిర్యంయస్యేత్యర్థః సచ స్వపేక్షదృష్ట్యాదే శ్చతురాద్యజన్యత్వాత్ తథాన్వృత్తి
శ్రుత్యాదిశబ్దవాచ్యత్వమితివాచ్యం- రూపాదివిషయకాపరోక్షజ్ఞానస్యైవదృష్ట్యా
దిశబ్దవాచ్యత్వాదితిభావః. ఉక్తమర్థంవిచర్యయేచాభివ్యక్త్యాదృశయతి (యదీతి)
(సపశ్యేదితి) దర్శనహేతోశ్చతుర్దేహవాదిత్యర్థః సచేదందర్శనంప్రతిరితి
వాచ్యం- తథాసతిసన్నిహితేనాపరోక్షేవభాసోనస్యాత్. సచ తదంతే భ్రామజ
లవాచ్యం- చాధికాభావాత్. పూర్వమననుభూత భ్రాత్రాదిదర్శనంచనస్యాదితిభా
వః ఇదముపలక్షణం సుఖమహమస్వాప్యమితిపరామర్శ హేతుభూతస్సుకుక్తికా
లీనానుభవోపి నిత్యోద్భవ్యచగ్రవ్యః - తదానీంసర్వకరణానామభావేనానిత్యా
నుభవాభావాదిత్యపిద్రష్టవ్యం సకేవలంప్రత్యక్షస్యానుపపత్తిః- శ్రుతిరప్యనుపప
న్నాస్యాదిత్యాహ (నహి ద్రష్టురితి) * నహి శ్రోతుః శ్రుతేర్విపరీలోపోవిద్యత
ఇత్యాద్యాఇత్యాద్యాచేత్యనేగృహ్యతే. (తచ్చతురితి) చక్షేతిచతుః-ప్రప్తా.
సాక్షీ పురుష-ఆత్మని శరీరేవా. యేనస్వప్నంపశ్యతి-తచ్చతుః-సాక్షీ (ఇత్యా
ద్యాచ శ్రుతిరితి) అనుపపన్నాస్యాదిత్యనుచక్షః * స్వప్నాన్వంజాగరితా న్నంచఉ

శం శ్రుతిః, నిత్యత్వదృష్టిర్బాహ్య నిత్యదృష్టేగ్రాహికా. బాహ్య
దృష్టేశ్చోపజనాపాయాద్యనిత్యధర్మవత్త్వాద్ధ్రాహికాయాఆత్మ
దృష్టేస్తద్వదవభాసత్వం. అతోఽనిత్యత్వాది భ్రాంతినిమిత్తం
లోకస్యేతియుక్తం. యథా భ్రమణాది ధర్మవదలాతాది పస్తుపి
షయేదృష్టిరపి స్రమతీవ- తద్వత్. తథాచశ్రుతిః * ధ్యాయతీ
వలేలాయతీవేతి. తస్మాదాత్మదృష్టేర్నిత్యత్వాన్న యాగవద్యమ
యాగవద్యంవాప్తి. బాహ్యనిత్య దృష్ట్యేపాధివశాత్ లోకస్య
తార్కికాణాంచాగమసమ్ప్రదాయవర్జితత్వాదనిత్యాఆత్మనోగృ

ఆ భాయేనానుపశ్యతీత్యాదిరాద్యశబ్దాః సవాత్మదృష్టేర్నిత్యత్వే కథం పత్రానిత్య
త్వప్రతీతిః, కథంవా లోకస్యానిత్యైవసర్వాపిదృష్టిరితినిశ్చయ, శ్చేత్వాశశ్చ-
గ్రాహ్య నిత్యదృష్టిగమనిత్యత్వాది సర్వం గ్రాహికాయాం నిత్యదృష్టేభాసతే-
గ్రాహ్యయఃపిష్టగతవస్తులత్వాదిధర్మాణాం గ్రాహకాగ్నావభాసదర్శనాత్.
అతోలోకస్య తథాప్రతీతిరుపపద్యతఇత్యాహ (నిత్యేత్వాదినా) (అద్వదవ
భాసత్వమితి) గ్రాహ్యవదవభాసమానత్వ మిత్యర్థః. గ్రాహ్యధర్మస్య గ్రాహ-
భాసందృష్టాన్తేనస్వప్రయతి (యథాభ్రమణాదీతి) ఆదిశబ్దేనగమనాదిగృహ్యతే
ద్వితిమేన కావత్ పద్యేది. (ధ్యాయతీవేతి) గ్రాహ్యబుద్ధిగతం ధ్యానాదికం
గ్రాహకే సాక్షివిభాసతేజతిశ్రుత్యర్థః ఏవంచయర్పూర్వవాదినాయుగపదనేక
జ్ఞానోత్పత్తిః ప్రత్యక్షవిరుధ్ధాస్యాదిత్యుక్తం- తల్పపిక్వతమిత్యాహ (తస్మాదితి)
తస్మాదిత్యస్యాథమాహ (ఆత్మదృష్టేరితి) అనేకనిరూపితత్వాద్వాగపద్యస్య, క
దభావరూపత్వాదయాగపద్యనైవ, కస్యాందృష్టా తమభయమపినా స్తీత్యర్థః సన్యా
త్వదృష్టేర్నిత్యత్వే కథం పరిత్యేకుశలానాం నైయాయికానాం సేర్వస్య ప్తభ్రమః
స్యాదిత్యాశశ్చ * ససరేణావరేణ ప్రోక్షపిషనువిజ్ఞేయో బహుభాచి ద్ద్యటానః
* నైషాతర్కేణమతిరాపనేయాప్రోక్తాన్యేనైవనుజ్ఞానాయప్రేక్షేత్వాదిప్ర-
తేః స్వబుద్ధ్యాజ్ఞాతుమశక్యత్వావగమార్, సమ్ప్రదాయపరమృదయైవజ్ఞాంవృత్త్యా
వగమా, చ్చ తేషాం తద్రూపితత్వాద్భిమాయుక్తఇత్యాహ (బాహ్యనిత్యేతి) స
కేవలంజ్ఞానభేదకల్పనైవ తేషాం భ్రమః కిన్వాత్మభేదకల్పనాశ్చేపిసం. లోభ్రమ

౪౦. స్థిరితిభ్రాంతిరుపపన్నైవ. జీవేశ్వరపరమాత్మభేదకల్పనాచైతన్నిమిత్తైవ. తథాఅస్తి, నాస్తి, అస్తినాస్తి, త్యాద్యాశ్చయావనోవాఽనసయోర్భేదా యత్రైకంభవన్తి- తద్విషయాయాః నిత్యాయాః దృష్టేర్నిర్విశేషాయాః. అస్తినాస్త్యే, కంనానా, గుణవదగుణం, జానాతినజానాతి, క్రియావదక్రియం, ఫలవదఫలం, సబీ

ఆ. ఏవేత్యాహ (జీవేశ్వరేతి) (ఏతన్నిమిత్తైవేతి) జ్ఞానానిత్యత్వ తద్భేదకల్పనా నిమిత్తైవ నిత్యానిత్యజ్ఞానవతోద్భివేశ్వరయో, ర్విచిత్రజ్ఞానవతాత్మజీవానాం, షర మాత్మన, శ్చైకత్వం నసమ్భవతీతియత్యాభాసేన తైర్భేదకల్పనాదిత్యర్థః కిచ్చ-
 ఆత్మనైవాదం జ్యోతిషమస్తే * ఆయమాత్మాబ్రహ్మసర్వాసభాః * ప్రజ్ఞా నఘన ఏవేత్యాదిశ్రుతిభ్యోఆత్మనఏవ నిత్యదృష్టిరూపత్వా, దాత్మనశ్చ * సర్వాః ప్ర జాయత్రైకం భవన్తిత్యాదినాసర్వకల్పనానాం తన్నాత్ర త్వేనతద్వ్యతిరేకేణా భావోచ్చేర్నిర్విశేషత్వా, తద్రూపాయాలపి దృష్టేర్నిర్విశేషత్వాత్సామస్తీత్యా ద్యాసర్వాకల్పనాః భ్రాన్తినిమిత్తాఏవేత్యాహ (తథా౭స్తీతి) యావనోవా గ్భేదాఃనామవిశేషాః, మనసోభేదరూపవిశేషాశ్చ యత్రాత్మస్వేకంభవన్తి * స ర్వేవేదాయత్రైకంభవన్తిసర్వాః ప్ర జాయత్రైకంభవన్తిత్యాదిశ్రుతేః- తద్విష యాయాః- తత్స్వరూపాయాః అతఏవనిత్యాయాః నిర్విశేషాయాః దృష్టేః ఆ స్తీత్యాదికల్పనాఅస్తికానాం, నాస్తీతికల్పనాశూన్యవాదినాం, అస్తినాస్తీతికల్పనా దిగమ్భరాణాం, అన్యేషాంచ యథా యథం సావయవత్వాదికల్పనా, సాసర్వా సి తథా- భ్రాన్తినిమిత్తైవేతిపూర్వేణాన్వయః సను తేతేతార్కికా ఆత్మనో౭స్తి త్యాదిక తర్కేణసాధయన్తి- అతోనలేషాం భ్రాన్తినిమిత్తత్వ మిత్యాకల్పనశ్రు తివిరుద్ధత్వా, దసజ్జేఆత్మస్వనుపపత్తే, స్తేషాం కల్పనానాంసత్త్వేమాయనుపపత్తే, శ్చ తేషాం తార్కికాణాంకల్పనానప్రమాణపథమారోహతీత్యాహ (అస్తినా స్తి తి) సుషుప్తా నజానాత్య, న్యత్రజానాతీ, తి కాదాచిత్రజ్ఞానవత్త్వకల్పనాచై శ్చేకాదీనాం ఆత్మాషరలోకం ప్రతిగచ్ఛతీతి కేషాంచిత్ క్రియావత్త్వకల్పనా. దాక్షిణ్యస్థిత్యాశిరీరా దరంగృహ్లాతీత్యన్యేషాం దేహత్వవాదే ఓషికవిజ్ఞానవాదేవా అఫలం- షరలోకస్థాయినో౭భావాత్. అన్యేషాంఫలవత్. దేహత్వ తుషికవాదిప రేవేవ కర్మతద్వాసనానామాశ్రయభావాత్ షరలోకేర్నిర్విజం నిత్యాత్మవాది

శం. జంనిర్బీజం, సుఖించుఃఖం, మధ్యమసమధ్యమం, సూన్యసూన్యా
 న్యం, పరోఽయమహామధ్యం, ఇతివా సుప్తవక్త్రస్యనాగరితం
 పరోయోవికల్పయితుమిచ్ఛతి - సనూనంఖగూపి దత్తుపి ద్వైప్రయ
 తుమిచ్ఛతి, సోపానమివచ పద్భ్యామారోఽనుమిచ్ఛతి, కులభేద
 మీనానాం వయసాఞ్చవగం దిశ్యతే, - * నేతి నేతి * యదోవా
 చోనివర్తస్తథిత్యాదిశ్రుతిభ్యః, * కోఽద్ధావేదేత్యాది ముక్తిప
 ణ్ణాత్, కథంతర్హితస్యసమాజిత్యైతి వేదనం. బ్రూహిదేనప్రకా
 రేణతమహంసమజిత్యైతివిద్యాం. అత్రాఖ్యాయిరామాదహ తే
 కశ్చిత్కిలమనుష్యోముద్ధః శబ్దమితి కిష్కిలశ్చరీపరా సేనాధిపః

ఆ నాంసభీజం (కుఃఖం) అనుభూయశ్చ శబ్దరూపవాదే యదాస్య- విశ్వాసాదే
 సోపష్టపది త్తప్రతిరూపస్య సంసారజాతాయత్వాత్తేకారాత్ప్రభుత్వాదుమహా
 నః శరీరమధ్యపవనైరతత్వది దిగవృత్తాణామతే అస్యహేతులబ్ధిగోచరస్య సేవ్య
 మధ్యమం (పరోఽయమితి) మ అపరోఽయం, హంసంబంధేన, కులభేద
 త్వకృతాశ్చేదాదికల్పనా అస్తీత్వాద్వాచకం మహామధ్యమసూన్యా
 వాక్ప్రత్యయాగోచరే - వాక్తనసాగోచరేయోవికల్పయితుమిచ్ఛతిసంస్కారము
 (ఆరోధుమితి) అత్ర ఖిదిత్యనుషక్తిః జలమీనానాం, కేవలమసాదృశ్య
 యః వాక్తనసభేదాత్యనిససన్తి- అదిగోచరత్వాదిత్య అపరోఽయేన ప్రకారము
 మాహ (నేతి నేతి) వాక్తనసాగోచరత్వే ప్రత్యక్షరూపా (సేవ్యం)
 ధ్ధా- సాయదేవదేతి మనోగోచరత్వం, క ఇమాన్త్రాబోధదివాగ్ధోచరత్వం, పరా
 ధతీత్యర్థః వాక్తనసాగోచరత్వే శ్రవణమనసయో రసవృత్తవాదాదుగోచరత్వం
 ససమ్మవతీతి శబ్దతే (కథమితి) అగ్ని మాదావ్యం వేదన సత్త్వాత్
 తి శబ్ద్యత్వా దాత్మవేదన నిఘాతాదుగా ప్రకారోపాయం శబ్దాదులబ్ధి
 (బ్రూహితి) కేన ప్రకారేణ సమజిత్యైతివిద్యాం - తం ప్రకారం బ్రూహి
 త్యన్వయః * నేతి నేతిత్వాది ప్రముఖదాహర శ్లోనేన సేవ్యభావసమ్మలన్వయ
 ప్రకాశస్య బోధకతీ వేదనప్రకార స్వోపత్వాత్, శ్రుత్యాం సరసిస్యత్యా
 వా, దినేనైవ ప్రకారేణావిషయతయా వేదలవ్యతీతి మత్వాసానుబంధ
 మాహ (అత్రాఖ్యాయిరామితి) (ముద్భుతి) మహాధిభిక్షుః (స్థావరం

౭౦ త్వాం నా సీమనుష్యతి. సముద్ధతయా ఆత్మనో మనుష్యత్వం ప్రత్య
యితుం కఙ్క్షిదుషేత్యాహ బ్రవీతు భవాన్ కో హమస్మితి. సత
స్య ముద్ధతాం జ్ఞాత్వా ఆహక్రమేణ బోధయిష్యామీతి. ఘోషరా
ద్యాత్మభావమపోహ్య సత్వమమనుష్యత్వత్వా ఉపరరామ. ము
ద్ధః సతం ప్రత్యాహ భవాన్ మాంబోధయితుం ప్రవృత్తస్తూష్ణీం
ఋణూవ - కింస బోధయతీతి. తాదృగేవ తద్భవతోవచనం. నాస్య
మనుష్యత్వత్వక్తే మనుష్యత్వమాత్మనో నప్రతిపద్యతేయః - సక
భం మనుష్యో సేత్యుక్తే పి మనుష్యత్వమాత్మనః ప్రతిపద్యేత.
తస్మాద్యథా శాస్త్రోపదేశపవాన్ వబోధవిధిః - నాస్యః సహ్యగ్నే
ద్వాహ్యం తృణాద్యన్యేన కేనచిద్దగుంశక్యం. అతపవశాస్త్రం ఆ
త్మస్వరూపంబోధయితుం ప్రవృత్తం సదమనుష్యత్వప్రతిషేధనే
నేవ * నేతి నేతి త్యుక్తాపరరామ. తథా * అనస్తరమబాహ్య
మయమాత్మాబ్రహ్మసర్వానుభూరిత్యనుశాసనం * తత్త్వమసి

౭౧ ఏతి) సత్వం స్థావరాదిరూపఇత్యుక్తే త్యర్థః సన్నితరనిషేధేన రచ్చేదేజ్ఞాతేపి
స్వమేవంభూతిఇత్యసగిధానే లిహమేవంభూతిఇతి జ్ఞానాభావాత్రివిధ్యం విధిముఖేన
బోధనంతార్యం అత ఆహ (నాసీతి) అపరోక్షతయా ప్రరీయమానవిస్తుని
చర్యయేణ గృహీతే విచర్యయనిరాసమాప్తేయత్నః కార్యః సతు స్వరూపబోధే-
లస్య స్వయమేవప్రతీతేః తథావివేక్ష బోధం శక్నోతి - తన్ని మాధత్వా దుప
దేశానర్హవివసఇత్యర్థః అతః ప్రకృతే ఆత్మనోనిత్యాపరోక్షస్వాహం మనుష్యఇత్యా
బినా ఆరోపాత్తద్రూపేణ ప్రతీతే స్వస్య * నేతి నేతి * యతోవాచోనివ ర్తన ఇతి త
రనిషేధేకృత స్వప్రకాశస్వనియమేన ప్రతీతసమ్భవాదయమేవోపదేశప్రకారః -
నాన్యఇత్యుపసంహరతి (తస్మాదితి) సను శాస్త్రం వినా ప్యన్యతో విధిముఖేనా
శ్చానబోధోఽస్తీత్యత ఆహ (సహ్యగ్నేరితి) శాస్త్రైక సమగిగమ్యత్వా రాత్మనో
సహ్యం స్వరేణ బోధస్సమ్భవత్యర్థః. శాస్త్రీయోఽప్యవబోధప్రకారోఽయమే
వ - నాస్య ఇతి తరనిషేధమాప్తే నోపరమాన్నిశ్చయత ఇత్యాహ (అతపవేతి) * ఇ
త్యనుశాసనమితి పదేనార్థాదనుశాసనాన్లరనిషేధా దప్యేవమేవేత్యాహ (తథాన
న్లరమితి) * తత్త్వమసీత్యత్రాపి తత్పదార్థ సామానాధికరణ్యేన త్వంపదార్థ క
ర్తృత్వాదినిషేధేన తస్య బ్రహ్మత్వబోధఇత్యాహ (తత్త్వమసీతి) * తత్కేన

శం. * యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవా భూత్తత్కేనకంపశ్యే దిత్యేవ
మాద్యపి. యావదయమేవం యథోక్తమిషమాత్మానం నవేత్తి-
తావదయం బాహ్యో నిత్యదృష్టిలక్షణ ముపాధిమాత్మత్వే నోపే-
త్యావిద్యయోపాధిధర్మానాత్మనోమన్యమానోబ్రహ్మాదిస్తవ్యుప-
ర్యస్తేషు దేవతిర్యగ్నిరయస్థానేషు పునఃపునరావర్తమానోఽవి-
ద్యాకామకర్తవశాత్ సంసరతి. *

ఇతి శ్రీగోవింద భగవత్పుజ్య పాదశిష్యస్య
పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యస్య శ్రీశజ్జరభగవతః కృతౌ
ఐతరేయోపనిషద్భాష్యే, ప్రథమాధ్యాయభాష్యమ్.
ఓమ్ తత్సత్.

ఆ. కంపశ్యేదితి దర్శనక్రియాకర్తృత్వనిషేధాదప్యవేద్యతయైవాత్మనో జ్ఞానమిత్యాహ
(యత్రత్వస్యేతి) (ఏవమాద్యపీతి) వేద్యత్వం నిషేధితీశేషః. తస్మాదాత్మనః
కర్తృత్వాది భర్తృవత్తయా ప్రమాణేన జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్తద్భర్తృవత్త్వప్రతీతేరజ్ఞాన
మూలత్వేన భ్రమత్వాత్ సంసారత్వేన ప్రతీతస్యవస్తుతో బ్రహ్మమాత్రత్వా, దనేనై-
వన్యాయేనేశ్వరస్వాపి సర్వజ్ఞత్వాదేరాపాధికత్వేన భ్రమత్వాద్భేదేనానాథావాత్
స్వాపి వస్తుతో బ్రహ్మమాత్రత్వా, స్మృతయితత్వానః- కిన్వాత్మేకవివాఖ్యైకరస
ఇత్యభిప్రేత్య- ఏవంభూతస్య కథం సంసారప్రతీతిరిత్యాశక్యైతత్తన సంసార
స్వాజ్ఞానతరౌపాధికత్వ ముత్తరాధ్యాయసజ్జత్వపర్యాగిరయా ఆహ (యావద-
యమితి) (బాహ్యోనిత్యదృష్టిలక్షణమితి) ప్రత్యగాత్మనో బాహ్య మన్తఃకరణ
వృత్తిం. వృత్తివృత్తిమతోరభేదా దన్తఃకరణ మిత్యర్థః. *

— శ్లోకము —

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛ్రద్ధానందపూజ్యపాదశిష్య
శ్రీమద్భగవదానందజ్ఞానకృతాయాం - ఐతరేయోపనిషద్భాష్య టీకాయాం
ప్రథమాధ్యాయభాష్యటీకా.
ఓమ్ తత్సత్.

శ్రీ

బలరామోపనిషత్.

ద్వితీయాధ్యాయే - ప్రథమః ఖండః.

—*—*—*—

పురుషేహవా అయమాదితోగర్భోభవతి

సవనం సంసరన్నపాత్యదేహేద్వియ సజ్జాతంత్యజతి, త్యక్త్వాన్యముపాదతైః. పునఃపునరేవమేవనదీ సోతోవజ్జన్తమరణప్రబధ్ధావిచ్ఛేదేనవర్తమానఃకాభిరవస్థాభిర్వర్తత ఇత్యేతమర్థం వర్షయన్త్యాహశ్రుతిః వైరాగ్యహేతోః. అయమేవ - అవిద్యాకామకర్మవాక్. యజ్ఞాదికర్మకృత్వా అస్మాల్లోకాద్ధూమాదిక్రమేణ చద్వైమసంప్రాప్య ఊణకర్మావృష్ట్యాదిక్రమేణేమంలొకంప్రాప్యాన్నభూతః పురుషగ్నోహుతః తస్మిన్ పురుషేహ

ఏవమధ్యారోపాపవాదాభ్యామాత్మతత్త్వం నిరూప్య ఉత్తాత్మతత్త్వజ్ఞానే రాగ్యం హేతురితదర్థంజీవావస్థాః ప్రపచ్ఛయన్నధాత్ * తస్య త్రయ ఆవధా ఇత్యుపక్షిప్తం శరీరత్రయచ్ఛప్రపచ్ఛయితుం పచ్ఛయాధ్యాయ మవతారయత్ భూమికాంకరోతి (సవనమితి) యావదయమిత్యారభ్యవాఉత్తరాధ్యాయస్యభూమికా. ఇదానీ మధ్యాయమవతారయతి (సవనమితి) (ఇత్యేతమర్థమితి) ఇతిబిజ్ఞానాయామవస్థారూపమేతమర్థమిత్యర్థః. (వైరాగ్యహేతోరితి) వైరాగ్యార్థమిత్యర్థః జీవావస్థారూపస్య జన్మత్రయస్యాత్మవ్రతీభిర్వరూపత్వాత్ కద్విచారేవైరాగ్యంభవతితిభావః. పురుషేహవాఅయమిత్యత్రైదం శబ్దార్థచూచ (అయమిత్యాదినా) యామాధానంవిదార్యప్రవిశ్యస్థితః- సోఽయమిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. (యజ్ఞాదీతి) * అథయఇమే గ్రామేఇష్టాపూర్తదత్తమిత్యుపాసతే తేఢామమభిసమ్మవత్రీత్యాదినా పచ్ఛాగ్నివిద్యాయా మయమర్థః ప్రసిద్ధఇత్యర్థః. (అన్నభూతఇతి) ద్రీహ్యద్యన్నసంశ్లిష్టః. (పురుషగ్నోహుతః) పురుషేణ భక్షితఇత్యర్థః. (తస్మిన్నితి) యేనపురుషేణభక్షితః- తస్మిన్నిత్యర్థః. పురుషేహవాఅయం- సంసారీ ఆదితః- ప్రథమతః శ్రీగర్భప్రవేశాత్ పూర్వంగర్భోభవతితి ప్రథమమన్వయః. పురుషే శ్రీయామివగర్భసదృశ్యతే ఇత్యాశక్త్యభిక్షితస్యా

ఉ— యదేతద్రేతస్తదే తత్సర్వభ్యోఽన్యైభ్యస్తేజఃసమ్భవతమాత్మన్యేవాత్మానం విభర్తి తద్యదా స్త్రియాం

౪౦. వైలయం- సంసారీరసాదిక్రమేణాదితః-ప్రథమం రేతోరూపేణ గర్భభవతీతి- తదాహ- యదేతత్ పురుషే రేతః- తేన రూపేణేతి. తచ్చైతద్రేతోఽన్నమయస్య పిణ్డస్య సర్వేభ్యః అన్యైభ్యోఽసాదిలక్షణేభ్యస్తేజః- సారూపంశరీరస్య సమ్భవతం - పరినిష్ఠున్నం. తత్ పురుషస్యాత్మభూతత్వాదాత్మా తమాత్మానం- రేతోరూపేణగర్భభూతం. ఆత్మానమాత్మన్యేవ- స్వశరీరేపవవిభర్తి ధారయతి. తత్- రేతోయదా- యస్మిన్దా లే. భార్యాయుతుమతీ. తస్యాంయోమాఽగౌస్త్రియాంసింభృత్యపగచ్ఛత్. అథ- శ

ఆ. స్తస్య రసాదిక్రమేణ రేతోరూపేణపరిణామేన తత్సంక్లిష్టస్వాపితథైవతస్యం క్లేషేణ రేతోభావేన తేన రూపేణ పురుషస్య శరీరవిద్యమాన స్తస్య సగర్భత్వాహ (రసాదీతి) రసాదీత్యాది శబ్దేన శోచితమాంసాదిగృహ్యతే రసాదిక్రమేణ యదేతత్ పురుషే రేతః- తేన రేతోరూపేణగర్భభవతీతియత్- తదాహితిచగ్గాది స్వయఃకార్యః. నను తస్య గర్భత్వమప్రసిద్ధమిత్యాశంక్యశక్త్యైయం లస్యపురుషేణ భృతత్వాదౌజ్ఞాప్యత్వాగర్భత్వమితివక్తుం తదేతదిత్యాది విభక్తిత్వస్తంభావ్యం తద్వ్యావప్తే (తచ్చైతదితి) (రసాదిలక్షణేభ్య ఇతి) రసాదిభావసంబంధాయ రూపత్వాదృశీరస్య తేషాం తదవయవత్వం చరమభావత్వాద్వ రేతసశరీరస్య సారూపత్వంచేత్వర్థః. (ఆత్మభూతత్వాదితి) ఆత్మాభిమానవిషయశరీరగూఢత్వాత్. తమాత్మానం గర్భభూతం- విశక్తివిషయమాజానుషజ్ఞేణవాక్యం పూరణీయం. ఉక్తమర్థంశ్రుత్యక్షరారూఢంకరోతి (ఆత్మానమాత్మనీతి) అథఆత్మానమిత్యస్య నపునరుక్తిరోపః. ఏవం పితృశరీరరూపమావసధం, తత్ర రేతోరూపేణావస్థానం, చోక్త్వా మాతృదేహరూపావసధం, తత్ర గర్భరూపేణావస్థానం, చ లగ్నయితుం పితృశరీరాన్నిర్గమనరూపం జన్మదర్శయతి (తద్రేత ఇతి) యదేత్యుక్తంకాలంవిశదయతి (భార్యేతి) పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం * యోమాబాప గౌ తమాగ్నిః ప్రియదాఽయమర్థోదగ్ధిత ఇతివక్తుం నీమాసాగ్నావిల్యుప్తం. (చ పవన్

ఉ— సింహత్వతైతజ్జనయతి తదస్యప్రథమంజన్మ॥ ... ౧

ఇతి ప్రథమఃఖండః.

తత్ స్త్రియా ఆత్మభూయం గచ్ఛతి యథా స్వ
మగ్నం తథా తస్మాదేనాంనహినస్తిసాస్యైతమాత్మా
నమత్రగతంభావయతి॥ ౧

౪౦. దైతత్ - రేత ఆత్మనోగర్భభూతంజనయతిపితా. తత్ - అస్యపురు
షస్య స్థానాన్నిర్దమనం రేతస్సేకకాలే రేతోరూపేణాస్య-సం
సారిణఃప్రథమంజన్మ- ప్రథమావస్థాభివ్యక్తిః. తదేతనుక్తం పు
రస్తాత్ * అసావాత్మాముమాత్మానమిత్యాదినా. ౧

ఇతి ప్రథమఖండభాష్యమ్.

తత్ - రేతోయస్యాం స్త్రియాంసిక్తంసత్ - తస్యా ఆత్మభూ
యం-ఆత్మావృతిరేకతాం యథాపితుః- ఏవంగచ్ఛతి- ప్రాప్నో
తి. యథాస్వమగ్నం- స్తనాది. తథా- తద్వదేవ. తస్మాద్ధేతోరే
నాం- మాతరంసగర్భోనహినస్తిపిటకాదివత్. యస్తాత్ స్తనాది
స్వాగ్నవదాత్మభూయంగతం- తస్మాన్నహినస్తి- నబాధతే ఇత్య
ర్థః. సా-అన్తర్వత్పిపతమస్య- భర్తురాత్మానమత్ర-ఆత్మనఉద

౪. స్తితి) భార్యాం సజ్జచ్ఛన్తిత్యర్థః. అస్యరేతోరూపేణ స్థానాన్నిర్దమన మిత్యన్వ
యః రేతో భార్యాయాంసింహత్వత్రవాక్యాన్తరంసంబాదయతి (తదేతదితి)
అసావాత్మా- పురుషః అముమాత్మానం- స్వీయం రేతోరూపమాత్మానంఅస్మైఆ
త్మనే- భార్యారూపాయసజ్జచ్ఛన్తిత్యర్థః..... ౧

ఇతి ప్రథమఖండభాష్యటీకా.

నను స్త్రీశరీరే ప్రవిష్టంపురుషస్యరేతః స్త్రీయాఉపద్రవకారిస్యాత్ శరీర
అగ్నదాహపిదత్వాశఙ్క్యోక్తం తత్ స్త్రీయాఇత్యాది. తదేతద్వాచపక్షే (తదే
తోయస్యామితి) పిటకాః- వ్రణరూపగ్రణ్థివిశేషాః. తద్వన్నహినస్తీతివృతిరేకేణ
వృద్ధాదుః అడురార్థముక్త్వా పిణ్డీతార్థమాహ (యస్మాదితి) అత్రప్రసక్తో
స్త్రీయాసావథానేన గర్భరక్షణం కర్తవ్యమితివిధత్తే (నేతి) భావయతి- భావ

ఉ— సాభావయిత్రిభావయితవ్యాభవతితం స్త్రీగర్భం
విభర్తిసోఽగ్రపవకుమారం జన్మనోఽగ్రాధిభావయి
తి సయత్కుమారంజన్మనోఽగ్రాధిభావయతిఅత్వా

శం. రేప్రవిష్టం- గతంబుద్ధ్యాభావయతి- వర్ధయతి. పరిపాలయతి గ
ర్భవిరుద్ధాశనాది పరిహార మనుకూలాశనా ద్యుపయోగంచ కు
ర్వన్తి.

సాభావయిత్రి - వర్ధయిత్రి భగ్తురాత్మనోగర్భభూతస్య భావ
యితవ్యా- రక్షయితవ్యాచ భక్తాభవతి. నవమ్యపకారప్రశ్న
పకారమస్తరేణలోకేకస్య చిత్తేనచిత్ సమ్బంధఉపపద్యతే. తం
గర్భం స్త్రీయథోక్తేనగర్భధారణవిధానేనవిభర్తి-ధారయతి. ప్రా
జ్ఞన్మనః, సః-పితౄలగ్రపవ-పూర్వమేవ. కుమారంజాతమాశ్రం,
జన్మనోఽధి-ఉద్ధ్వంజన్మనః. జాతంకుమారం, జాతకర్మాదినాభా
వయతి. సః-పితై వంపుత్రంజాతకర్మాదినాయద్భావయతి తదా
త్వానమేవభావయతి. పితురాత్మైవహిపుత్రరూపేణజాయతే. శ

ఆ. దేదిత్యర్థః. అనోహయమాహ (గర్భవిరుద్ధేతి)

తస్యాప్యస్తర్వత్త్విరక్షణంవిధత్తై (సాభావయిత్రితి) చశబ్దస్యసేర్వత్త్వస
మ్బంధః సాపీత్యర్థః. తస్యాభావయితవ్యత్వేహేతుమాహ (నహితి) స్త్రీపురుష
యోః పరస్పరోపకారకత్వముక్త్యాతయోఃపుత్రసాధ్యవత్సవగామభ్యుత్పత్తినిని
త్వరూపప్రత్యుపకారసిద్ధ్యర్థం పుత్రంప్రత్యుపకారకంబుమాహ (రమితి) "పు
త్రస్యైవశబ్దోజన్మనఃపూర్వకాలంవదతి, ద్వితీయాజన్మనకాలం, అధిశ్చ్యోతనానక
కాలంవదతి, తివ్యాచచ్ఛై (ప్రాగ్జన్మనఃకర్మాదినా) పూర్వమేవేర్వస్యవివరణమా
హ (జాతమాశ్రమితి) జాయమానమిత్యర్థః (జాతకర్మాదినేతి) జన్మనా
ప్రాకోనీమనాదినా, జన్మనకాలే సుఖనిష్ఠమితార్థం మన్తజలప్రోక్షణాదినా, అస
స్తరంజాతకర్మాదినే, త్యర్థః పిత్రాజాతకర్మాదికంకర్తవ్యమిత్యభిధాయతా. సాతి
(సపితేతి) (ప్రవిశతీత్యాదీతి) * గర్భోభూత్వాసమాతరం. అస్యాగ్రపవకు
మోభూత్వాదశమేమానీజాయతఇతిమన్తశ్శేషః మోక్షప్రకరణేపుత్రత్వాదసస్య

ఉ— నమేవ తద్భావయత్యేషాంలోకానాంసన్తత్యావవం
సన్తతాహీమేలోకాస్తదస్య ద్వితీయంజన్మ॥... ౨

ఇతి ద్వితీయఃఖణ్డః.

౪౦. ధావ్యుక్తం * పతిగ్దాయాంప్రవిశతీత్యాది. తత్కిమగ్ధమాత్మా
నం పుత్రరూపేణ జనయిత్వాభావయతి. ఉచ్యతే (ఏషాంలో
కానాంసన్తత్యై) అవిచ్ఛేదా యేత్యర్థః. విచ్ఛిద్యేరకా హీమే
లోకాః పుత్రోత్పాదనాది యదినకుర్యుః. తేచ పుత్రోత్పాద
నాదికర్తృవిచ్ఛేదేనైవసన్తతాహీప్రబంధరూపేణవర్తనై యస్మా
దిమేలోకాః- తస్మాత్తదవిచ్ఛేదాయతత్కర్తవ్యం. నమోఽయే
త్యర్థః. తదస్య- సంసారిణఃపుంసః కుమారరూపేణ మాతురుద
రాద్యన్నిర్దమనం - తత్ రేతోదూపాపేక్షయా ద్వితీయంజన్మ-
ద్వితీయావస్థాభివ్యక్తిః. ౨

ఇతి ద్వితీయఖణ్డభాష్యమ్.

ఆ. విధానాత్ పుత్రోత్పాదనంమోక్షసాధనమిత్యభిప్రాయేణపుచ్చతి (తత్కిమగ్ధమి
తి) * సకర్తృజానప్రజయేత్యాదిశ్రుతే ర్మోక్షప్రకరణే పుత్రోత్పాదనోక్తిర్వై
రాగ్యాధైత్యభిప్రేత్యప్రకృత శ్రుత్యోత్తిరమాహ (ఉచ్యత ఇతి) అత్ర లోకక
ర్షేనలోకసాధనీభూతాఃపుత్రపౌత్రాదయోగ్యహ్యంతే. తేషాం సన్తత్యై ఇత్యర్థః.
పుత్రోత్పాదనేనైవోక్తానాం లోకానాంసన్తతత్వంప్రసిద్ధమితివక్తుమేవం సన్త
తాహీతివాక్యంవ్యాచక్షే (తేచేతి) స్వేనపుత్రోత్పాదనేవిధిఃకృతేనతి స్వపు
త్రోఽపి తథా, తత్పుత్రోఽపి తథే, తేషాం లోకసన్తతిర్భవతీత్యర్థః. పుత్రో
త్పాదనస్య లోకసన్తతిరేవ ప్రయోజనమితివదన్త్యాశ్రుత్యా తస్య మోక్షసాధన
త్వం నిరన్తమిత్యాహ (నమోఽయేత్యర్థ ఇతి) ఏవం ప్రసక్తార్థార్థధారణాదివి
ధిముక్తాప్రకృత వైరాగ్యార్థం ద్వితీయంజన్మదర్శయతి (తదస్యేతి) ... ౨

ఇతి ద్వితీయఖణ్డభాష్యటీకా.

ఉ— సోఽప్యాయమాత్మా పుణ్యేభ్యః కర్మభ్యః ప్రసాదే
 ధీయతే అథాస్యాయమితర ఆత్మా కృతకృత్యోవయో

శం. అస్య- పితుః సోఽయం- పుత్రః ఆత్మా పుణ్యేభ్యః - శాస్త్రో
 క్తేభ్యః కర్మభ్యః- కర్మనిష్పాదనార్థం ప్రనిధియతే- పితుః స్థానం.
 పిత్రాయ త-ర్తవ్యం- తత్కరణాయ ప్రనిధియత ఇత్యర్థః. అథా
 చ సమప్రతివిద్యాయాం వాజసనేయకే పిత్రం- సుశిష్టోఽహం
 బ్రహ్మహం యజ్ఞ ఇత్యాది ప్రతిపద్యత ఇతి. అథ అనన్తరం పుత్ర
 నివేశ్యాత్మనో భారమస్య- పుత్రస్యేతరోఽయం పిత్రాత్మకృత
 కృత్యః - కర్తవ్యాదృణత్రయాద్విముక్తిః కృతకర్తవ్య ఇత్యర్థః.

ఆ. ఏవం పితృశరీరేఽత్యన్తాశుచా అత్యన్తాశుచిరతోరూపేణావస్థానం, అలో
 ఽపినిర్గమనం, తతోమాతురుదరే మలమూత్రాస్త్రాప్తే నిష్క్రిందివదిపస్థానం, తతో
 ద్దానిద్వారానిర్గమనం, చేత్యాద్యత్యంతం కష్టమిత్యన్తా- అనానన్తరమపి సచ్చ
 తస్త్రియం - కిన్తు పితృనియోగా తత్సారిత స్త్రోణ సర్వదా కర్మాదుస్థాపివ్యసించి
 దకాపుత్రేణకర్తవ్యం పితురుపకారాన్తరం దర్శయతోస్యేతి వాచ్యంబాహి-
 (అస్యేతి) పితుర్ద్వావాత్మానా- దేహా. స్వదేహాః పుత్రదేహాత్పరి లబ్ధపుత్ర
 సోపయోగమాహ (సోఽయమితి) పుత్రస్య ప్రనిధిత్వమస్యత్రాప్త్యేతి
 త్యాహ (తథేతి) సమప్రతి- సమప్రదానం స్వకర్తవ్యస్య పుత్రే స్థాపనం
 తద్యత్రోచ్యతే- సాసమప్రతివిద్యేత్యర్థః. యదాతుపితాప్రేక్ష్యన్తస్య త- స్వస్య
 పరలోకగమనంనిశ్చినోతి అథ పుత్రమాహత్వంబ్రహ్మత్వంయన్తే స్వలలోపితి
 మయాఽభ్యేతవ్యంబ్రహ్మ - వేదః. తత్త్వం - త్వయా ఽభ్యేతవ్యం, మయా
 కర్తవ్యోఽయం యజ్ఞత్త్వం - త్వయాకర్తవ్యః, మయాసమ్నాద్యో లోకస్త్వం-
 త్వయాసమ్నాద్య ఇతి. ఏవం పిత్రాఽనుశిష్టస్య పుత్రః అహం బ్రహ్మహం య
 జ్ఞోఽహం లోక ఇతి ప్రతిపద్యతే - అహం బ్రహ్మభ్యేక్ష్యే, యజ్ఞాకరః ష్యే, లో
 కంసమ్నాదయిష్యామి, తి స్వీకరోతీత్యుక్తమిత్యర్థః. అనేన స్వశరీరస్య తృతీయా
 వస్థోక్తా. నను కిమర్థం పుత్రం ప్రతిపదధాతి- స్వయమేవకరోత్విత్యాశ్చి-స్వ
 స్య మరణాత్కర్తవ్యత్వే రిత్యభిప్రాయేణోక్తం అథాస్యాయమితి తద్వాదవచ్చ

ఉ— గతఃప్రైతిసత్తతః ప్రయన్నేవ పునజ్జాయతేతదస్య
తృతీయంజన్మ

౪౦. వయోగతః- గతవయాః. జీర్ణస్కుప్రైతి-మి యతే. సత్తతః-
అస్మాత్ ప్రయన్నేవ - శరీరం పరిత్యజన్నేవ తృణజలూకావ
ద్దేహో నరముపాదదానఃకర్మచితంపునజ్జాయతే. తత్-అస్య మృ
త్వాప్రతిపత్తవ్యం యత్ - త తృతీయంజన్మ. ననుసంసరతః పి
తుస్సకాశాద్రేతోయాపేణ ప్రథమంజన్మ, తస్యైవ కుమారరూ
పేణమాతుర్ద్వితీయంజన్మ, క్తం. తస్యైవ తృతీయంజన్మనివ క్తవ్యే
ప్రేతస్య పితుర్వజ్జన్మ - త తృతీయమితికథముచ్యతే. నైషదో

ఆ (అథేతి) ఏవకారార్థం మధ్యేవిలక్ష్పాభావందర్శయతి (తృణజలూకేతి) తృణ
జలూకా తృణస్యానంగత్వా తృణా నిరహాక్రమ్యాత్మానం - దేహం పూర్వస్మాత్
తృణాదుపసంహరతి- పూర్వతృణంముఞ్చతి ఏవమేవావచాత్మాదేహో నరం పరి
గృహ్యపూర్వదేహం ముఞ్చతీతి మధ్యేవిలక్ష్పాభావః శ్రుత్వైవరేకాక్షరత్వార్థః కర్మ
చితందేహో నరముపాదదానః పునర్జాయతేతదస్య. యద్యపి దేవయాన పితృ
యాణమాగ్నాభ్యాంగచ్ఛతాం లోకా నరవివశరీరగ్రహణము క్తం * ఉభయవ్యా
మోహో తస్మిద్ధేరితసూత్రే * అకాశాద్భృషపసమేషసోమారాశేతి శ్రుతేః నను
పూర్వదేహాత్మాగకాలవివ- తథాపి * సవిజ్ఞానోభవతి సవిజ్ఞానమేవాన్యవక్త్రామ
తితి శ్రుతో వాసనామయంభావిశరీరముత్తాగ్రైకకాలవివగృహ్యతీత్యుక్తత్వాత్ తదభి
ప్రాయం తృణజలూకానిదర్శనమిదండ్రుప్తవ్యం (అపస్యేతి) యత్కృత్వా ప్రతి
పత్తవ్యం- తదస్య తృతీయంజన్మేత్యన్వయః. యస్య జన్మద్వయము క్తం- అస్యైవ
తృతీయంజన్మవక్తవ్యం- ఔచిత్యాత్ అన్యథాలస్యపితుఃపూర్వజన్మద్వయస్యాను
ప్రత్యేన ఇదమస్య పితృ నృతీయంజన్మేత్యన్వయూ పక్షేరితశబ్దతే (నస్యేతి)
(ప్రేతస్యేతి) మ్రియమాణస్యేత్యర్థః * యత్కుమారం భావయతి ఆత్మాన
మేవ తద్భావయతి * సోఽస్యావయమాత్మేతివ పితాపుత్రయోరనేదస్యోక్తత్వాత్
పుత్రస్యోక్తం జన్మద్వయం పితరేవ. అస్యైవచతృతీయోఽపిరిత్యవిరోధ ఇత్యాహ
(నైషదోచ్యతి) యద్వా - పితృర్వరణోనరం పునర్జన్మస్యతే పుత్రస్యాప్యేవ

ఉ— తదుక్తమృషీణా॥..... ౪

ఇతి తృతీయఃఖండాః.

శం. షః- పితాపుత్రయోరై కాశ్చ్యస్యవివక్షితత్వాత్. సోఽపిపుత్రః
స్వపుత్రేభారంనిధాయేతఃప్రయన్నేవపునర్జ్ఞాయతేయథాపితా.
తదన్యత్రోక్తమితరత్రాప్యుక్తమేవభవతీతిమన్యతేత్రుతిః- పి
తాపుత్రయోరేకాశ్చ్యత్వాత్. ఏవం సంసరన్నవస్థావ్యస్తీత్ర
యేణ జన్మమరణప్రబద్ధారూఢఃసర్వోలోకఃసంసారసముద్రై ని
పతితఃకథం చిద్యథాశ్రుత్యుక్తమాత్మానంవిజానాతియస్యాం క
స్యాఞ్చిదవస్థాయాం- తదైవముక్తసర్వసంసారబద్ధనః కృతీక్య
త్యోభవతీత్యే తద్వస్తుతత్త్వమృషీణా- మన్త్రేణాప్యుక్తమిత్యా
హ. ఇతి తృతీయఃఖండాభాష్యమ్. ౧

ఆ. మేవ జన్మజ్ఞాతుంశక్యత ఇత్యభిప్రాయేణపితుత్వ్యుక్తమిత్యాహ (సోఽపిపుత్రఇతి)
యథాపితేత్సననరం తతశ్చ పుత్రస్యైవ తృతీయంజన్మోక్తమితిశేషః. ఏవేచ్ఛ త
దస్య తృతీయంజన్మనివాక్యే తచ్చజ్జేన తత్ప్రకారత్వముచ్యతే. అన్యేచ పుత్రుడు
చ్యతే. అన్య- పుత్రస్య తత్ప్రకారంతృతీయంజన్మనివాక్యాగ్ధఇతిభావః సనుచ
ర్యాయద్వయోక్తం జన్మయథాపుత్రగతం- ఏవం తృతీయచర్యాయోక్తమపిసామ్యే
త్పుత్రగతమేవోచ్యతాం- కింతయోరైకాశ్చ్యవివక్షయేత్వాద్యచరిహితోషమాశ
జ్ఞానా (తదన్యత్రోక్తమితి) అయంభావః- పుత్రస్యపితరంప్రత్యుపకార
ప్రదర్శనార్థం తత్ప్రతినిధిత్యేక్ష్యతే పితాస్యయమేవకర్మకరోతు - కిం ప్రతినిధిసే
త్వాశబ్ద్యతత్ప్రతిహారార్థం పితుర్దర్శనాభిధానం ప్రసక్తమితిమరణాంతరం నవ
వ్యమితి తృతీయంజన్మలాఘవార్థం తస్మిన్నేవోక్తమితి. ఇదస్తు జన్మత్రయం సర్వే
షాం పూర్వేషామప్యస్తీతిప్రదర్శయితుచ్చ పుత్రైవక్తవ్యమపి తృతీయంజన్మపిర
య్యుక్తమితి. పూర్వాధ్యాయేఅధ్యారోపప్రకరణోక్తమావసథత్రయం వైరాగ్యాగ్ధ
మిహప్రచక్ష్య- తస్మిన్నేవాధ్యాయే తస్యసంసారస్యనివర్తకత్వేనతదవచనాదార్థం
యతత్త్వజ్ఞానముక్తం *సవితమేవేత్యాదినా-తత్సఫలం ప్రచక్ష్యయితుం తదుక్త
మృషీణేత్యాదిగ్రంథః. తత్ర తద్బద్ధార్థమాహ (ఏవమిత్యాదినా) (ఏతద్వస్తుతి)

ఉ— గర్భేనుసన్నస్వేషామవేదమహం దేవానాంజ
నినూనివిశ్వాశతంమాపురతయసీరరక్షన్నధః శ్యేనో
జవసానిరదీయమితి ।

శం గర్భే- మాతుర్గర్భాశయేపవసృణ. నిర్వతివితస్తే. అనేకజన్మా
స్తరభావనాపరిపాకవశాదేషం దేవానాం - వాగ్గ్నోదీనాం
జనిమాని- జన్మాని. విశ్వా - విశ్వాని. సర్వాణ్యన్వవేదం - అ
హమహూఅనుబుద్ధవానస్తీత్యర్థః. శతం- అనేకాః. బహ్వ్యః
మా - మాంపురఃఆయస్మిః - ఆయస్యః. లోహమయ్యగ్నివాఽభే
ద్యాని శరీరాణీ త్యభిప్రా యః. అరక్ష- రక్షితవత్సంసార
పాశనిర్గమనాదధోఽధః. పశ్యత్శ్యేన ఇవజాలంభిత్యాజవసా-
ఆన్యజ్ఞానకృత సామర్థ్యేన నిరదీయం- నిర్గతోఽస్తి. అహూ.

ఆ. సంసారసముద్రచతనం, తతస్తత్త్వజ్ఞానాచ్చ తస్మిన్పత్తి, రిత్యేతద్వస్తీత్యర్థః.
(అశేతి) బ్రాహ్మణమితిశేషః

ఇతి తృతీయఖణ్డ హస్తాంతికా

(భావనేతి) ఆత్మానాత్మ వివేకభావనేత్యర్థః (వాగ్గ్నోదీనామితి)
ఉక్తానిజన్మాని- శరీరగ్రహణరూపాని తదుపలక్షితస్వర్వోఽపి సంసారోవాగాది
చరణ తదధిష్ఠాతృదేవాదిసహితస్య లిజ్జశరీరవైవ- సత్వ సజ్జస్వాపాపినోమమేత్య
ర్థః. అనేనపదార్థవివేకపూర్వకమాత్మజ్ఞానముక్తం యథా- సర్వజ్ఞాదాత్మనస్స
కాశాదేనైషాం జన్మానీత్యన్వవేదం- ఏతజ్జన్మహేతుభూతంమూలకారణమాత్మానం
జ్ఞాతవానస్తీత్యర్థః. యద్యపిగర్భే శ్రవణాదిజ్ఞానసామగ్రీనాస్తి- తథాపిపూర్వజన్మ
కృతశ్రవణాది సామగ్రీవశాదేవ ప్రతిబద్ధనివృత్తౌ సత్వామపిగర్భేజ్ఞానోత్పత్తిఃసమ్య
వతీతిభావః, ఇతఃపూర్వకాలినంబన్దందర్శయతి (శతమితి) (అభేద్యానీతి)
తత్త్వజ్ఞానమస్తరా తత్ప్రవాహవిచ్ఛేదాదిత్యర్థః (అధోఽధః) అధోఽంత
శ్యేన. నిర్వప్తలోకేష్వపారక్ష్యస్తీత్యర్థః. యథా- అధఃకాంతంపదం అభేత్య
స్థివ్యాచక్షే (అధోఽధః) అధ- అనన్తరం. ఇదానీమిత్యర్థః. మస్త్రీద్రక్షు
గగ్నిప్రాయమాహ (అహూఇతి) ఇవమాశ్చర్యం మమసంవృత్తమితి. ఏతదగ్ని

౧౪ అనన్తగిరిటీకాసహిత శబ్ద-రఖా-ష్యేణయుక్తా

ఉ— గర్భపవైతశ్శయానోవామదేవపవమువాచ॥ ౧

సపవం విద్వానస్తాచ్ఛరీరభేదాదూర్ధ్వ ఉత్త॥
మ్యాముష్మిక

శం గర్భపవశయానోవామదేవ యుషిరేవమువాచైవై శత్. ౧

సః - వామదేవ యుషిర్యథోక్తమాత్మానమేవం విద్వాన్
(అస్తాచ్ఛరీరభేదాత్) శరీరస్య - అవిద్యా పరికల్పితస్యాయ
స్య వదనిర్భేదస్య జననమరణాద్యనేకానర్థశతావిష్టశరీరప్రబంధ
స్య పరమాత్మజ్ఞానామృతోపయోగజనితవీర్యకృతభేదాత్. శరీ
రోత్పత్తిబీజావిద్యాదినిమిత్తోపమద్దహతోశ్శరీరవినాశాదిత్యర్థః.
ఉర్ధ్వః- పరమార్థభూతస్సన్నతోభావాత్సంసారా మత్క్రియ
జ్ఞానవిద్యోతితామలసర్వాత్మభావమాపన్నస్సన్నముష్మిక- య
థోక్తైః జరేమరేమృతేభిః సర్వజ్ఞైః పూర్వైః నపరేః-స
త్వేభావ్యో ప్రజ్ఞానామృతైకరసేప్రదీపవ నిర్వాణమత్యగ

ఆ. ప్రాయేణ మత్రైత్యునామనిర్దేశపూర్వకం తస్య తాత్పర్యంవత్సం గర్భపవైతది
త్యాదిబ్రాహ్మణం తద్వ్యాచక్షే (గర్భాత్పాదినా) ఏతత్- పూర్వబ్రాహ్మ
ణోక్తమర్థజాతం ఏవం- మన్త్రోక్తప్రకారేణోవాచేత్యన్వయః ౧

జ్ఞానస్యావ్యభిచారితయా శలవ త్వజ్ఞాపనాయవామదేవేనశలం ప్రాప్తమితి
వత్సం సపవంవిద్వానితివాక్యంవ్యాచక్షే (సవామదేవఇతి) శరీరస్య పునరుత్ప
త్తిశక్త్యాం వారయతి (శరీరోత్పత్తి) తత్త్వజ్ఞానేనావిద్యాదినాశాదిత్యర్థః
(పరమార్థభూతస్సన్నితి) ఉర్ధ్వశబ్దస్యోపరితనవాచిత్యాత్, పరమార్థవస్తునపి
కదాచిదప్యథోభావరూపనికర్షాభావేన నిరంజనోపరితనభావా, దూర్త్వశబ్దార్థత్వ మి
త్యర్థః ప్రసిద్ధంస్వర్గలోకంవారయతి (అముష్మికాయథోక్తఇతి) ఇన్ద్రియ-
గోచరత్వేనాముష్మిన్నితినిర్దేశః. స్వర్గశబ్దస్య నిరతిశయసుఖసామాన్య వాచిత్యా
ద్యుత్తరస్తవైవ తథావిభత్వా, త్వవైవ ముఖ్యస్వర్గత్వం. నైశేషికస్యతు స్వ
ర్గత్వమావేషికమిత్యర్థః ఉత్తస్య స్వర్గస్య బ్రహ్మరూపస్య స్వస్థాచ్ఛరీరభేదాదూర్ధ్వ

ఉ — స్వర్గేలోకే సర్వాణాం కామానాప్త్యామృతః సమ
భవత్ సమభవత్ ॥ ౨

ఇతి చతుర్థఃఖండాః.

ఇత్యైతరేయే ద్వితీయే ఆరణ్యకే షష్ఠమోఽధ్యాయః.

ఉపనిషత్సు ద్వితీయోఽధ్యాయః.

ఓమ్ తత్సత్ .

౪౦ మత్ స్వర్గేలోకే - స్వస్మిన్నాత్మని. స్వేస్వరూపే. అమృతః
సమభవదాత్మజ్ఞానేనపూర్వం ప్రాప్తకామతయా జీవన్నేవ స
ర్వాణాం కామానాప్త్యేత్యర్థః. ద్విర్వచనం సఫలస్య సోదాహర
ణస్యాత్మజ్ఞానస్య పరిసమాప్తిప్రదర్శనార్థమ్. ౨

ఇతి చతుర్థఃఖండాభ్యావ్యమ్.

ఇతి శ్రీగోవింద భగవద్భాష్య పాదశిష్యస్య

పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యస్య శ్రీశార్ఙ్గభగవతః కృతా

ఐతరేయోపనిషద్భాష్యే, ద్వితీయాధ్యాయభావ్యమ్.

ఓమ్ తత్సత్ .

ఆ. హ (స్వస్మిన్నితి) ఆత్మశబ్దస్యాస్త్రాక్షరణాద్యర్థత్వం వారయతి (స్వేస్వరూప
ఇతి) అస్మిన్ స్వర్గ మన్యదేహాదిభావం విహయస్వాత్మభావేనైవస్థిత ఇత్యాహ
(అమృతఇతి) ఉక్తస్వర్గలోకేసర్వకామానాప్తితి భ్రమంవారయతి (పూర్వ
మితి) జీవన్ముక్తిదశాయామాప్తకామతయా సర్వాత్మత్వేనేత్యర్థః (సోదాహర
ణస్యేతి) ఉదాహరణం వామదేవఇత్యర్థః. ఇతి చతుర్థఃఖండాభ్యావ్యటీకా ౨

— శ్లోకః ౫౫ —

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛుద్ధానందపూజ్యపాదశిష్య

శ్రీమద్భగవదానందజ్ఞానకృతాయాం - ఐతరేయోపనిషద్భాష్య టీకాయాం

ద్వితీయాధ్యాయభావ్యటీకా.

ఓమ్ తత్సత్

శ్రీమద్భగవద్గీతా అష్టాదశోధ్యాయః పంచమోధ్యాయః అధ్యాయః ఐదవః

శ్రీ ఐతరేయోపనిషత్.

తృతీయాధ్యాయే - ప్రశ్నాః ఖణ్ణః.

----- శ్లోకములు ౧౮ -----

ఉ - కోఽయమాత్మైవయమాపాస్తమహే

శం. బ్రహ్మవిద్యాసాధనకృతసర్వాత్మభావఫలావాస్త్విహమహే
వాద్యాచార్యపరమ్పరయాశ్రుత్యానద్యోత్యమానాం బ్రహ్మ
విత్పరిషద్యత్యస్తప్రసిద్ధాముపలభమానా ముముక్షువో బ్రహ్మ
ణాలభునాతనాబ్రహ్మజిజ్ఞాసువోఽసిత్యాత్ సాధనలక్షణాన్
సంసారదాజీవభావాద్వాద్యవృత్తివో విగారయంతైఽన్యోన్యం
పుచ్ఛంతి. కథం. యంన్వాత్మానమయమాత్మైవ సాత్మాన్వయమా
పాస్తమహే - కఃసత్యైతి. యథాత్మానమయమాత్మైవ సాత్మాన్
పాసీనోవామదేవోఽమృతః సమాభవత్ - తమేవవయసాభ్యుపా

ఆ. ఓమ్- పూర్వస్మిన్నధ్యాయే జన్మత్రయసిరూపసినై రాగ్యంసిరూపితంజ్ఞానో
త్పత్త్యర్థం. నచ పదార్థశోధనంవినా నైరాగ్యమాత్రేణ భావోఽప్యభిధి పదార్థ
శోధనపూర్వకం వాక్యార్థం కథయితుం తృతీయాధ్యాయాంత్యప్రత్య పదార్థ
శోధనేఽధికారిణందర్శయన్ వాక్యమవతారయతి (బ్రహ్మవిద్యేతి) (బాహు
దేవాద్యాచార్యేతి) ఆదిశబ్దేన * రద్యోదాదేవానాం ప్రతిబుద్ధ్యం సవిప
తదభవదిత్యాదినా ఉదాదేవాదయోగ్యహ్యతై (ఆధునారనాదౌ) పూర్వో
రీత్యావైరాగ్యోత్పత్త్యర్థమిదం. (ఆజీవభావాదితి) సంసారస్వహేతుభూతా
విద్యా తత్కార్యేష్వాత్మభావసహితాద్వాపచితుం - సంసారం పరిత్యక్తుమిచ్ఛ
న్నైత్యర్థః. విచారప్రకారమేవ వాక్యాన్వయేనస్పష్టిరరుంపుచ్ఛతి (కథమితి)
నన్వయమాత్మైవికేషతోనిశ్చయే సక ఇతి ప్రశ్నానుపపన్నః, తద్విచారణవాసః
జ్ఞిత్ప్రయోజన, మిత్యాశక్క్యత్తానంవినిష్ఠి (యథ్యేతి) ఉపాస్తమహే -
పాసీతుం ప్రవృత్తాఇత్యర్థః. వామదేవోయమాత్మాన ముపాస్యావృత్తోఽభవత్ -
వయమపి తమాత్మానముపాసీతుం ప్రవృత్తాః సక ఇతి ప్రశ్నార్థః. ఉపా

ఉ— కతరఃసతత్తా

శం. స్మహే - కోనుఖిలుసతత్తేతి. ఏవం జిజ్ఞాసాపూర్వ మన్యోన్యం పృచ్ఛతామతిక్రాంతవిశేషవిషయ శ్రుతి సంస్కారజనితాస్త్రుతి రజాయత * తంప్రపదాభ్యాం ప్రా పద్యతబ్రహ్మేమంపురుషం * సపతమేవసీమానం విదార్యేతయాద్వారాప్రాపద్యత - ఏత మేవపురుషంద్వేబ్రహ్మణీఇతరేతరప్రాతికూల్యే నప్రతిపన్నేతి

ఆ. సంనామ- ఉప- సామీప్యం. ఐక్యం తేనైవనిరుపచరితసామీప్యత్వాదైకేనాప రోక్షీకృత్యాసం- త ద్రుపేణావస్థానంయత్- తదవ్యతే యద్వా- అహంఘట త్యాదివ్యవహారేషు తమేవ వయముపాన్యహే- తమేవాత్మత్వేన స్వీకృత్యస్థితాః అ నాత్మనోఽహమితి ప్రతీత్యనుపపలైః సతత్తా కఇవిచారార్థః సచాయమాత్మే లినిశ్చయేవిచారాయోగః- తదైవకార్యకరణసర్వీర్ణత్వేన విచారోపపలైతి నను భూతానాం వ్యాకరణార్థేయఃప్రవిప్లః- సపివాత్మేతి నిర్ధారణసమ్మవా ద్విచారా నుపపత్తిరిత్యాశక్యే- ఏవమపిద్వయోఃప్రవిప్లత్వేన స్వర్గమాణత్వాన్ననిర్ధారణమి తివక్తుంద్వయోఃప్రవిప్లత్వంస్మృతమిత్యాహ (ఏవంజిజ్ఞాసేతి) (అతిక్రాంతేతి) అతిక్రాంతా- పూర్వముక్తాయావిశేష- దేశే ప్రవిప్ల ప్రాణాత్మానా. తద్విష యశ్రుతిజన్యానుభవజన్యసంస్కారజనితాస్త్రుతిత్వర్థః తామేవస్మృతింస్వరూ పతోదర్శయతి (తంప్రపదాభ్యామితి) తమిమంపురుషం- పురుషశరీరం ప్ర పదాభ్యాం- పాదాగ్రాభ్యాంబ్రహ్మ- అవరబ్రహ్మరూపఃప్రాణఃప్రవిప్ల ఇత్య ర్థః అన్యస్య ప్రవేశే శ్రుతిమాహ (సపతమితి) శ్రుతిభ్యాం లబ్ధమర్థమాహ (ఏతమేవేతి) అత్ర ఇతిశ్రుతిభ్యా మిత్విభ్యామృత్యఇతిశ్రుతిభ్యా మితరేతరప్రాతి కూల్యేన - ఇతరేతరాభిముఖతయా ఏతమేవపురుషంశరీరం ప్రలిపన్నే-ప్రవిప్లే ద్వేబ్రహ్మణీఇతి స్మృతిరజాయతేత్యన్వయః సతు ఏతమేవ పురుషమిత్వనేన * ఏ తమేవపురుషంబ్రహ్మతతమమపశ్యదితివాక్యం, ద్వేబ్రహ్మణీఇత్యనేన * ద్వేబ్రహ్మ ణీవేదిరవ్యతివాక్య, ఇహ ద్వయోఃప్రవేశేమానతయోపన్యస్తమితి భమితవ్యం-ఆ ద్యవాక్యేద్వయోఃప్రవేశాప్రతీతే, ద్వితియేచ శబ్దబ్రహ్మరూపబ్రహ్మణారభిధానేన తయోర్ద్వయోఃప్రవేశేమానత్వాయోగా, దివి. రథాసితయోర్ద్వయోఃకథమాత్మత్వ

౪౦ తి. ఇతి తేచాస్య పిణ్ణస్యాత్తుభూతే. తయో రన్యతర ఆత్మోపా
స్యాభవితుమర్హతి. యోఽత్రోపాస్యః- కతరోనుసలత్తేతివిశే
షనిధారణార్థంపునరన్యన్యం పప్రచ్ఛు ర్విచారయన్తః. పునస్తే
షాం విచారయతాం విశేషవిచారణాస్పదవిషయామతరభూత్.
కథం. ద్వేవస్తుసీలస్తేకపిణ్ణేఉపలభ్యతే- అనేక భేదభిన్నేనకరణే
న యేనోపలభతే, యశ్చైకఉపలభతే - కరణాంతరోపలబ్ధవిషయ

ఆ. శక్తేత్యతలహ (ఇతితి) తయోరన్యతరేణాపిసాశరీరస్థిత్యభావాత్ తయోరాత్మత్వ
శక్తేత్యర్థః. ఏవంవిచారాపేక్షితామాత్మద్వయస్త్వతిముక్త్యావిచారమాహ (రయో
రన్యతరఇతి) * అత్తావాఇదమేకపవేత్తేకవైష్ణవశ్చేయతోపక్రమాస్తద్వయోరు
పాస్యత్వమిత్యర్థః. (కతరోనుసలత్తేతి) యదిపాస్యతత్కా-సరతరఇత్యన్వయః
(పప్రచ్ఛురితి) కతరస్సలత్తేతివాక్యేనేతిశేషః. ఏవం విచారక్రియమూలేఽపి
పరిగుహ్యస్తకరణత్వాత్తేషాంప్రపదాభ్యాంప్రపన్నేకరణత్వేనాఽనాత్మత్వనిశ్చ
యో, మూర్ధాప్రవిష్టేఉపలబ్ధుత్వేనాత్మత్వనిశ్చయః, శ్చాభూదిత్యాహ (పునః
త్యాదిహ) (విశేషేతి) విచారణాస్పదప్రాణాత్మద్వయవిషయావలంబిత
రణత్వేనా, పరస్మిన్నుపలబ్ధుత్వేన, చ ప్రకారేణవిశేషరూపామతిరణాయతేన్వ
యః. ససద్వయోస్సత్వైషయంవిశేషమతిఃస్యాత్- తదేవనాస్తీతిశక్తా (విశే
తి) చక్షుషాపశ్యామీత్యాది ప్రకారేణద్వయోఽప్రతీతేహైవమిత్యాహ (ద్వే
ఇతి) యేనోపలభతే, యశ్చోపలభతే, తేద్వేఉపలభిత ర్నకరణేవస్తుసీల-పాస్యతే
ఇత్యన్వయః. తత్రకిం కరణమిత్యతలహ (అనేకేతి) చక్షుశ్శ్రోత్రా ద్విసేవ
భేదభిన్నేనేత్యర్థః. అనేనయదనేకాత్మక చక్షురాదికరణసభ్యతాత్మకం (పునః
స్వరూపం- తత్సంహతత్వాత్ పరాధమితిపరశేషత్వేన కరణమిత్వత్వం. అపి
బ్ధిత్వనేకాత్మకత్వాభావాన్నపరాధత్వేనశేషత్వం - కిన్తు శేషిత్వమేవేతత్తుమే
ఇత్యుక్తం అనేన కరణన్యపరాధత్వంపరం- శేషిణమన్తంఽనుపపన్నం శ్చోప
రంవ్యతిరిక్తముపలభారంగమయతితి తస్మిన్నపి లతప్రమాణమిత్వత్వం చిదానీం క
రణానామేవోపలబ్ధుత్వం- తద్వ్యతిరిక్తఉపలబ్ధేనాస్తీతిచదన్తంనాస్తికంఽస్యప్ర
మాణాంతరమాహ (కరణాంతరేతి) పూర్వం చక్షుషారూపందృష్ట్యై పశ్యబుద్ధిల
తచక్షుః స్మరతిరూపమద్రాక్షమితి, తథా- యోఽనామద్రాక్షం - సపిచేదానీం

ఉ— యేనవాచూపంపశ్యతియేనవాశబ్దం శృణోతియేనవా
గన్ధానాజిక్రమ్యతియేనవావాచం వ్యాకరోతియేనవా
స్వాదుచాస్వాదుచవిజానాతి॥

యదే తద్ధృదయం మనశ్చైతత్

౪౦. స్మృతిప్రతిసన్ధానాత్, తత్రనతావద్యేనోపలభతే- సతత్త్వాభ
వితుమర్హతి. కేనపునరుపలభతఇతి. ఉచ్యతే-యేనవాచక్షుమా
చూపంపశ్యతి, యేనవా శృణోతిశ్రోత్రేణశబ్దం, యేనవామ్రాణ
భూతేన గన్ధానాజిక్రమ్యతి, యేనవా వాక్కరణభూతేనవాచంనా
మాత్మికాంవ్యాకరోతి గౌరవ్యత్యేవమాద్యాం సాధ్యసాధ్యేతి
చ, యేనవాజిహ్వభూతేనస్వాదుచాస్వాదుచవిజానాతి, తి. ౧

కింపునస్తదేకమనేకధాభిన్నంకరణమితి. ఉచ్యతే-యదుక్తం
పురస్తాత్ *ప్రజానాంరేతోహృదయం * హృదయస్థంరేతోమ

ఆ స్మృతామీతిప్రతిసన్ధానాత్, - తదుభయంవ్యతిరిక్తోపలభురభావేనస్యాత్- అన్యాయభూ
తేనస్యస్మృతిప్రతిసన్ధానవిగతదర్శనాదిత్యర్థః ఏవమనేకాత్మకస్యకరణత్వ
ముక్త్యా తతఏవ తస్మాత్త్వత్వంనాస్తీత్యాహ (తత్రనతావదితి) తత్ర- తయో
ర్భవ్యత్వార్థః. అర్హతీత్యనంతరం కిన్తు పరిశేషదుపలబ్ధాతత్త్వాభితుమర్హతీతివక్ష్య
మాణాన్వయేనవాక్యం పూరణీయం. ఏవముపపత్తితమర్థం శ్రుత్యక్షరారూఢం క
రుంపుచ్చతి (కేనపునరితి) శ్రుత్యాభూతంకరోతి (ఉచ్యరితి) యేనేతి
తృతీయయాకరణత్వం చక్షురాదేరుక్తమిత్యర్థః (వాక్కరణేతి) వాగ్రూపక
రణేత్యర్థః వాచమితకరణంనోచ్యతే- తస్య యేనేత్యనేనోక్తత్వాత్. కిన్తు వచస్య
ముచ్చత ఇత్యాహ (నామాత్మికామితి) (సాధ్యేతి) గౌరవీదంనామసాదు,
గామీతినామాసాధ్యి, తి వ్యాకరోతి- వ్యాకరణేన వ్యక్తికరోతీత్యర్థః

నను చక్షురాదీనాం కరణత్వేపి ప్రపదాభ్యాం ప్రవిజ్ఞప్య ప్రాణస్యక
రణత్వేకిమాయాతమిత్యాశక్తే (కింపునస్తదితి) తత్రప్రాణవైవకరణత్వం
వస్తుంతావత్ హృదయమనశ్శబ్దవాచ్యస్య చక్షురాదిభేదభిన్నత్వదూహ (ఉచ్యత
ఇతి) యదేతద్ధృదయమిత్యత్రయచ్ఛబ్దార్థమాహ (యదుక్తమితి) (రేతఇతి)

శం. నః * మనసాసృష్టాఆపశ్చవరుణశ్చ * హృదయాన్తనోమనసశ్చ
 ద్ద్రమాజితీ - తదేవై తత్ హృదయం మనశ్చ ఏకమేతదనేకధా.
 ఏతేనాన్తఃకరణేనై కేనచక్షుర్భూతేనరూపంవశ్యతి, శ్రోత్రభూ
 తేనశృణోతి, మ్రాణభూతేనజిహ్వతి, వాగ్భూతేనవదతి, జిహ్వో
 భూతేనరసయతి, స్వేనైవవికల్పనారూపేణ మనసావికల్పయతి,
 హృదయరూపేణాధ్యవశ్యతి. తస్మాత్ సర్వకరణవిషయవ్యాపా
 రకమేకమిదంకరణం సర్వోపలబ్ధ్యర్థముపలబ్ధుః. తథాచ కౌషీత
 కీనాం * ప్రజ్ఞయాచాచం సమారుహ్య వాచాసర్వాణినామా
 న్యాప్నోతి ప్రజ్ఞయాచక్షుః సమారుహ్య చక్షుషాసర్వాణిరూపా
 న్యాప్నోతి త్యాది. వాజసనేయకేచ * మనసాహ్యేషవశ్యతిమ

ఆ. సారభూతంకార్యమిత్యర్థః. * ప్రజానాంరేతోహృదయమిత్యాదిశు * మనసశ్చ
 ద్ద్రమాజిత్యన్తాసుశ్రుతిశుయచ త్తంహృదయంమనశ్చేతి - తదేవైతత్ - త్వయాపృ
 ఙ్గంకరణమిత్యతఃఏతదేవైకమేవసచ్చక్షురాదిభేదేనానేకధాభూతమిత్యర్థః. యేన
 చక్షురాదినాదర్శనాదిక్రియాంకరోతిసంక్షాతాత్మకఃపురుషః-తచ్చక్షురాదికం * ప్ర
 జానాం రేతోహృదయమిత్యాదిశు * మనసశ్చద్ద్రమాజిత్యన్తాసుశ్రుతిశుయచ
 త్తంహృదయంమనశ్చేతికరణం- తదేతదేవైకం సదనేకధాభిన్నంచేతి శ్రుతిగతయే
 నవేతి తృతీయాన్తయదితి ప్రథమాన్తయచ్ఛబ్దద్వయస్య చాన్వదూదర్శిత్య. ఏక
 వైవినానేకాత్మత్వంవిశదయతి (ఏతేనేత్యాదినా) (సర్వకరణేతి) సర్వాణి
 కరణానివిషయాశ్చ వ్యాపారోయన్యేతివిగ్రహః కరణానాం విషయాణాంహృ
 దయశబ్దవాచ్య బుద్ధివ్యాపారత్వే శ్రుతిమాహ (తథాచేతి) ప్రజ్ఞయా- చిదా
 త్తాభాసయత్తయా బుద్ధ్యావాచం- కరణంసమారుహ్య, బుద్ధేర్వాగాత్మనా ప
 తామేసతి తద్బుద్ధిద్వారా స్వయమప్యత్తావాగభిమానీభూత్వా, అనన్తరంవాచో
 ౭పి బుద్ధివ్యాపారరూపాయా నామాత్మనా- వత్తవ్యశబ్దరూపేణ పరిణామేసతివా
 చా- వాద్విరాసర్వాణినామాన్యాప్నోతి - తత్పురణాత్మనాస్వయమపివత్తత్యతి
 శ్రుత్యర్థః. ఏవం * ప్రజ్ఞయా చక్షురిత్యాదిష్వప్యర్థోద్రుప్తవ్యః. అత్ర బుద్ధే
 ర్వాగాద్యాత్మనాపరిణామా, వాగాదేశ్చనామాద్యాత్మనాపరిణామ, ఉత్తదిత్యర్థః.
 * మనసాహ్యేషవశ్యతీత్యత్రమనసః సాక్షాద్దర్శనాదికరణత్వామూగాచ్ఛక్షురాది

శం. నసాశృణోతి * హృదయేన హి రూపాణి జానాతీత్యాది. తస్మాద్భు-
దయమనోవాచ్యస్య సర్వోపలబ్ధికరణత్వం ప్రసిద్ధం. తదాత్మక
శ్చ ప్రాణః * యోవై ప్రాణస్స ప్రజ్ఞాయావై ప్రజ్ఞా సప్రా-
ణఇతిహి బ్రాహ్మణం. కరణసంహతిరూపశ్చ ప్రాణఇత్యనోచామ
ప్రాణసంవాదాదా. తస్మాత్ యత్పద్భ్యం ప్రాపద్యత బ్రహ్మ-
వీతదుపలబ్ధికరణత్వేన గుణభూతత్వానై తద్వస్తు బ్రహ్మ
పాస్యాత్కాభవితుమర్హతి. పరిశేషాద్యసోపలబ్ధిరుపలబ్ధ్యర్థ మే-
తస్య హృదయమనోరూపస్య కరణస్య వృత్తయో వత్సమానాః-
సంఘపలభ్యోపాస్య ఆత్మానోభవితుమర్హతీతి నిశ్చయంకృతవస్తవః.
తదస్తవః కరణోపాధిస్థసోపలబ్ధః ప్రజ్ఞానరూపస్య బ్రహ్మణః పల

ఆ. భావమాపన్నస్య దర్శనాదికరణత్వమితిభావః. ఏషం * హృదయేన హి త్యత్రాపిద్ర-
ష్టవ్యం. ఆదిశబ్దేన * హృదయే హ్యేవ రూపాణి ప్రధితాని భవంతి రూపాణాం హృ-
దయశబ్దితబుద్ధ్యాత్మకత్వము క్తం సంగ్రహ్యం. ఏవం హృదయస్య సర్వ కరణత్వ-
త్వముత్పాదకదానీం తస్య ప్రాణాత్మకత్వమాహ (తదాత్మకశ్చేతి) ఏవం హృదయ-
మనోద్వారా ప్రాణస్య సర్వకరణాత్మకత్వ ముక్త్యా సాక్షాదేవ ప్రాణస్య తదాహ
(కరణసంహతీతి) * తవ వయంస్తవః * సశత్యేమస్తద్వృత్తేవీతి * ఇతరే
వత్సవరదయః ప్రాణా ఇత్యేవాఖ్యాయస్తఇత్యాది ప్రాణసంవాదప్రసంగబలాత్
కరణసంహతిరూపత్వం - కరణసమూహరూపత్వం ప్రాణస్యావగమ్యత ఇత్యర్థః.
ఆదిశబ్దేన సంపద్యదిద్వాదిగతం * ప్రాణమేవవాగమ్యేతి ప్రాణం వత్సవః ప్రాణం శ్రో-
త్రం ప్రాణం మనః సయదా ప్రతిబుధ్యతే ప్రాణాదధిపునర్జాయస్త ఇత్యాద్యుచ్యతే.
కరణస్యానాత్మకత్వము క్తముపసంహరతి (తస్మాదితి) (బ్రహ్మోపాస్యాత్మేతి)
సహ్యత్వేనోపాస్యః జ్ఞాతవ్యత్యైత్యర్థః. తస్మి కస్తథాజ్ఞాతవ్యఇత్యతలహ (పరి-
శేషాదితి) (వత్సమానా ఇతి) సజ్ఞానమిత్యాది నావత్సమానా ఇత్యర్థః. * యే
సవారూపం పశ్యతీత్యాది మనశ్చైతదిత్యంతం ప్రాణస్య కరణత్వేనా నాత్మత్వాద్ద-
మిచ్యుత్వా సజ్ఞానమిత్యాదివశ ఇత్యంతమస్తవః కరణవృత్తిద్వారా తద్వ్యతిరి క్తముప-
లభ్యారందర్శయితుమిత్యాహ (రదస్తవః కరణేతి) నిర్విశేషస్య కథం పృతివిషయ

ఉ— సజ్ఞానమాజ్ఞానంవిజ్ఞానంప్రజ్ఞానం మేధాదృష్టిర్ధృతి
ర్మతిర్మనీషాజూతిః

శం భ్యధాః యాలస్తాకరణవృత్తయో బాహ్యోస్తర్వర్తివిషయవిష
యాః- తాత్పర్యాదుచ్యవై (సజ్ఞానం) సజ్ఞాప్తిః చేతనభావః.
అజ్ఞానం - అజ్ఞాప్తిః శశ్వరభావః. విజ్ఞానం - కలాదిపరిజ్ఞానం.
ప్రజ్ఞానం - ప్రజ్ఞాప్తిః ప్రాజ్ఞతా. మేధా- గ్రంథధారణే సామ
ర్థ్యం. దృష్టిః- ఇద్రియద్వారా సర్వవిషయోపలబ్ధిః. ధృతిః-
ధారణం. అవసన్నానాం శరీరేంద్రియాణాం యయోత్తమ్భనం
భవతి. ధృత్యాశరీరముద్వహస్తీతిహివదన్తి. మతిః- మననం. మ
నీషా- తత్రస్వాతన్త్ర్యం. జూతిః-చేతనోరుజాదిదుఃఖత్వభావః.

ఆ. త్వం-అస్యభావం తదపలంబ్యర్థతాతాసాంస్యాత్. అతఆహ (బాహ్యోస్తర్వర్తివి
షయేతి) తద్వి తాసామస్యవిషయత్వే తతో బాహ్యోస్తర్వర్తివిషయప్రతితిరేవస్యాత్.
సాత్తనభవత్వతఆహ (ఉపలంబరుపలంబ్యర్థాఇతి) నిర్విశేషత్వేనావిషయత్వేన దై
తస్య సామేదితస్తయాజ్ఞానాసమ్భవేఽపి సజ్ఞానాద్యస్తాకరణ వృత్తిసాక్షితయా
విషయత్వేనైవతస్యోపలంబ్యస్యమ్భవతీత్యర్థః అవిషయత్వాత్ప్రజ్ఞానరూపస్యేతి
విశేషణం. ప్రకృష్టాజ్ఞాప్తిః- స్వప్రకాశచైతన్యం. తస్యవిషయత్వే స్వప్రకాశ
త్వవ్యాపకతీత్యర్థః. బ్రహ్మణఇతివిశేషణం నిర్విశేషత్వాత్. సవిశేషత్వేహితస్య
పరిచ్ఛేదేనబ్రహ్మత్వం నస్యాదిత్యర్థః. నన్వసజ్ఞస్య తదపిస్తాకరణవృత్తి సమ్భవ
స్యాత్. అతఆహ (అస్తాకరణాపాధిస్థస్యేతి) అసజ్ఞస్యాప్యస్తాకరణప్రతివి
మ్భుద్వారా తద్వృత్తిసమ్భవభవత్వార్థః. (చేతనభావఇతి) యయావృత్త్యాచేతన
ఇత్యుచ్యతేజన్త్రః- సావృత్తిః సర్వదాసర్వశరీరవ్యాపిని సజ్ఞానమిత్యర్థః. (కలాది
పరిజ్ఞానం) చతుష్షష్టికలాదిజన్యంతాకికంజ్ఞానమిత్యర్థః. (ప్రాజ్ఞతే) తాత్ప
ర్యాప్రతిభేత్యర్థః. యయోత్తమ్భనంభవతి- సాధృతితీత్యన్వయః. శరీరాద్యోత్తమ్భ
కస్యవృత్తివిశేషస్య ధృతిత్వేనాకికంవ్యవహారంమానమాహ (ధృత్యేతి) (తత్ర
స్వాతన్త్ర్యం) మనసశ్చ- మనీషాతిత్యుత్పత్తేరిత్యర్థః. (రుజాదిదుఃఖత్వభావ

ఉ— స్మృతిఃసగ్గుల్కుఃక్రతురనుఃకామోవశఇతి

శం స్మృతిః-స్మరణం. సగ్గుల్కుః- శుక్లకృష్ణేదిభావేనసగ్గుల్కునంరూపాదీనాం. క్రతుః-అధ్యవసాయః. అనుః-ప్రాణనాది జీవనక్రియానిమిత్తావృత్తిః. కామః- అసన్నిహితవిషయాకాంక్షా. తృష్ణా. వశః- స్త్రీస్యతికరాద్యభిలాషః. ఇత్యేవమాద్యా అన్తఃకరణవృత్తయః ప్రజ్ఞప్తిమాత్రస్యోపలబ్ధిరుపలబ్ధిర్థత్వాత్ శుద్ధప్రజ్ఞానరూపస్యబ్రహ్మణః-అనామరూపస్యబ్రహ్మణఉపాధిభూతాః. తదుపాధిజనితగుణనామధేయాని సజ్జానాదీని సర్వాణ్యేవైతాని

అ. ఇతి) రోగాదిజన్యముఃఖిత్వప్రాప్తిరిత్యర్థః. (సగ్గుల్కునమితి) సామాన్యేనత్రచిహ్నానాం రూపాదీనాం శుక్లాదిరూపేణ సమ్యక్ గుల్కున మిత్యర్థః. (జీవనక్రియేతి) జీవనయోనిప్రయత్నఇత్యర్థః. (స్త్రీస్యతికరేతి) స్త్రీనమ్మర్కేత్యర్థః. ఇతిశబ్దస్య ప్రదర్శనార్థత్వమాహ (ఇత్యేవమాద్యాఇతి) ఏవమాద్యావృత్తయః-ప్రజ్ఞానస్వనామధేయాని భవనీత్యుత్తరేణాన్వయః. అత్రప్రజ్ఞానశబ్దేన పూర్వపాదో ప్రాజ్ఞతావృత్తిరూపానోగ్యతే- తస్మాః సజ్జానాది నామవత్త్వాదుపపత్తేః. ఏవ శుద్ధచైతన్యముచ్యతేఇత్యాహ (ప్రజ్ఞప్తిమాత్రస్యేతి) నన్వంతఃకరణవృత్తీనాం శబ్దిరూపత్వాభావాత్ కథం ప్రజ్ఞాననామధేయత్వమిత్యాశంక్య నామధేయస్య నామ్యర్థోపలబ్ధిహేతుత్వాత్, సజ్జానాదివృత్తీనామపి ప్రజ్ఞానోపలబ్ధిహేతుత్వా, తైస్ గుణేన తన్నామధేయత్వముపచారాదుచ్యతే- నముఖ్యవృత్త్యేత్యాహ (ఉపలబ్ధిరుపలబ్ధిర్థత్వాదితి) ఉపలబ్ధిరుపలబ్ధిర్థత్వంవా కథమిత్యాశంక్య తదుపాధిత్వాదిత్యాహ (శుద్ధేతి) యతఉపాధిభూతాః- అతఉపలబ్ధిర్థాః. అలో గాఢావృత్త్యానామధేయానిసమ్మవనీత్యర్థః. యద్యా- శ్రుతో సజ్జానాది శబ్దైర్నవృత్తయఉచ్యంతే- కిం సజ్జానాదిశబ్దా ఏవలక్షణయా లిఖిరీయస్తేగాముచ్చరయంతిత్యత్రేవ తథాచ సజ్జానాదిశబ్దాః సజ్జానాది వృత్తివిజ్ఞప్తప్రజ్ఞానస్వనామధేయానిభవంతః తద్వారా శుద్ధవైవప్రజ్ఞానస్వలక్షణయానామధేయానిత్యాహ (తదుపాధిజనితేతి) వృత్తుపాధిజనితోగుణః- వృత్తుపహితరూపం. తన్నామధేయాని సర్వసర్వాణ్యేవైతాని సజ్జానాదీని- సజ్జానాదిశబ్దాః ప్రజ్ఞాన

ఉ— సర్వాణ్యేవై తాని ప్రజ్ఞానస్య నామధేయానిభవన్తి॥ ౨
సపషట్రమ్నః

౪౦. ప్రజ్ఞాప్రిమాత్రస్య ప్రజ్ఞానస్య నామధేయానిభవన్తి-నస్య తస్మా
తాత్. తథాచోక్తం * ప్రాణస్నేహప్రాణో నామభవతీత్యాది. ౨

సపషః- ప్రజ్ఞానరూపఆత్మాబ్రహ్మ- అపరం సర్వశరీరస్థః
ప్రాణః ప్రజ్ఞాత్మా అస్త్యేకరణోపాధి వ్యనుప్రవిష్టోజలభేదగత

ఆ. సైవ నామధేయాని భవన్తి త్యన్వయః. (ప్రాణస్నేహే) ప్రాణసక్రియాంబు
ర్వక్ ప్రాణో నామభవతీత్యన్వయః అనేన ప్రాణవృత్త్యుపాధికమాత్మనః ప్రాణనా
మవత్త్వముక్తం. యద్యపి సజ్జానాదినామ్నం తత్ర నాపాధికత్వముక్తం-తథాపి
తుల్యన్యాయతయా ఏతేషా మప్యేషాపాధికత్వముక్తప్రాయమితిభావః. ఏతదుక్తం
భవతి - సజ్జానాదిశబ్దాః ప్రకాశాత్మకవస్తువాచినః సచసాక్షా దస్త్యేకరణవృత్తి
నాం జడానాం ప్రకాశాత్మకత్వం సమ్మవతీతి ప్రకాశాత్మకవస్తుస్యభావసాదేవ
తానాం ప్రకాశాత్మకత్వమితి కల్పయన్తోఽధిష్టానభూతమితి క్తం ప్రకాశం గమ
యన్తఃపర్యవసానగత్యా ప్రకాశాత్మకః ప్రజ్ఞానవైవ నామధేయానీతి. ౧౦౪
సజ్జానాదీనా మనిత్యత్వేనజడానాంవృత్తీనాం ప్రకాశాత్మకవస్తువాచకసజ్జానా
దినామకత్వానుపపత్తేః తద్వ్యతిరిక్తః కశ్చిత్ప్రకాశరూపోఽస్తీత్యుక్తం. తథా
సజ్జానాది శబ్దవాచ్యత్వోక్త్యా తత్ప్రేక్షానం *విజ్ఞానం ప్రజ్ఞానమిత్యత్రేవ ప్రా
జ్ఞాతారూపవృత్తిర్నభవతీత్యుక్తం- తదనేకత్వేన తత్త్వస్య త్రిగతానాం తత్త్వత్వాదు
కత్వేన సర్వనామకత్వానుపపత్తేః, ప్రజ్ఞానస్యే త్యేకవచనానుపపత్తే, శ్చ. అతః
*యేనవారూపంపశ్యతీత్యాదినా నామధేయాని భవన్తి త్యన్వయేన సర్వశరీరతద్వ్యతి
త్వ్యతిరిక్తః స్వప్రకాశాత్మకఃసర్వసాక్షీసర్వవృత్త్యనుగతవికలత్వాశోభిర్య. ౨

ఏవం శోధితస్యాత్మనః ప్రతిశరీరం నానాత్వంవారయితుం సపషట్రమ్నః
త్వాదివాక్యం. తద్వ్యావృత్తే (సపషట్రత్వాదినా) ఏష ఇత్యన్వయః
(ప్రజ్ఞానరూపఆత్మేతి) ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి ముఖ్యబ్రహ్మతాయా ఏత్యమా
ణత్వాదిహమూర్ధద్వారాఽనుప్రవిష్టః సమష్టిలిక్ష్మశరీరాభిమానీహరణ్యగర్భప్రాణః
ప్రజ్ఞానాత్మాదిశబ్దైస్తత్రతత్రాక్రమపరం బ్రహ్మబృహత్ ఇత్యాహ (అపరం
త్వాదినా) సర్వశరీరత్వేనసమష్టిస్థూలశరీరముచ్యతే. (అస్త్యేకరణోపాధి)

ఉ— ఏష ఇన్ద్రో ఏష ప్రజాపతి రేతే సర్వే జేవా

శం. సూర్యప్రతిబిమ్బవద్ధిరణ్యగర్భః ప్రాణః ప్రజ్ఞానాః. ఏష ఏవేన్ద్రోః-
ఇన్ద్రోగుణాత్. జేవరాజోవా. (ఏష ప్రజాపతిః) యః ప్రథమజ
శ్శరీరీ, యతోముఖాదినిర్భేదద్వా రేణాగ్నోదయోలోకపాలా
జాతాః,- సప్రజోవాఏషః సప్రజాపతి రేషఏవ. యేఽప్యేతే అ

ఆ. ఆనేనాపి సమష్టి లిక్లశరీరము క్తం. ఆద్యాభ్యాం ప్రాణప్రజ్ఞాత్మకజ్ఞాభ్యాం క్రి
యాశక్తి జ్ఞానశక్తిమత్త్వము క్తం. ద్వితీయాభ్యాంతు తత్రతత్ర తథానిర్దిష్టఇత్యు
చ్యత ఇత్యపాసరు క్త్యం. నను ఉక్తప్రజ్ఞానాత్మేవా పరంబ్రహ్మేత్వత్రకింప్రమా
ణమిత్యాశక్తిప్రవేశవాక్యం ప్రమాణమివమత్త్వమేష ఇన్ద్రోఇతివాక్యమితి వ్యాచ
క్షే (ఏష ఇతి) (గుణాదితి) * ఇదమదర్శమితి శ్రుత్యుక్తగుణయోగాదిత్యు
క్తః ప్రవేశవాక్యే ప్రవిష్టసేష్టాభివానాద్ధిరణ్యగర్భస్యాపీష్టాత్ప్రవిష్టత్వ
ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ప్రవేష్టురేవ ప్రవిష్టసర్వరూపత్వాదభేదః నీభ్యతీతిభావః.
నతు పరమైశ్వర్యగుణయోగాతో ప్రజ్ఞానాత్మాఇన్ద్రోః - పరమేశ్వరఇత్యుక్తోగ్రా
హ్యః- ప్రజ్ఞానాత్మనఃపరమేశ్వరాభేదస్య * ప్రజ్ఞానంబ్రహ్మేత్వనేనపక్ష్యమా
ణత్వాత్, పరమేశ్వరగుణవత్త్వప్రతిపాదనస్యచ ప్రకరణవిరోధాత్. నచ హి
రణ్యగర్భాద్యాత్మత్వవన్నాయావిశిష్టపరమేశ్వరాత్మత్వమనేనోచ్యత ఇతివాచ్యం-
తథానతి భాష్యుక్తగుణాదితిహేతువచనానన్వయాత్. ఏష బ్రహ్మేష ఇన్ద్రోఏష
ప్రజాపతిరితి పూర్వోత్తరపర్యాయేషివగుణయోగాభావేఽభ్యుపపత్తైరస్య వ్యా
భ్యాసస్య సిష్టత్వం మనసినిధాయార్థానరమాహ (జేవరాజోవేతి) ప్రజాప
తేర్హిరణ్యగర్భాద్భేదమాహ (యః ప్రథమజఇతి) సః లిక్లశరీరాభిమానీ- అయ
స్త్రస్థూలశరీరాభిమానీతిభేదఇత్యుక్తః తత్ర * అద్యపివపురుషం సముద్భృత్వా
మూర్ఖయత్ * ముఖంనిరభిద్యతేత్వాదివాక్యం ప్రమాణమాహ (యతఇతి)
జేవగ్రహణం మనుష్యాదీనాముపలక్షణం. తథాచ సర్వజేవాత్మానపిషపివేత్యుక్తః.
ఏవంఏష బ్రహ్మేత్వాదివాక్యే సామానాధికరణ్యం గృహీత్వాసర్వభూతజ్ఞస్యాత్మన
ఏకత్వముక్త్వా సజాతీయభేదం నిరాకృత్యతదుపాధీనాం భూతభౌతికానామపి జా
ధాయాం సామానాధికరణ్యమాక్రిత్యాత్మ వ్యతిరేకేణాభావాత్తస్యవిజాతీయభేదని

ఉ— ఇమానిచపఞ్చమహాభూతాని పృథివీ వాయు రాకాశ
అపోజ్యోతిష్ త్యేతానిమానిచ యుక్తమిత్రాణీవ నీ
జానీతరాణి చేతరాణిచాణ్డజానిచ జారుజానిచ స్వేద
జానిచోద్భిజ్జానిచాశ్వాగావః పురుషాహస్తిసోయత్రి-
ఞ్చేదం ప్రాణిజగ్గమంచ పతన్త్రీచ యచ్చ ఫావరం
సర్వం తత్ ప్రజ్ఞానేత్రం

శం. గ్నాదయః- సర్వేదేనాపవపవ. ఇమానిచ సర్వశరీరోపాదా
నభూతాని పఞ్చపృథివ్యాదీని మహాభూతాన్యన్నాన్నాదన్వలయ
తాన్యేతాని. కిఞ్చ-ఇమాని చతుర్దైః-అల్పైర్నిత్రాణీసర్వా
దీని. ఇవశబ్దోఽనర్థకః. వీజానికారణానిచ. (ఇతరాణి చేతరా
ణిచ) ద్వైరాశ్యత్వేననిర్దిశ్యమానాని. కానితానిని. ఉచ్యంతే-
అణ్డజాని - పత్యోదీని. జారుజాని- జరాయుజాని మనుష్యాదీని.
స్వేదజాని- యూకాదీని. ఉద్భిజ్జానిచ- వృక్షాదీని. అశ్వాః గా
వః మనుష్యాః హస్తినః అన్యచ్చ యత్రి-ఞ్చేదం ప్రాణిజాతం.
కింతత్. (జగ్గమం) యచ్చలతి. పశ్యంత్యంగచన్త్రీ. యచ్చపత
త్రి- ఆకాశేవతనశీలం. యచ్చఫావరం-అచలం. (సర్వంసర్వం)
అశేషతః. (ప్రజ్ఞానేత్రం) ప్రజ్ఞాప్తిః- ప్రజ్ఞా. తచ్చప్రజ్ఞాగం

అ. రాకరణార్థమిమానిచేత్వాదివాక్యం. తద్వ్యాచక్షే (ఇమానిచేరి) విరాన్యన్న
న్నాదత్వేన పూర్వముక్తానీని వక్తుంవిశిష్ట (అస్మేరి) సర్వాదీనాం న
క్షుద్రమిత్రత్వం- కింతు సర్వాక్షరాదీప్రతిబిజత్వంనేత్వాహ (కారణానీతి)
(ద్వైరాశ్యత్వేనేతి) ఫావరజగ్గమభేదేననిర్దిశ్యమానానిత్యర్థః. అణ్డజాతానిజర
ాయుజాతానిస్వేదజాతానిచజగ్గమాని-ఉద్భిజ్జానిస్థావరాణీత్వాహ (ఉచ్యంతేచ)
జగ్గమమిత్యస్యవ్యాఖ్యా (యచ్చలతితి) స్థావరాణామపి వాయుదీనా చలనమ
స్తీత్వాకాక్షోహ (పశ్యామితి) (స్థావరమచలమితి) అనన్తరంసర్వజ్ఞదేవ
వివేకిశేషః. తత్సర్వమేవవివేత్యత్ర హేతుంవక్తుంసర్వం తత్ప్రజ్ఞానేత్రమిత్యాది ప్ర
తిపీత్యత్రంవాక్యం. తద్వ్యాచక్షే (సర్వమిత్యాదిగా) (నియతేనేనేతి)

శ్లో— ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితం ప్రజ్ఞానే త్రోలోకః ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠా

౧౦. బ్రహ్మైవ. నియతే అనేనేతి నేత్రం. ప్రజ్ఞానేత్రం యస్య- తదిదం ప్రజ్ఞానేత్రం. ప్రజ్ఞానే- బ్రహ్మణ్యుత్పత్తిస్థితిలయకాలేషు ప్రతిష్ఠితం. ప్రజ్ఞాప్రయమిత్యర్థః. (ప్రజ్ఞానే త్రోలోకః) పూర్వవత్. ప్రజ్ఞా చతుర్వాసర్వవిపలోకః. ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠా సర్వ

౩. అనేన- ప్రజ్ఞానేన సత్యాంసీయతే- సత్యాం ప్రాచ్యతే. సత్యావత్ క్రియత ఇత్యర్థః. యదా- స్వస్వవ్యాపారేషు ప్రవర్త్యత ఇతివా. నన్వేదంభూతం బ్రహ్మైవేత్యవనిపత్ను ప్రసిద్ధం- సత్య ప్రజ్ఞానమిత్యాశక్తువస్తుతః ప్రజ్ఞానవైవ తత్రతత్ర బ్రహ్మశబ్దేనాభిధానాన్నిదోష ఇత్యుక్తం (ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మైవేతి) యదా- ౧. తే ౨. య మాత్మేత్యారభ్యైతే సర్వేదేవా ఇత్యుత్పత్త్యం పదార్థకోధనార్థం ఇహునిచేత్యాది ప్రతిష్ఠేత్యుత్పత్తం తత్పదార్థకోధనార్థం తత్ర పక్షే ప్రకృష్టం ప్రజ్ఞానమితి తత్పదార్థో బ్రహ్మైవోచ్యతే. పశ్చిభూతాదిష్టావరా సంసర్వంతే ప్రజ్ఞానే ప్రమిత్యర్థః ప్రజ్ఞానత్వయోగసర్వస్యాపి సత్తావత్త్వంసాధయితుం ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితమిత్యుక్తం. తద్వ్యాచక్షే (ప్రజ్ఞానే బ్రహ్మైవేతి) నకేవలం ప్రజ్ఞానత్వయోగసత్త్వంసర్వస్య - కిన్దు ప్రవృత్తిరపి తదభీనైవేత్యాహ (ప్రజ్ఞానేత్ర ఇతి) (పూర్వవదితి) నియతే- ప్రవర్త్యతే ౨. నేనేతి పున్వతే నేత్రం- ప్రవర్తకమిత్యర్థః. (లోక ఇతి) సర్వజగదిత్యర్థః యదా- పూర్వం నేత్రశబ్దేన సర్వస్య సత్తావ్యాపార- హేతుత్వముక్తం- ఇదానీం సర్వస్య స్ఫురణ హేతురప్యయమేవోచ్యత ఇత్యాహ (ప్రజ్ఞాచతుర్వేతి) (చతురితి) స్ఫురణమిత్యర్థః జగత ఇవ ప్రజ్ఞానస్యాపి స్ఫురణప్రతిష్ఠయోరన్యాభీనత్వమాశ్చ్యుతస్య స్వప్రకాశత్వాత్, స్వమహిమప్రతిష్ఠితేనాత్రియాస్తరాభావా, చ్చ నైవమిత్యాహ (ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితి) యదా- సర్వస్య జగతః సత్తాస్ఫుర్వోః ప్రజ్ఞానాభీనత్వా, చుత్పత్త్యాదిప్యవస్తువస్థాసు ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితత్వేన తదుపాదానత్వా, చ్చ వాచారమ్భణస్యాయేన ప్రజ్ఞానవ్యతిరేకేణాభావాత్ ప్రజ్ఞానమేవ సర్వాదే రజ్జ్వదిరివ పర్యవసాన భూమిరిత్యాహ (ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితి) ప్రతిష్ఠా- ధృవం పర్యవసానభూమిః. పరికిష్టంబప్యిత్వర్థః. ఏవశ్చ ప్రజ్ఞానస్య- ప్రతిగాత్మనో నిర్వికేషత్వాదికం నిద్రమిత్యాహ

శం. నియంత్రత్వాదస్తర్యామి సంజ్ఞంభవతి. తదేవజగద్బీజభూతబు
ధ్యాత్వాభిమానభూతం హిరణ్యగర్భ సంజ్ఞంభవతి. తదేవాస్త
రణ్ణోద్భూతప్రథమశరీరోపాధిమద్విరాట్ప్రజాపతి సంజ్ఞంభవతి.
తదుద్భూతాగ్నిద్యుపాధిమద్దేవతాదిసంజ్ఞంభవతి. తథా వి
శేషశరీరోపాధిమద్వి. బ్రహ్మాదిస్తమ్భపర్యవేష తత్తన్నామరూ
పలాభోబ్రహ్మణః. తదేవచైకంసర్వోపాధిభేదభిన్నం సర్వైః
ప్రాణిభిస్తార్కికైశ్చ సర్వప్రకారేణజ్ఞాయతే, వికల్ప్యతేచా
నేకథా, * ఏతమేకేవదస్త్యగ్నింమనుమన్యేప్రజాపతిం । ఇన్ద్ర
మేకేవరేప్రాణమపరేబ్రహ్మశాశ్వతమిత్యాద్యాస్త్యుతిః. 3

ఆ సర్వజగత్కారణే సమష్టిబుద్ధావాత్త్వాభిమానవివలక్షణం- ఉపాధిరన్య- తదిత్య
ర్థః (అస్తరణ్ణతి) అణ్ణోపాధికంవిరాట్ తదస్తరుద్భూతప్రథమశరీరోపాధికం
ప్రజాపతిత్యర్థః. (తదుద్భూతేహి) తస్మాత్ - అణ్ణాదుద్భూతాయే 2 గ్నిదీనా
ముపాధయః- సమష్టివాగాదయః. తదుపాధిమత్ప్రజానమగ్నిదిదేవతాసంజ్ఞం
భవతీత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన వ్యష్టివాగాద్యభిమానినోగృహ్యంతే అనురాదయశ్చ వ్యష్టి
మనుష్యాదిశరీరోపాధిమ మనుష్యాది సంజ్ఞంభవతీత్యాహ (తథేతి) అవీత్యనస్త
రం తత్సంజ్ఞంభవతీతిశేషః. ఉపసంహరతి (బ్రహ్మాదీతి) అత్రైవమితిశేషః. ఏవం
బ్రహ్మాదిస్తమ్భేతియోజ్యం. నను సాక్ష్యాదిభిర్జ్ఞానామేవనానాత్వముచ్యతే, అన్యై
శ్చ జీవేశ్వరనానాత్వం, జగత్కారణంచాన్యథాప్యాహుః, - తత్కథమేకమైవబ్ర
హ్మణో నానాయావత్వం అతఆహ (తదేవచైకమితి) అస్మిన్నర్థే ప్రమాణమాహ
(ఏతమేకత్వతి) 3

ఏవంతావత్ . కోఽయమాత్మేత్యారభ్య * ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మాత్వవేదనవిచార
పురుషరూపత్వతత్త్వంనిర్దారితం- ఆత్మాకరణసజ్ఞాతాత్మకప్రాణవృత్తిరీక్షః. సం
జ్ఞానాది సర్వాన్తరణ వృత్తిరీక్షప్రదనుగతస్వప్రకాశః సర్వశరీరేష్యైకఃసర్వప్ర
పజ్ఞాగిస్తానభూతో 2 ద్వితీయఃప్రజ్ఞానం బ్రహ్మనిత్యశుద్ధబుద్ధము క్తస్వభావఇతి.
ఇదానీషేవం భూత బ్రహ్మాత్వవిదఃఫలంవత్తుం సువేదనేత్వాది శ్రుతిపాత్యం. తత్ర త
చ్చైవైవేదననానైవ ప్రకృతానామపి కోఽయమాత్మేత్యేవం విచారయతాం బ
హునాం పరామర్శానాగృహ్యత్వా, నిదానీస్తనస్య విదుషశ్చ సజ్జతిభూతపాచినా ప

ఐ త రే యో ప ని ష త్.

౧౦౧

ఇత్యైతరేయే ద్వితీయే ఆరణ్యకే షష్ఠోఽధ్యాయః.

ఉపనిషత్సు తృతీయోఽధ్యాయః.

ఓమ్ తత్సత్.

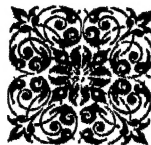
ॐ
శ్లో

ఇతి శ్రీగోవింద భగవద్విజయ పాదశిష్యస్య
పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యస్య శ్రీశార్ఙ్గరభగవతః కృతా
ఐతరేయోపనిషద్భాష్యే, తృతీయాధ్యాయభాష్యమ్.
ఓమ్ తత్సత్.

ॐ
శ్లో

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్భద్రానందపూజ్యపాదశిష్య
శ్రీమద్భగవదానందజ్ఞానకృతాయాం - ఐతరేయోపనిషద్భాష్య టీకాయాం
తృతీయాధ్యాయభాష్యటికా.

ఓమ్ తత్సత్.

ఉ— సపతేనైవ ప్రజ్ఞానాత్మనాఽస్మాల్లోకాదుత్క్ర
 మ్యాముష్మిక స్వగ్నేలోకే సర్వాకామానాప్త్యా
 ౭మృతస్సమభవత్సమభవదితోమి॥౪— హరిఃఓమ్.

—+శ్లో॥+శ్లో॥—

శం. సః- వామదేవోఽన్యోవా పవంయథోక్తం బ్రహ్మయోవే
 దప్రజ్ఞానేనాత్మనా- యేనైవప్రజ్ఞానాత్మనాపూర్వే విద్వాంసో
 ౭మృతాలభూవక. తథాఽయమపివిద్వానే తేనైవప్రజ్ఞానేనా
 త్మనా ౭స్మాల్లోకాదుత్క్రమ్యాముష్మిక స్వగ్నేలోకే సర్వాకా
 కామానాప్త్యాఽమృతస్సమభవదితోమితి. ౪

—+శ్లో॥+శ్లో॥—

ఆ. రామరాయాగృత్వాత్, పూర్వాభ్యామోక్తో వామదేవః పరామృత్యత ఇత్యాహ
 (సవామదేవఇతి) బ్రహ్మవిదఃఖలిత్యత్ర వాక్యతాల్పిర్యాద్వామదేవాది పురు
 షవిశేషతాల్పిర్యాభావాత్ యఃకశ్చన గ్రాహ్యఇత్యాహ (అన్యోవేతి) (ఏవ
 మితి) * కోఽయమాత్మేశ్వరప్రకారేణ వితం ప్రజ్ఞానరూపంయథోక్తంబ్ర
 హ్మప్రజ్ఞానేనాత్మనావేదేత్యన్యః ఏతేనైవేత్యే తచ్ఛబ్దోక్తప్రకారత్వం వ్యక్తీకరణం
 (యేనైవేతి) యేనైవప్రజ్ఞానాత్మనా బ్రహ్మవిద్వాంసోపూర్వేఽమృతాలభూ
 వక- తేనైవప్రజ్ఞానాత్మనాయథోక్తంబ్రహ్మవేదవామదేవోఽన్యోవా- సఃఅమృ
 తోఽభవత్ తథాఽయమపివిదానీ సదోఽపి విద్వానేతేనైవప్రజ్ఞానేనాత్మనా
 అస్మాల్లోకాదుత్క్రమ్యాముష్మికస్వగ్నేలోకే సర్వాకామానాప్త్యాఽమృతస్సమభవదితోమి
 తి తాదివోద్ధృష్టామనః సభవత్- ఏషో దేవో యోగావత్యాగేన ప్రజ్ఞానాత్మభావవివేచ్య
 భిక్షేత్య ప్రజ్ఞానేనాత్మనా అమృతమేత్యన్యః ప్రజ్ఞానేనాత్మనావిద్వానితివా
 స్వయః. యేనైవప్రజ్ఞానాత్మనా అమృతమేత్యన్యః ప్రజ్ఞానేనాత్మనావిద్వానితివా
 దృశీకర్షణః * సజ్జాతశ్చాభిప్రాయో ద్వావేతోబ్రహ్మవిదాః పురా కర్తృంభిత్వా విని
 ర్యాతౌ తస్మాన్మోక్షనిరాలభానితి వ్యక్తంబ్రాహ్మణ్యే బ్రహ్మత్వానుసంధానలక్షణం
 మజ్జగ్గంకర్షణమాయుక్తమితి. ౪

-+శ్లో॥+శ్లో॥-

